

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1980, LET. XVII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

4

IZ VSEBINE

Uredniška beseda: Titova pot

Boštjan Markič: Zveza komunistov in politični sistem

Josip Globevnik: Družbeni dogovori in ustavnosodni nadzor

Peter Jambreč: Razredna vsebina procesov modernizacije

Ziherlovi dnevi: Iz znanstvenega posvetovanja o Borisu Ziherlu kot marksističnemu mislecu objavljamo prispevke Borisa Majerja, Marijana Britovška, Andreja Kirna, Ludvika Čarnija, Slavka Kremenška in Milana Divjaka

Diskusija tribuna: O aktualnih problemih kulture razpravljata v tem zvezku Boris Verbič in Kaja Šivic

Stane Južnič: Kolonializem in dekolonizacija

TEORIJA IN PRAKSA

1980

4

revija za družbena vprašanja, let. XVII, št. 4, str. 337—496,
Ljubljana, april 1980 — UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 80 din, za druge individualne naročnike 150 din, za delovne organizacije 250 din, za tujino 400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 25 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50110-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

Titova pot	339	MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI:	
Titova misel	341	DANILO SLIVNIK: Pogledi zahodnega razvitega sveta na razvoj v svetu (in novo mednarodno ekonomsko ureditev)	456
ČLANKI, RAZPRAVE:		STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:	
JOSIP GLOBEVNIK: Družbeni dogovori in ustavnosodni nadzor	347	ADOLF BIBIČ: Politološko srečanje v Indiji	473
PETER JAMBREK: Razredna vsebina procesov modernizacije	361	BOGOMIL FERFILA: Marksizem in univerza	476
VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:		PRIKAZI, RECENZIJE:	
BOŠTJAN MARKIČ: Zveza komunistov in politični sistem	375	IVAN KUVACIČ: Sociologija (Ivan Bernik)	482
BORIS ZIHERL KOT MARKSISTIČNI MISLEK:		Med novimi knjigami	484
BORIS MAJER: Boris Zihlerl — marksistični teoretik in revolucionar	382	Iz domačih revij	489
MARIJAN BRITOVSEK: Pogledi akademika Borisa Zihlerla na slovensko zgodovino	396	Bibliografija knjig in člankov	492
ANDREJ KIRN: Morala v znanosti in ob znanosti	399	Avtorski sinopsisi	495
LUDVIK ČARNI: O nekaterih teoretičnih vprašanjih zgodovino (v delih Borisa Zihlerla)	410		
SLAVKO KREMENSEK: Boris Zihlerl in etnološka misel	414		
MILAN DIVJAK: Zihlerlovo humanistično izročilo (in marksistična vzgoja mladih)	418		
POGOVOR Z AVTORJEM:			
STANE JUŽNIČ: Kolonializem in dekolonizacija	425		
DISKUSIJSKA TRIBUNA:			
BORIS VERBIČ: Zapiranje ali odpiranje?	436		
KAJA ŠIVIC: Zaznavamo — poslušamo — razumemo	445		
POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI			
IGOR RAVNIKAR: Kaj je to »prestrukturiranje gospodarstva«	449		
		TEORIJA IN PRAKSA	
		revija za družbena vprašanja	
		let. XVII, št. 4, str. 337—496	
		Ljubljana, april 1980	

CONTENTS

Tito's Road	339
Tito and His Thought	341

ARTICLES, DISCUSSIONS:

JOSIP GLOBEVNIK: Social Agreements and the Judicial Review	347
PETER JAMBREK: The Class Content of the Modernization Processes	361

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

BOSTJAN MARKIČ: The League of Communists and the Political System	375
---	-----

BORIS ZIHERL AS A MARXIST THINKER:

BORIS MAJER: Boris Zihelr — A Theorist of Marxism and a Revolutionary	382
MARJAN BRITOVSEK: The Views of the Academic professor Boris Zihelr on the Slovene Histography	386
ANDREJ KIRN: Morals in Science and in Connection with Science	399
LUDVIK ČARNI: On Some Theoretical Problems of Histography (in the Works of Boris Zihelr)	410
SLAVKO KREMENSEK: Boris Zihelr and the Ethnological Thought	414
MILAN DIVJAK: B. Zihelr's Humanitarian Heritage (and the Marxist Education of Youth)	418

INTERVIEW WITH AUTHOR:

STANE JUZNIČ: Colonialism and Decolonization	425
--	-----

DISCUSSION TRIBUNE:

BORIS VERBIČ: Closing in or Opening up?	436
KAJA ŠIVIC: We Perceive — Listen — Understand	445

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

IGOR RAVNIKAR: What does the »Restructuring of Economy« Mean?	449
---	-----

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS:

DANILO SLIVNIK: The Development of the World and the New Economic Order Viewed from the Standpoint of the Developed Western World	456
---	-----

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

ADOLF BIBIČ: The Meeting of Political Scientists in India	473
---	-----

REVIEWS, NOTES:

IVAN KUVACIČ: Sociology (Ivan Bernik)	482
A Survey of New Books	484
From Domestic Reviews	489
Bibliography of Books and Articles	492
Authors' Synopses	495

СОДЕРЖАНИЕ

Тито и его путь	339
Тито и его мысль	341

СТАТЬИ, МНЕНИЯ:

ИОСИП ГЛОБЕВНИК: Общественные договоры и конституционно судебный надзор	347
ПЕТЕР ЯМБРЕК: Классовое содержание процессов модернизации	361

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

БОШТЯН МАРКИЧ: Союз коммунистов и политическая система	375
--	-----

БОРИС ЗИХЕРА МЫСЛИТЕЛЬ-МАРКСИСТ:

БОРИС МАЈЕР: Борис Зихера — теоретик марксизма и революционер	382
МАРЈАН БРИТОВШЕК: Взгляды академика Бориса Зихерла на словенскую историографию	386
АНДРЕЈ КИРН: Нравственность в науке и в связи с наукой	399
ЛУДВИК ЧАРНИ: Некоторые теоретические проблемы историографии в трудах Бориса Зихерла	410
СЛАВКО КРЕМЕНШЕК: Борис Зихера и этнологическая мысль	414
МИЛАН ДИВЈАК: Гуманитарное предание Б. Зихерла (и марксистское воспитание молодежи)	418

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

СТАНЕ ЮЖНИЧ: Колониализм и деколонизация	425
--	-----

ДИСКУССИОННАЯ ТРИБУНА:

БОРИС ВЕРБИЧ: Закрытие или открытие?	436
КАЈА ШИВИЦ: Мы воспринимаем — слушаем — понимаем	445

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОМЕНТАРИИ:

ИГОР РАВНИКАР: Что это »перестройство хозяйства«	449
--	-----

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ:

ДАНИЛО СЛИВНИК: Взгляды западного развитого мира на развитие мира	456
---	-----

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

АДОЛФ БИБИЧ: Встреча политологов в Индии	473
--	-----

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ИВАН КУВАЧИЧ: Социология (Иван Берник)	482
Среди новых книг	484
По страницам отечественных журналов	489
Библиография книг и статей	492
Авторские синопсисы	495

Titova pot

Umrli je Tito.

Nema, globoka tišina je najglasnejši odgovor na to pretresljivo novico. Tito — nekoč ime, ki je skrivalo revolucionarja pred biriči tega sveta; danes beseda, ki sama, brez okrasja, govori vsakomur in vsem.

Tito — to je odpor. To je odpor zoper krivice, ponižanje, izkoriščanje. To je odpor zoper miselnost hlapčevstva. To je odpor zoper filozofijo vdanosti v usodo, ki se tolaži, da je vedno nekako bilo in da bo že nekako tudi v prihodnje.

Tito — to je več kot odpor, to je revolucija. Bil je ne samo očividec, marveč aktivni udeleženec Leninovega Oktobra. S to izkušnjo, ki mu je dokazovala, da se je začela ehopa revolucij in tudi, da je socialistična revolucija izvirno, ustvarjalno dejanje, je snoval načrte za naskoke na kapitalistični red. In ko je skoraj vsa Evropa klonila pod navidez nepremagljivo močjo fašizma, sta bila Tito in Partija, ki jo je vodil, pripravljena na spopad. Boj, ki ga je začel, je bil zanj od prvega dne več kot bitka zoper barbarstvo XX. stoletja; to je bil hkrati boj za nacionalno in socialno osvoboditev. Bil je boj delavcev, kmetov, intelektualcev za novo družbo. To je bila socialistična revolucija, pogumno in izvirno dejanje upora v srcu Balkana, sredi zasušnjene Evrope.

Tito — to je izvirna pot v socializem. Pot, ki išče in odkriva nove prostore za svobodo; ki temelji na neposredni oblasti delavskega razreda, vseh delovnih ljudi; ki pomeni svobodo, enakopravnost in složnost narodov in njihovi skupni domovini. Pot, ki je njeno izhodišče in njen cilj človek. Pot, ki nas označuje kot to, kar smo: pot samoupravljanja.

Ta pot, ki jo je Tito bojeval z domačim in svetovnim konservativizmom, s stalinskimi in vsakršnimi drugimi pritiski, je bila in je dejanje velikega zaupanja v ustvarjalno pobudo in vlogo množic; je koncepcija

neposredne demokracije, ki zanika vsakršni elitizem; je zamisel države, ki zanika birokratizem; je podoba partije, ki ji je tuj transmisijonizem; je koncepcija federacije, ki je z njo nezdružljiv unitarizem in separatizem; je zasnova človekovih pravic, ki jim je tuj formalizem. Titova pot je pot novega, samoupravnega pluralizma, ki ob usmerjevalni, vodilni vlogi subjektivnih sil ustvarja širše možnosti za veljavo vsakogar in vseh. To je pot prehajanja politike iz odtujenih sfer oblasti v neposredno vladavino in upravljanje ljudstva samega.

Tito — to je boj za drugačne, pravične, enakopravne in demokratične odnose med narodi tega sveta. To je boj proti delitvi sveta na bloke. To je boj proti delitvi narodov na vsemogočne in brezpravne in na revne in bogate. To je boj proti vojni, hladni in vroči, lokalni in splošni. To je boj proti vmešavanjem in intervencijam in proti vsaki politiki podrejanja in pritiskov. Titova pot je ustvarjanje novih mednarodnih odnosov v politiki, gospodarstvu in kulturi. To je zahteva, da vsi narodi, tudi majhni in srednji in tudi gospodarsko nerazviti, enakopravno in ustvarjalno gradijo sodobni svet; to je zahteva, da vsak narod gospodari s svojimi naravnimi bogastvi in z rezultati svojega dela; to je zahteva, da vsaka dežela samostojno določa svoj politični sistem in smer družbenega razvoja. To je pot neodvisnosti, suverenosti, varnosti, miru; pot dobrega sosédstva in pravic narodnih manjšin; pot popuščanja napetosti in aktivnega sožitja med narodi vsega planeta. To je pot hitrejšega razvoja dežel v razvoju. In to je pot družbenega napredka. Titova pot — to je pot neuvrščenosti.

Titova pot je tudi pravica do lastne poti v socializem; so enakopravni odnosi med socialističnimi deželami; je pravica in dolžnost vsakega gibanja in vsakega naroda, da prispeva svoj delež k socialističnemu razvoju; to je pa tudi pot nove socialistične solidarnosti.

Titova pot ni slepo blodenje po labirintu zgodovine; je iskanje, ki ga razsvetljujejo načela marksistične znanosti. Marksizma pa Tito ne pojmuje kot nekaj doktrinarnega, okamenelega, večno danega. Marksizem zanj ni dogma, marveč spoznanje, ki se stalno pomlajuje in razvija iz živega zgodovinskega procesa, iz boja množic, razredov, narodov. Titova pot, ki nasprotuje vsakemu slepemu prakticizmu in vsakemu socialističnemu epigonstvu, je pot trajne teoretične inovacije; je pravica in dolžnost, odkrivati novo v svetu, ki se spreminja.

Tito — ime, ki zbuja spoštovanje in občudovanje; ime, ki vodi in hkrati dviga v kolektivno vodenje in kolektivno ustvarjalnost; ime, ki zbuja ponos na lastne izkušnje in spoštovanje izkušenj drugih. Ime, ki nas je, Slovence in vse Jugoslovane, združene v enotnosti in bratstvu, prvič popeljalo v žarišča svetovne zgodovine; ime, v katerem se srečujejo generacije, vekovi in svetovi.

Tito nam zapušča veliko, bogato dediščino.

Titova pot, po kateri smo vsi Slovenci in Jugoslovani trdno odločeni hoditi, pa je tudi zahtevna obveza, da nadaljujemo veliko Titovo delo.

Titova misel*

GESLO »TOVARNE DELAVCEM« MORA POSTATI RESNIČNOST

S prevzemom proizvodjalnih sredstev v državne roke še ni bila uresničena akcijska parola delavskega gibanja »Tovarne delavcem«, kajti parola »Tovarne delavcem, zemljo kmetom« ni nikaka abstraktna propagandistična parola, temveč parola, ki ma v sebi globok vsebinski smisel. Saj vsebuje cel program socialističnih odnosov v proizvodnji: glede družbene lastnine, glede pravic in dolžnosti delovnih ljudi in — potemtakem ga moremo in moramo uresničiti, ako resnično hočemo zgraditi socializem. Ta naš zakon o izročitvi tovarn, podjetij itd. v upravljanje delovnim kolektivom je logična posledica razvoja socialistične graditve naše države. To je dosledno nadaljevanje vrste ukrepov, ki jih izdaja naša ljudska oblast na svoji nezadržni poti v socializem. Pogoji za to so deloma že dozoreli. Naši delovni kolektivi dokazujejo vsak dan svojo zrelost, svojo visoko zavest, ki se kaže v herojskih naporih za izpolnitev njihovih planskih nalog.

Morda kdo misli, da bo ta zakon prezgodnji, da delavci ne bodo mogli obvladati zapletne tehnike upravljanja tovarn in drugih podjetij. Kdor tako misli, se moti. Táko gledanje na to vprašanje bi pomenilo, da nimamo zaupanja v naše delovne ljudi, pomenilo bi, da ne vidimo, kakšne ogromne ustvarjalne sile bo razvilo v naših delovnih ljudeh prav to upravljanje, kajti ta zakon bo našim delovnim ljudem še bolj odprl perspektivo njihove bodočnosti, bodočnosti vse naše skupnosti. Zato to samoupravljanje ne samo da ni prezgodnje, ampak je prišlo celo z nekoliko zamudo.

Iz obrazložitve predloga temeljnega zakona o izročitvi tovarn in podjetij v upravljanje delovnim kolektivom, junija 1950

* Ob dnevu Titove smrti je bila ta številka že v tisku; zato tukaj objavljamo le nekaj krajših drobcev iz njgove bogate ustvarjalnosti. Uredništvo se namerava oddolžiti Titovemu spomenu s posebno številko.

INTERESI DELAVSKEGA RAZREDA SO INTERESI NARODA

V socialističnih samoupravnih odnosih postajajo interesi delavskega razreda, ki si je izbojeval položaj vladajočega razreda v narodu, interesi naroda, interesi naroda pa interesi razreda. Prav zato se odnosi med narodi oblikujejo pri nas na načelih samoupravljanja, na katerih se oblikujejo tudi odnosi znotraj samega delavskega razreda.

Prav takšni odnosi nujno zahtevajo razvijanje in krepitev solidarnosti med narodi in narodnostmi, medsebojno podporo in vzajemno pomoč. To je tudi realna podlaga za nadaljnje utrjevanje bratstva in enotnosti. Bratstvo in enotnost, skovana v narodnoosvobodilni vojni, nikoli nista bila samo trenutna politična zahteva. To je bil in je trajen življenjski interes naših narodov in narodnosti, pogoj njihove samobitnosti in jamstvo njihovega svobodnega in vsestranskega razvoja v jugoslovanski socialistični skupnosti.

Socialistično samoupravljanje je torej pogoj za uresničevanje enakopravnosti med narodi in narodnostmi. Po drugi strani pa se v večnarodni skupnosti tudi samoupravljanje ne bi moglo v celoti uresničevati brez narodne enakopravnosti. Zato bo stopnja uresničevanja enakopravnih odnosov v federaciji na novih ustavnih temeljih hkrati tudi izraz stopnje razvoja samoupravljanja v republikah in pokrajinah. Od tod zahteva oblikovanje federacije, kakršno smo določili z ustavo, odločen boj za uresničevanje socialističnih samoupravnih odnosov v sleherni republiki in pokrajini.

Iz referata na X. kongresu ZKJ leta 1974

BRANITI MORAMO NAŠO NAJVEČJO PRIDOBITEV

Nobena od naših republik ne bi bila sama zase nič, da nismo vsi skupaj! Ustvarjati moramo svojo zgodovino, svojo jugoslovansko socialistično zgodovino, enotni tudi v prihodnje, ne da bi se dotikali nacionalne pravice posameznih republik, da gojijo svoje tradicije, ne na škodo, marveč v korist celotne skupnosti, da bi se medsebojno dopolnjevali. To je naša pot in to hočemo, ne pa zaradi raznih stvari razbijati našo enotnost.

Braniti moramo našo največjo pridobitev, bratstvo in enotnost naših narodov, kajti samo to nam omogoča nadaljnjo ustvarjalno pot naprej, ustvarjanje močne socialistične skupnosti in srečnejšega življenja naših ljudi. Celo zdaj, petnajst let in več po vojni, moramo še zmeraj govoriti o bratstvu in enotnosti, čeprav bi to že moralo biti kri in meso vsakega jugoslovanskega državljana.

Iz govora v Splitu leta 1961

KOMUNISTI SE UVELJAVLJAJO SREDI ŽIVLJENJA

Aktivnost komunistov pa se ne konča v njihovih partijskih organizacijah. Njihovi sestanki so samo dogovori za akcijo, medtem ko se njihova resnična vodilna vloga uresničuje na vseh toriščih boja za socializem, na vseh področjih družbenega življenja — v temeljnih organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih, v samoupravnih organih, skupščinah, Socialistični zvezi, sindikatih, mladinskih organizacijah, Zvezi borcev, enotah JLA itd. Zato je kar najbolj aktivno delovanje komunistov v teh organih in organizacijah odločilnega pomena.

Naša partija je uresničevala svojo avantgardno vlogo toliko uspešneje, kolikor je ustvarjalno razvijala in v praksi uporabljala marksistično teorijo, obenem pa se bojevala proti vsem oblikam meščanske in birokratske ideologije. Tudi danes je še vedno aktualna znana Leninova misel, da ni uspešnega komunističnega gibanja brez revolucionarne teorije in da lahko vlogo avantgarde v gibanju opravi samo tista partija, ki se ravna po napredni teoriji. Ustvarjalni odnos do marksizma je za Zvezo komunistov merilo uresničevanja njene vodilne vloge. To je sporočilo, ki izhaja iz naših celotnih bogatih revolucionarnih izkušenj.

Iz referata na X. kongresu ZKJ leta 1974

SPLOŠNA LJUDSKA OBRAMBA IN DRUŽBENA SAMOZAŠČITA

Z razvojem splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite se je utrdilo prepričanje naših delovnih ljudi in občanov, da je ravno takšen sistem polno poroštvo naše svobode, neodvisnosti in mirnega socialističnega samoupravnega družbenega razvoja. Hkrati se tudi razvija zavest o potrebi maksimalnega angažiranja vseh družbenih subjektov za uresničevanje nalog splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite.

Naš sistem splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite oblikujemo kot integralni del družbenega sistema socialističnega samoupravljanja. V njegovem temelju so razredni interesi delavskega razreda in socialistični samoupravni družbeni odnosi. Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita sta postali sestavni del samoupravnih pravic, odgovornosti in obveznosti delovnih ljudi in državljanov in njihovih delovnih in družbenopolitičnih skupnosti in organizacij.

Zadeve splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite se vse bolj opravljajo, da se tako izrazim, skoz delo in ob delu, postajajo torej del rednih vsakodnevnih aktivnosti in delovnih nalog. Delovni ljudje in občani — samoupravljalci — sami organizirajo svojo obrambo in samozaščito v delovnih in družbenopolitičnih skupnostih in prenašajo le nujne skupne zadeve na družbene, zato specialno organizirane institucije, kot so

Jugoslovanska ljudska armada in službe javne varnosti. Tako zagotavljamo v praksi podružbljanje obrambne funkcije, ki je v drugih sistemih odtujena od delovnega človeka. To je praktično uresničevanje marksistične koncepcije oboroženega ljudstva.

Iz referata na XI. kongresu ZKJ, junij 1978

KOMUNISTIČNO GIBANJE IN RAZLIČNE POTI BOJA ZA SOCIALIZEM

Ko govorimo o miru, je treba poudariti, da je ravno vmešavanje v notranje zadeve drugih ogrožalo mir in vedno povzročalo konflikte med deželami v Evropi in povsod na svetu. Zato smo se upirali in se bomo še nadalje zoperstavljali vsem oblikam vmešavanja v notranje zadeve drugih dežel. Vsako vmešavanje od zunaj, v kakršnikoli obliki, neposredno škoduje miru, varnosti in sodelovanju med narodi v Evropi in na svetu sploh.

V zadnjem času pa je spet slišati razne teorije, ki propagirajo — odkrito ali prikrito — politiko interesnih sfer ter odrekajo narodom pravico do neodvisnosti in samostojnega razvoja. To je v nasprotju s helsinškimi sklepi in ustanovno listino ZN in je naletelo na odpor in obsodbo ne samo pri komunistih, ampak tudi drugih naprednih silah ter najširši javnosti.

Nenehno širjenje fronte boja za napredek kot vsakdanje potrebe vseh narodov postavlja v ospredje veliko odgovornost vseh naprednih in demokratičnih sil. Od njih pričakujemo, da bodo delovale v skladu s sodobnimi možnostmi uresničevanja širših demokratičnih in socialističnih preobrazb in ustvarjanja enakopravnih mednarodnih odnosov.

V komunističnem gibanju se zdaj čedalje bolj uveljavljajo različne poti boja za socializem in nove oblike sodelovanja revolucionarnih in najširših demokratičnih sil, sloneče na načelih neodvisnosti, enakopravnosti, samostojnosti in nevmešavanja. Pri tem prihaja posebej do izraza odgovornost vsakega revolucionarnega gibanja pred svojim delavskim razredom in ljudstvom. To je že okrepilo vrsto komunističnih in delavskih partij, povečal se je njihov politični vpliv v nacionalnem obsegu, kar pozitivno vpliva tudi na splošne politične razmere v Evropi.

Zveza komunistov Jugoslavije se bo tudi v prihodnje zavzemala za uveljavitev teh načel, izhajajoč iz tega, da je sodelovanje med vsemi naprednimi in demokratičnimi silami na takšni podlagi v prid nadaljnjemu uspešnemu razvoju socializma kot svetovnega procesa. K temu lahko zlasti prispeva svobodna in enakopravna izmenjava mnenj z namenom, da bi realno spoznavali in umevali mednarodne odnose in aktualne probleme boja za socializem in napredek. Objektivni pogoji sodobnega razvoja in specifičnosti posameznih držav narekuje iskanje različnih odgo-

vorov na bistvena in praktična vprašanja boja za napredek na notranjem področju in v svetovnem merilu. Dialoga o teh razlikah, ki so objektivne in zakonite, ni bilo mogoče odlagati niti obiti. Ustvarjalna razprava o vsem tem, ki mora seveda izključevati pritanje etiket in napade, je eden izmed nujnih pogojev, da premostimo vse tisto, kar ovira razvoj delavskega gibanja, in prispeva k razvoju socialistične misli in prakse.

Jugoslovanski komunisti to upoštevajo, zato so vedno kritično proučevali lastno prakso kot tudi izkušnje drugih in tako gradili socialistične samoupravne odnose v svoji državi. Med drugim bi tukaj omenil tudi dve marksistični postavki, ki smo ju vedno imeli pred očmi: prvič, da je graditev socializma istovetna s procesom osvoboditve dela in delavskega razreda ter vzpostavljanja svobodnih združenj neposrednih proizvajalcev, in drugič, da je socializem vsesplošen proces in da se razredni boj bije v širokem svetovnem obsegu. Kajti dejanska osvoboditev delavskega razreda je najtesneje povezana z bojem narodov na vsem svetu za politično, ekonomsko in nacionalno osvoboditev.

Iz govora na berlinski konferenci komunističnih in delavskih partij Evrope leta 1976

POLITIKA NEUVRŠČENOSTI — POLITIKA NOVE DOBE

Nikoli nismo enačili blokov, ne po vrstnem redu njihovega nastanka ne po drugih obeležjih. Od vsega začetka pa smo se dosledno izrekli proti blokovski politiki in tuji nadvladi, proti kakršnimkoli oblikam politične in ekonomske hegemonije, za pravico vsake države do svobodnega, neodvisnega in samostojnega razvoja. Nikoli nismo privolili, da bi postali orodje ali rezerva kogarkoli, saj tega ni moč povezati z bistvom politike neuvrščanja.

Od tedaj, ko se je politika neuvrščanja pojavila kot glasnica nove dobe, je postala realna sila v boju za mir in stabilnost v svetu, za ustvarjanje novih mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Danes je jasno, še zlasti, če se spomnimo obdobja pred neuvrščenostjo, da bi kakršnakoli slabitev našega gibanja ali podcenjevanje njegove vloge neizogibno pripeljala do destabilizacije vseh mednarodnih odnosov. To med drugim vse pogosteje priznavajo tudi številni dejavniki v svetu, ki ne pripadajo našemu gibanju.

Sadovi našega dosedanjega dela so zares bogati. V minulih dveh desetletjih smo uveljavili temeljna načela in cilje neuvrščenosti kot trajne vrednote.

Odločno smo se bojevali za mir, varnost in svobodo v svetu.

Odločno smo prispevali k uspešnemu razvoju in izidu protikolonialne revolucije.

Kodificirali smo načela aktivnega in miroljubnega sožitja in se odločno zavzemali za njihovo uresničevanje.

Uprli smo se politiki sile in tujemu vmešavanju v kakršnikoli obliki. Sprožili smo dolgoročne akcije za uvedbo nove mednarodne ekonomske ureditve.

Pripomogli smo k uresničevanju univerzalnosti in h krepitvi vloge in pomena ZN.

Naredili smo velike korake, ko smo se lotili razorožitvenega problema. Začeli smo odločilen boj za dekolonizacijo v tehnologiji, obveščanju in kulturi.

Tako se je politika neuvrščenosti objektivno potrdila tudi kot najbolj napredna sila v svetovnih merilih, saj ruši temelje, na katerih so zgrajeni zdajšnji krivični mednarodni odnosi, in daje možnosti, da ustvarimo svet pravice, enakopravnosti in splošnega napredka.

Iz govora na šesti konferenci voditeljev neuvrščenih držav v Havani, september 1979

Družbeni dogovori in ustavnosodni nadzor

Prostor za aktivnost organov državne oblasti pri urejanju družbenih razmerij ter usklajevanju skupnih in splošnih družbenih interesov postaja v procesu graditve samoupravne socialistične demokracije postopno vse ožji. Na tem področju se vse bolj razvija in uveljavlja samoupravna družbena funkcija, ki jo neposredno uresničujejo delovni ljudje in občani, organizirani v organizacijah združenega dela ter v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Uresničujejo jo v obliki sprejemanja samoupravnih splošnih aktov, ki v okviru navedenega procesa odmiranja države pomenijo posebno obliko odmiranja prava v njegovem klasičnem pojmovanju. Med temi samoupravnimi splošnimi akti imajo poleg samoupravnih sporazumov družbeni dogovori pomembno mesto — zaradi specifične družbene funkcije in pravne narave pa tudi posebno mesto, ki jim pripada tudi pri teoretični obdelavi samoupravne normativne sfere.

I

Svobodno in enakopravno samoupravno urejanje medsebojnih odnosov ter usklajevanje skupnih in splošnih interesov delovnih ljudi ter njihovih samoupravnih organizacij in skupnosti s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem sta že v temeljnih načelih ustave (IV. poglavje ustave SFRJ) opredeljena kot eden izmed osnovnih elementov našega socialističnega družbenega sistema. Čeprav uporaba tega novega samoupravnega instrumentarija za urejanje družbenih razmerij ter za usklajevanje družbenih interesov ni omejena na neko določeno družbeno področje, ima njegova uporaba posebno pomembno vlogo v sferi družbenoekonomskih odnosov in zlasti samoupravnega družbenega planiranja, kar je posebej poudarjeno tudi že v temeljnih načelih ustave (III. poglavje). V normativnem delu ustave so samoupravni sporazumi in družbeni dogovori dobili svoje mesto v posebnem razdelku poglavja o temeljnih družbenopolitičnega sistema. Čeprav gre pri teh aktih za dve vrsti samoupravnih splošnih aktov, jih ustava obravnava skupno. Ustava po-

sebej ne definira pojma in pravne narave samoupravnega sporazuma oziroma družbenega dogovora, vendar pa opredeli njune različne funkcije, pokaže njuno možno vsebino, našteje družbene subjekte, ki jih lahko sklepajo, ter vzpostavlja posebno vlogo sindikata pri sklepanju samoupravnih sporazumov.

V *samoupravnem sporazumu* delavci in delovni ljudje v organizacijah združenega dela ter v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih kot njihovi udeleženci v okviru svojih samoupravnih pravic in dolžnosti na nekem področju usklajujejo svoje interese ter opredelijo svoj skupni interes tako, da neposredno uredijo družbenoekonomske in druge samoupravne odnose ter s tem v zvezi določijo svoje konkretne medsebojne pravice, obveznosti in odgovornosti.

Predmet samoupravnih sporazumov je po besedilu ustave zlasti usklajevanje interesov v družbeni delitvi dela in družbeni reprodukciji, združevanje dela in sredstev ter s tem v zvezi urejanje medsebojnih razmerij, ustanavljanje organizacij združenega dela, bank ter poslovnih in drugih skupnosti ter določanje osnov in meril za razporejanje dohodka in delitev sredstev za osebne dohodke.

Z *družbenim dogovorom* pa organizacije združenega dela, zbornice in druga splošna združenja, samoupravne interesne skupnosti, druge samoupravne organizacije in skupnosti, organi družbenopolitične skupnosti, sindikati in druge družbenopolitične in družbene organizacije »zagotavljajo in usklajujejo samoupravno urejanje družbenoekonomskih in drugih odnosov, ki so širšega skupnega pomena za udeležence dogovora ali splošnega družbenega pomena« (124. čl. ustave SFRJ, 147. čl. ustave SRS).

Iz povedanega je mogoče napraviti splošen sklep, da partnerji z družbenim dogovorom določijo svojo širšo oziroma splošno družbeno politiko glede urejanja družbenih odnosov na določenem samoupravnem področju, s tem da se nato ta politika pretežno uresničuje v samoupravnih sporazumih, v katerih njihovi udeleženci v skladu z njo neposredno urejajo družbena razmerja ter vzpostavljajo konkretne pravice in obveznosti v medsebojnih samoupravnih odnosih. Poseben pomen obeh navedenih instrumentov je v tem, da se z njihovim sklepanjem in uresničevanjem po samoupravni poti integrira družbeno delo z družbenimi sredstvi v enoten sistem združenega dela.

Zakon o združenem delu posveča samoupravnim sporazumom in družbenim dogovorom ustrezno pozornost, kar seveda zlasti velja za samoupravne sporazume zaradi njihove funkcije pri neposrednem urejanju samoupravnih družbenih odnosov. V okviru svojega četrtega dela, ki obsega določbe o uresničevanju samoupravljanja delavcev v združenem delu, zakon v posebnem (IV.) poglavju o družbenih dogovorih, samoupravnih sporazumih in drugih samoupravnih splošnih aktih razčlenjuje oziroma konkretizira določbe ustave o samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih. Sama narava in funkcija družbenih dogovorov je terjala in hkrati dopuščala manjšo intervencijo zakona pri njihovem urejanju,

zaradi česar so glede njih določbe ustave v zakonu v glavnem ponovljene in le delno dopolnjene. Nekatero med temi zakonskimi določbami, zlasti tista, da je udeleženec družbenega dogovora družbenopolitično odgovoren za njegovo izpolnjevanje, so pomembne tudi za samo opredelitev pravne narave družbenega dogovora ter za razrešitev problematike, ki je predmet obravnave v tem sestavku.

Pri klasični koncepciji o državi in pravu¹ so pravne norme kreacija države, ki jim daje tudi sankcijo prisile. Če pa govorimo o socialističnem pravu, razlikujemo po isti koncepciji glede na subjekte, ki ga ustvarjajo, dve vrsti prava: državno in samoupravno pravo. Pri prvem država ustvarja dispozicijo in sankcijo pravne norme, pri drugem pa so avtorji dispozicije samoupravni subjekti, sankcionira pa normo država, in sicer tako da sankcijo določi ona sama, bodisi da le uporabi prisilno sankcijo, ki jo je določil samoupravni subjekt. Prve predstavljajo kategorijo državnega prava, druge pa kategorijo samoupravnega prava ter so še vedno pravne norme, so tako imenovano samoupravno pravo. Norme pa, ki jih država sploh ne sankcionira, niso po navedenem konceptu več pravne norme, niso pravo in torej tudi ne samoupravno pravo, marveč so to svobodne družbene norme, zaradi česar je za njih predlagan naziv »samoupravne norme«. Navedeno stališče hkrati opozarja, da gre proces odmiranja prava, to se pravi, prehod od državnega prava na svobodne družbene norme, prav prek samoupravnega prava, kar pa ne pomeni, da bo vsaka nova samoupravna norma morala napraviti vsoto pot.

Predvsem moramo ugotoviti, da v samem sistemu samoupravljanja kot integralnem družbenem sistemu skupščina družbenopolitične skupnosti, ko sprejema zakone oziroma odloke, to se pravi, akte državne oblasti, opravlja to funkcijo kot organ samoupravljanja družbenopolitične skupnosti, ki je organiziran po delegatskem načelu in je po tem načelu tudi že pričel delovati. S tega gledišča je možno šteti za samoupravno pravo tudi normativne akte, ki so emanacija državne oblasti, ne da bi pri tem še posebej upoštevali dejstvo, da se ti akti v precejšnjem obsegu tudi izvršujejo po samoupravni poti (s sprejemanjem samoupravnih aktov). S tega stališča bi celotno pravo v sistemu samoupravne socialistične demokracije bilo samoupravno pravo, ne glede na to, kdo sprejema posamezne normativne akte in jim določa sankcije ter ali je ta sankcija prisilna ali pa ne.

Glede na to, da so predmet naše obravnave družbeni dogovori, pa nas zanima predvsem vprašanje, ali je navedeni klasični koncept — o delitvi na samoupravne norme, ki jim daje oziroma priznava prisilno sankcijo država, ter na »svobodne družbene norme«, ki te sankcije nimajo ter zato niso pravni akti in jih ni mogoče vključiti v samoupravno pravo — še sprejemljiv za samoupravni sistem socialistične demokracije. Ali ga ne odklanja sama ustava že s tem, ko vključuje v kategorijo »samoupravnih

¹ R. Lukić, »Samoupravno pravo i samoupravne norme«, *Pravna misao*, št. 11—12/1975.

splošnih aktov« vse samoupravne splošne akte, ki jih sprejemajo samoupravni družbeni subjekti (404. čl. ustave SFRJ, 441. čl. ustave SRS), ne glede na to, ali so opremljeni s sankcijo državne prisile ali ne, hkrati pa jih podreja, tako kot predpise državnih organov, splošnemu režimu kontrole ustavnosti in zakonitosti, ki jo izvajajo ustavna sodišča? Po našem mnenju, ki bo pozneje podrobneje utemeljeno, so z ustavo opredeljeni samoupravni splošni akti, med katerimi ustava izrečno navaja tudi družbene dogovore, normativni pravni akti in samostojni pravni vir ter se kot takšni neposredno vključujejo v pravni sistem naše samoupravne socialistične demokracije.

II

Pravna narava družbenega dogovora, ki je bil kot ustavnopravna kategorija institucionaliziran že v ustavnem amandmanu XXIII. k ustavi SFRJ, l. 1971, je bila že od začetka sporna. Sporna je bila zlasti zato, ker je po omenjeni ustavni določbi lahko organ oblasti razglasil, da je družbeni dogovor, ki je bil sicer neposredno obvezen za njegove udeležence, splošno obvezen. Ob pripravi nove ustave je bilo že precej jasno, da je takšno določbo ustavnega amandmaja težko združiti s samo opredelitvijo družbenega dogovora v ustavnem amandmaju. Tudi praksa je pokazala, da se ob takšni ustavni ureditvi ne razvija institut družbenega dogovora kot samoupravnega akta, marveč se s proglasitvijo družbenega dogovora kot splošno obveznega vrača v bistvu prejšnje etatistično normiranje družbenih odnosov, ki se nato konkretizira v samoupravnih sporazumih. Zato je bila v novi ustavi, v katero je bilo sicer prevzeto besedilo ustavnega amandmaja, pri čemer je bilo redakcijsko izpopolnjeno, prej navedena določba amandmaja izpuščena. Ob tem pa je še nadalje ostalo odprto vprašanje narave medsebojnih obveznosti udeležencev družbenega dogovora in s tem v zvezi možnih sankcij, ki jih določijo udeleženci za primer neizpolnjevanja družbenega dogovora. To kaže tudi besedilo ustavne določbe (I. odst. 127. čl. ustave SFRJ, I. odst. 150. čl. ustave SRS), da se »s samoupravnim sporazumom in družbenim dogovorom določajo ukrepi za njuno izvajanje, materialna in družbena odgovornost udeležencev v samoupravnem sporazumu in družbenem dogovoru ter način in pogoji za njuno spremembo«. Niti v besedilu ustave niti v njeni obrazložitvi in v javni razpravi ni bila odgovornost udeležencev družbenega dogovora izrečno omejena na družbenopolitično odgovornost. Še več. Za reševanje sporov, ki nastanejo pri izvajanju samoupravnega sporazuma in družbenega dogovora, je po besedilu ustave (1. c.) in njeni obrazložitvi možno s samoupravnim sporazumom in družbenim dogovorom predvideti arbitražo ali kakšen drug način za reševanje sporov. Trditev, da je vse to posledica neustrezne redakcije cit. ustavnih določb,² ni popolnoma točna

² M. Brkić, »Posledice neizvršavanja društvenih dogovora od strane pojedinih učesnika«, *Zbirka referata*, Institut za uporedno pravo 1978, str. 53.

marveč je res, da je ta problematika ostala tedaj še odprta, da bi jo pozneje teoretično razčistili in jo tudi s posebnim zakonom uredili. Tudi strokovni komentar k ustavi SFRJ³ kaže na to. Vse to je bilo tedaj še odprto, med drugim tudi zato, ker družbenopolitična skupnost oziroma njen organ ni bil obvezen, marveč le fakultativen udeleženec družbenega dogovora, kar je razvidno tako iz obrazložitve predloga ustave SFRJ kot tudi omenjenega strokovnega komentarja k 124. členu te ustave.

Po uveljavitvi nove ustave je vprašanje funkcij in narave družbenega dogovora postalo predmet poglobljenih teoretičnih razprav ter je glede tega prišlo do različnih stališč — zlasti v referatih na širšem posvetovanju 1. 1975, ki ga je organiziral Institut za uporedno pravo v Beogradu.⁴ Po enem stališču se z družbenimi dogovori ustvarja nova kategorija nedržavnega prava ter se z njimi vzpostavljajo moralno-politične norme, ki zavezujejo udeležence na osnovi njihove družbenopolitične zavesti. Družbeni dogovori so normativni akti, ki pa ne morejo obsegati materialne ali druge prisilne sankcije. Zaradi take narave družbenega dogovora ni mogoče spodbijati samoupravnega sporazuma, ki ni z njim skladen.⁵ Po drugem stališču je družbeni dogovor specifična pogodba med njegovimi udeleženci, katere vsebina so družbene pravne norme in ga zato ni mogoče dati na kopito kateregakoli klasičnega pravnega instituta. Sankcije družbenega dogovora so praviloma družbene, prisilna, npr. materialna, sankcija pa je možna le, če so jo udeleženci družbenega dogovora izrečno določili. Družbeni dogovor pravno zavezuje organizacijo, ki je k njemu pristopila.⁶ Družbeni dogovor je pravni ali izvenpravni akt, kar je odvisno od tega, ali so dogovorjeni ukrepi za njegovo izvajanje zagotovljeni prek državnih organov ali pa jih zagotavljajo udeleženci sami.⁷ Družbeni dogovor so splošni samoupravni normativni akti ter predstavljajo novo pravno kategorijo našega prava.⁸ Kar se tiče dogovorov o skupnih interesih in ciljih gospodarskega in družbenega razvoja v družbenopolitični skupnosti, ki se sklepajo v zvezi z družbenimi plani družbenopolitičnih skupnosti (71. čl. ustave SFRJ, 88. čl. ustave SRS), je obstojalo mnenje, da si tudi ti dogovori sicer družbeni dogovori, vendar pa specifične narave. Tako kot samoupravni sporazumi so namreč pravno obvezni in tudi sicer velja zanje poseben režim. Dogovori pa, ki jih sklepajo družbenopolitične skupnosti v okviru tako imenovanega medrepubliškega in medobčinskega sodelovanja, zaradi uresničevanja skupnih interesov v smislu 244. člena ustave SFRJ, kamor sodijo tudi dogovori na

³ *Ustava SFRJ, Siročno objašnjenje, 1975, komentar k 127. členu.*

⁴ *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori, Referati sa savetovanja, Institut za uporedno pravo, 1975.*

⁵ L. Geršković, »Društveni dogovori i samoupravni sporazumi«, v zbirki pod 4.

⁶ J. Globevnik, »Društveni dogovori«, v zbirki pod 4.

⁷ M. Dimitrijević, »Društveni dogovori — subjekti, predmet, funkcija, pravna priroda«, v zbirki pod 4.

⁸ V. Jovanović, »Pravna priroda samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora«, v zbirki pod 4.

področju usklajevanja osnov davčne politike in davčnega sistema (265. čl. ustave SFRJ), po enem mnenju niso družbeni dogovori, po drugem mnenju pa so tudi oni specifična vrsta družbenih dogovorov.

Tudi pozneje, ko je bil v pripravi zakon o združenem delu, so še nadalje obstajala različna stališča o funkciji in naravi družbenega dogovora. Sam novi zakon je s svojimi rešitvami sicer nekatere probleme odpravil, nekateri pa so še ostali za nadaljnjo teoretično obdelavo.

Zakon o združenem delu, ki je sicer prevzel ustavno opredelitev funkcij družbenega dogovora, je glede njegovih udeležencev vnesel v odnosu do ustave oziroma njene dotedanje razlage spremembo oziroma konkretizacijo v tem smislu, da organ družbenopolitične skupnosti ni več fakultativen, marveč je postal obvezen udeleženec vsakega družbenega dogovora (579. čl.). Družbeni dogovor postaja s tem v nekem smislu dogovor državnega organa z drugimi samoupravnimi družbenimi subjekti. Čeprav ta organ še nadalje sodeluje kot enakopraven partner pri sklepanju družbenega dogovora z drugimi udeleženci, je vendar z navedeno novo ureditvijo še bolj poudarjena narava družbenega dogovora kot akta, s katerim je določena družbena politika za urejanje družbenih odnosov na ustreznem področju.

Pomembna in značilna je nadaljnja določba zakona o združenem delu o tem, kdaj lahko organ organizacije združenega dela sklene družbeni dogovor, s katerim se zagotavlja in usklajuje samoupravno urejanje odnosov, o katerih se po tem zakonu delavci osebno izjavljajo (581. čl.). Tak družbeni dogovor je mogoče skleniti le, če je pred tem večina delavcev v vsaki TOZD v sestavi OZD, ki sklepa družbeni dogovor, izjavila, da se z njim strinja. Zanimivo je, da so zoper to določbo že v osnutku zakona bili nekateri pomisleki,⁹ po katerih naj bi, če za sprejem samoupravnih sporazumov velja enaka procedura kakor za družbene dogovore, očitno izhajali s stališča, da so družbeni dogovori višji pravni akti kot samoupravni sporazumi.

Zakon o združenem delu je s tem, da sprejema načelo, da družbeni dogovor udeležence, ki so ga sklenili ali k njemu pristopili, zavezuje, da ukrepejo, kar je potrebno za njegovo izvajanje, konkretiziral ustavno določbo glede odgovornosti pri izpolnjevanju družbenega dogovora. To odgovornost je namreč izrecno omejil s tem, da je določil, da je udeleženec družbenega dogovora družbenopolitično odgovoren, če se ne ravna po obveznostih iz tega dogovora (582. čl.), ne da bi zakon sicer natančneje opredelil vsebino te odgovornosti. Zakon je tako izključil možnost klasične prisilne pravne sankcije družbenega dogovora, torej tudi možnost dogovorjene materialne sankcije.

Neposredno v zvezi z navedenim je vprašanje medsebojnega razmerja med samoupravnim sporazumom, ki pravno zavezuje, ter družbenim do-

⁹ I. Kraljević, »Društveni dogovori i samoupravni sporazumi u nacrtu ZUR«, Naša zakonitost, št. 5/76.

govorom, iz katerega rezultira le družbenopolitična obveznost. Zato bi samoupravni sporazum ne moral biti v skladu z družbenim dogovorom oziroma bi ga ne bilo mogoče spodbijati, če takšne skladnosti ni. Vendar zakon o združenem delu ta problem rešuje tudi drugače. Izrečno namreč določa, da samoupravni splošni akt ne sme biti v nasprotju z družbenim dogovorom, s katerim so določene osnove in merila za delitev čistega dohodka TOZD oziroma za osebne dohodke (115. in 128. čl.). Spor v navedenih primerih rešuje sodišče združenega dela, ki bo, če ugotovi neskladnost, samoupravni splošni akt v celoti ali v ustreznem delu razveljavilo. Samoupravni splošni akt mora biti v skladu z družbenim dogovorom, s katerim je določena najmanjša višina zajamčenega osebnega dohodka delavca (13. in 132. čl. ter 22. čl. ustave SFRJ), pa tudi v skladu z družbenim dogovorom, s katerim se določajo medsebojne pravice, obveznosti in odgovornosti delavcev pri delu (179. čl.). Samoupravni splošni akt mora nadalje biti v skladu z družbenim dogovorom, s katerim se določajo pravice oziroma ukrepi v zvezi z varstvom pri delu (189. čl.); če tak samoupravni splošni akt ne bi bil usklajen z družbenim dogovorom, je predvidena celo odgovornost za prekršek (5. tč. 652. čl.). Samoupravni sporazum ne more biti v nasprotju z družbenim dogovorom, s katerim se določajo samoupravne pravice delavcev v primerih iz 590. člena zakona o združenem delu, zato sodišče združenega dela tak samoupravni sporazum, ki bi bil v nasprotju z družbenim dogovorom, razglasi za neveljaven.

Na drugi strani pa zakon o združenem delu sicer prevzema ustavno določbo, da samoupravni sporazum in družbeni dogovor lahko določita arbitražo ali kakšen drug način reševanja sporov v zvezi z njunim izvajanjem (I. odst. 578. čl.). Vendar pa tedaj, ko arbitraža ali drug način reševanja sporov nista predvidena, rešuje sodišče združenega dela spor samo iz samoupravnega sporazuma, ne pa tudi spora, ki nastane v zvezi z izvajanjem družbenega dogovora (II. odst. 597. čl.).

Končno obsega zakon o združenem delu določbo, da mora vsak samoupravni splošni akt, torej tudi družbeni dogovor, biti v skladu z ustavo in ne sme biti v nasprotju z zakonom, pa tudi ne v nasprotju z moralnimi načeli socialistične samoupravne družbe (575. čl.).

III

Z opisanimi rešitvami nam je zakon o združenem delu omogočil, da bomo lažje opredelili naravo družbenega dogovora in da se bo moglo utrditi bolj enotno stališče o tem problemu. Vendar se naše razpravljanje ne bo nanašalo na dogovore o temeljnih planov družbenopolitičnih skupnosti, ker zanje velja poseben režim, določen v zakonu o temeljnih sistema družbenega planiranja in družbenem planu Jugoslavije (Uradni list SFRJ, št. 6/76) ter v republiških zakonih o planiranju. Določbe zakona o združenem delu, kolikor urejajo družbene dogovore, se na omenjene dogovore ne nanašajo. Zunaj okvira naše nadaljnje obravnave bodo ostali tudi že

navedeni dogovori republik, avtonomnih pokrajin, občin in drugih družbenopolitičnih skupnosti (244. člen ustave SFRJ), ki po mojem mnenju tudi niso družbeni dogovori v smislu ustavnih določb o družbenih dogovorih.

Kot smo že videli, bi po klasični koncepciji o državi in pravu tisti normativni akti, ki jih v okviru svojih samoupravnih pravic sprejemajo družbeni subjekti, pa nimajo državne prisilne sankcije, ne sodili med norme samoupravnega prava. Družbeni dogovori bi po tej koncepciji ne bili normativni pravni akti, marveč družbene norme, in bi jih ne mogli vključevati v naš pravni sistem. Iz ustavne, zlasti pa iz nove zakonske ureditve združenega dela, ki razčlenjuje oziroma konkretizira nekatere ustavne določbe, izhaja, mislim, nasproten zaključek, zaradi česar so utemeljeni pomisleki glede uporabe navedene teorije o pravu v naši samoupravni socialistični družbeni ureditvi.

V naši pravni teoriji je že od začetka nekako prevladovalo mnenje, da so družbeni dogovori splošni samoupravni normativni akti ter da so nova pravna kategorija našega prava. S stališčem, ki se v bistvu omejuje na sklep, da so družbeni dogovori novi pravni instrumenti (gl. opombo pod št. 8), se je seveda mogoče strinjati, vendar to stališče še ne odgovarja na vprašanje pravne narave družbenih dogovorov.

Družbeni dogovor je v svoji osnovi specifična nova kategorija dogovora — pogodbe, in sicer pogodbe med družbenimi subjekti kot njenimi partnerji, njena vsebina pa so družbene norme o določeni politiki urejanja družbenih odnosov oziroma sprejemanja določenih ukrepov v samoupravni sferi. Ta »lex contractus« zavezuje udeležence družbenega dogovora in tudi tiste, ki bodo k njemu pozneje pristopili, prav iz dogovora, se pravi iz pogodbe, da bodo izpolnjevali dogovorjena pravila, ki so vsebina te pogodbe.

Tovariš Kardelj pravi: »Pri nas je bilo prej dokaj razširjeno pojmovanje, da imajo obveznosti, prevzete s samoupravnim sporazumom ali družbenim dogovorom, moč zakonske obveznosti za tiste, ki so jih sklenili. Menim pa, da obveznosti iz samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov niso zakonske obveznosti, marveč so to obveznosti nekakšnih pravnoveljavnih pogodb, to je pogodbene obveznosti.«¹⁰

Ta pogodba pri družbenem dogovoru seveda ni pogodba klasičnega civilnega in tudi ne javnega prava, in sicer že zato ne, ker je vsebina družbenega dogovora v skupnem interesu določena družbena politika, oziroma pravila za urejanje samoupravnih družbenih odnosov, ki so širšega skupnega pomena za udeležence družbenega dogovora, oziroma so splošnega družbenega pomena. Družbeni dogovori so tako po svoji družbeni funkciji normativni akti, ki kot samoupravni splošni akti zavzemajo mesto prejšnje državne regulative na samoupravnih področjih. Vendar prav kot takšni niso akti delegirane legislative, marveč so samostojni in

¹⁰ E. Kardelj, *Svobodno združeno delo*, 1978, str. 328.

originalni normativni akti, ki imajo svojo osnovo v ustavi in v samoupravnih pravicah delovnih ljudi, ki so z ustavo zagotovljene.

Že glede na to, da ne stojijo zunaj pravnega sistema, ampak da imajo prav kot normativni akti nekatere posebne pravne učinke, o katerih bomo še govorili, je prav, da imamo družbene dogovore za normativne pravne akte. Zato ni sprejemljivo stališče, po katerem družbeni dogovori niso pravni akti, marveč jih je zaradi tega, ker povzročajo tudi določene pravne posledice, šteti le za pravna dejstva.¹¹ Kot normalni pravni akti se družbeni dogovori vključujejo v akte »samoupravnega avtonomnega prava«, ki velja za integralni del pravnega reda,¹² oziroma se kot pravna kategorija štejejo za »pogodbe-predpise« in se kot takšni pravni akti vključujejo v samoupravno pravo.¹³ To so splošni normativni akti, ki nimajo neposrednega izvira v zakonu, temveč v aktu, ki je podoben pogodbi in deluje enako kot druge norme, ki jih sprejema družba ter bi zanje mogli uporabiti termin »samoupravni dogovori«.¹⁴

V strokovnem komentarju o ustavi SFRJ smo družbeni dogovor opredelili kot svojevrstno skupno, splošno, samoupravno konvencijo (str. 245), kar vsekakor bolje ustreza, kot pa če te odnose enostavno označimo za »pogodbeno-pravne odnose«,¹⁵ ker jih s tem postavljamo k obligacijskim razmerjem, kar pa odnosi iz družbenega dogovora nikakor niso. Stališče, da družbeni dogovor ni niti pogodba niti predpis, marveč pravni akt posebne vrste,¹⁶ je toliko pravilno, kolikor s pogodbo razumemo civilno-pravno pogodbo, s predpisom pa normativni akt s prisilno državno sankcijo. Ob našem pojmovanju pogodbe in normativnega pravnega akta pa je družbeni dogovor eno in drugo.

IV

Družbeni dogovori kot normativni akti s svojo družbeno vsebino ne ostajajo zunaj pravnega sistema, marveč so po ustavi vključeni med samoupravne splošne akte in so zato podvrženi ustavnim pravilom o ustavnosti in zakonitosti, hkrati pa predmet ustavnosodnega nazora prav tako kot zakoni in drugi predpisi. Za takšno naravo družbenih dogovorov kot normativnih pravnih aktov pa ne govori samo njihovo razmerje do ustave, s katero morajo biti v skladu, in do zakona, s katerim ne smejo biti v nasprotju, marveč tudi njihovo razmerje do drugih samoupravnih splošnih aktov. Če bi družbeni dogovori bili samo družbene zunajpravne

¹¹ S. Popović, »Odnos društvenih dogovora prema zakonima i ostalim normativnim aktima«, *Društveni dogovori kao pravni akti*, Zbirka referata, Institut za uporedno pravo, 1978, str. 19.

¹² A. Fira, *Ustavno pravo*, 1979, str. 256.

¹³ J. Djordjević, *Ustavno pravo*, 1978, str. 865.

¹⁴ S. Cigoj, »Nastanak, promena i prestanak samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora«, *Samoupravni sporazumi kao pravni akti*, Zbirka referata, Institut za uporedno pravo, 1977.

¹⁵ J. Globevnik, »Družbeni dogovori v osnutku zakona o združenem delu«, *Teorija in praksa*, št. 7—8/1976.

¹⁶ V. Nikolić, »Samoupravni sporazumi i društveni dogovori kao instrumenti povezivanja i integriranja udruženog rada«, *Savremeno pravo*, št. 2/76, str. 43.

norme, potem bi neskladnost drugih samoupravnih splošnih aktov, ki imajo kot pravni akti prisilno sankcijo, z družbenim dogovorom sploh ne mogla biti pravno relevantna. Dejansko pa je, kot smo videli, z zakonom o združenem delu na relativno širokih, hkrati pa tudi zelo pomembnih samoupravnih področjih družbenih odnosov (dohodkovni odnosi; pravice, obveznosti in odgovornosti delavcev na delu; varstvo pri delu) uveljavljeno načelo o obvezni skladnosti samoupravnih splošnih aktov z družbenimi dogovori. Če te skladnosti ni, bo samoupravni splošni akt v postopku pred sodiščem združenega dela razveljavljen. Pri tem seveda ne gre za hierarhijo med njimi v tistem smislu, kot obstoji npr. med zakonom in podzakonskim predpisom, marveč za razmerje, ki je posledica družbenih funkcij družbenega dogovora in drugega samoupravnega splošnega akta, ki mora biti z njim v skladu.

V naši republiški ustavi (256. čl.) je določeno, da samoupravni splošni akti ne smejo biti v nasprotju z družbenim dogovorom, h kateremu je organizacija pristopila; če do takšnega nasprotja pride, veljajo določbe družbenega dogovora, ki se tako neposredno uporabljajo. Iz navedenih upravnih določb izhajajo, da ima organizacija ne le družbenopolitično, marveč pravno obveznost, da samoupravni splošni akt uskladi z družbenim dogovorom.

Enako splošno prepoved kot v ustavi naše republike glede neskladnosti samoupravnega splošnega akta z družbenim dogovorom ima ustava SR Makedonije (255. čl.), nima pa tudi določbe o neposredni uporabi družbenega dogovora, če pride do medsebojne neskladnosti s samoupravnim splošnim aktom. Kot že rečeno, bi v primeru spora o skladnosti samoupravnega splošnega akta z družbenim dogovorom odločalo sodišče združenega dela, ki bo tak samoupravni splošni akt v celoti oziroma v ustreznem delu razveljavilo oziroma odklonilo njegovo uporabo ter neposredno uporabilo določbo družbenega dogovora.

Danes se več ne postavlja vprašanje, ali morebiti navedene določbe ustav SR Slovenije in SR Makedonije niso v skladu z ustavo SFRJ, ker naj bi nasprotovale opredelitvi institucije družbenega dogovora v ustavi SFRJ. Dejstvo je namreč, da ustava SFRJ sploh ni opredelila značaj in narave družbenega dogovora kot normativnega akta, kar bi navedeno ureditev v teh dveh republiških ustavah moglo preprečevati. Seveda tudi določba zakona o združenem delu, po kateri so udeleženci družbenega dogovora družbenopolitično zavezani za njegovo izpolnjevanje, ni mogla spraviti v dvom navedenih določb omenjenih republiških ustav. Toliko manj, ker sam zakon o združenem delu navaja primere, ko morajo samoupravni sporazumi biti skladni z družbenim dogovorom ob sankciji, da jih sicer sodišče razveljavi.

Ob tem ostaja odprt problem, ali je v drugih delih Jugoslavije, kjer ni takšne ustavne določbe kot v naši republiki in v SR Makedoniji, morebitno neskladje samoupravnega splošnega akta z družbenim dogovorom v resnici pravno nerelevantno na tistih področjih, kjer takšna skladnost ni

predpisana z zakonom o združenem delu. Mogoče je sprejeti stališče,¹⁷ da samoupravna organizacija oziroma skupnost ne bi smela skleniti družbenega dogovora, ki bi bil v nasprotju z njenim samoupravnim splošnim aktom, razen če ima namen, da ta akt takoj uskladi z družbenim dogovorom; če pa takšen družbeni dogovor sklene, ji ostane možnost, da uskladi svoj splošni akt z družbenim dogovorom, ker se ta v organizaciji oziroma skupnosti ne uporablja neposredno. Z druge strani pa samoupravna organizacija ali skupnost ne bi smela po sklenitvi družbenega dogovora sprejeti takšnega notranjega samoupravnega splošnega akta, ki bi bil v nasprotju z družbenim dogovorom. Toda — sklepa isto stališče — dolžnost samoupravne organizacije oziroma skupnosti, da uskladi svoj splošni akt z družbenim dogovorom oziroma, da ne sprejme splošnega akta v nasprotju z družbenim dogovorom, ni pravna obveznost; neupoštevanje družbenega dogovora ima za posledico družbeno (družbenopolitično) odgovornost.

Zoper opisano stališče, ki ni novo in se zdaj sklicuje na določbo zakona o združenem delu o družbenopolitični odgovornosti udeležencev družbenega dogovora, sem ves čas imel pomisleke. To stališče je po mojem mnenju enostransko in ne upošteva že navedene določbe zakona o združenem delu, po kateri samoupravni splošni akti ne smejo biti v nasprotju z moralnimi načeli socialistične samoupravne družbe (575 čl.), ter nadaljnje določbe istega zakona, po katerih je samoupravni sporazum oziroma posamezen njegov del ničn, če nasprotuje moralnim načelom socialistične samoupravne družbe (598. čl.).

Predvsem mislim, da imajo moralna načela socialistične družbe, kolikor niso že obsežena v ustavi, zakonu in drugih predpisih, deloma analogno funkcijo, kot jo imajo oziroma so jo imeli tako imenovani dobri običaji, ki se z določenimi učinki pravnih norm vključujejo v pravni sistem. Ne glede na to pa je treba upoštevati, da gre pri družbenih dogovorih za tak normativni akt, s katerim njegovi udeleženci določajo skupno oziroma splošno družbeno politiko urejanja družbenih razmerij na določenem področju. Vsak udeleženec družbenega dogovora oziroma vsaka organizacija, ki je k njemu pozneje pristopila, sta bila sama njegov partner in ustvarjalca družbene politike, določene v družbenem dogovoru, oziroma sta se z njo strinjala. To pomeni, da jo bosta tudi pozneje morala upoštevati in jo v praksi izvajati, dokler sam družbeni dogovor ne bo spremenjen. Menim, da je v nasprotju z moralnimi načeli v naši socialistični samoupravni družbi, če udeleženec družbenega dogovora, ki je prevzel obveznost za izvrševanje družbene politike, določene kot skupni interes, pozneje s svojimi samoupravnimi splošnimi akti to politiko zavestno podira in izigrava.

Seveda je pri oceni tega treba upoštevati vse okoliščine, zlasti primere, ki jih navaja prej navedeno stališče (navedeno pod opombo 17),

¹⁷ M. Brkić, »Društveni dogovori«, Radni odnosi i samoupravljanje, št. 12/79, str. 22.

ko ne gre za izigravanje in je obravnavano nasprotje le začasno ter obstoji jasen namen uskladitve v določenem roku oziroma izpeljave postopka za spremembo družbenega dogovora ali pa je predviden odstop od njega in podobno. Toda v primerih, ko gre za očiten namen, da se bodisi s pristopom k družbenemu dogovoru bodisi s poznejšim sprejetjem splošnega samoupravnega akta v nasprotju z družbenim dogovorom družbeni dogovor izigra, bi bilo po moji oceni najbrž res treba uporabiti navedene določbe 575. in 598. člena zakona o združenem delu. Strinjam se z v bistvu podobnim stališčem, po katerem je treba samoupravni sporazum, ki je sklenjen v nasprotju z določbami družbenega dogovora, da bi preprečil njegovo izvršitev, šteti za nasprotnega pravilom morale socialistične samoupravne družbe ter da tak sporazum ne more ustvariti pravnega učinka.¹⁸

Družbeni dogovori so kot drugi samoupravni splošni akti samostojen pravni vir. Ustava določa, da sodišča sodijo po ustavi, zakonu in samoupravnih splošnih aktih (219. čl. ustave SFRJ, 274. čl. ustave SRS). Na podlagi družbenih dogovorov sodišče seveda ne bo moglo soditi, če bo šlo le za uveljavljanje družbenopolitične odgovornosti udeležencev dogovora, pač pa se bo to zgodilo v drugih že navedenih primerih.

V

Ustava samoupravne splošne akte, ki jih posebej kot takšne opredeli (404. čl. ustave SFRJ) in med katerimi navaja tudi družbene dogovore, vključuje v naš pravni sistem kot integralni del. Ti akti so samoupravni splošni pravni akti, so samoupravne norme, ki so v svoji osnovi pravne norme.¹⁹ Navedena splošna vključitev je, kot smo videli, izvršena s tem, da ustava terja skladnost samoupravnih splošnih aktov z ustavo in zakonom, hkrati pa tudi na tem področju vzpostavlja režim ustavnosodnega nadzora, ki neustavne in nezakonite splošne akte razveljavlja oziroma odpravlja.

Družbeni dogovori kot samoupravni splošni akti morajo biti v skladu z ustavo SFRJ ter z ustavami republik in avtonomnih pokrajin. Kar se tiče njihovega razmerja do zakona, je to vprašanje različno urejeno v posameznih ustavah. Tudi za samoupravne splošne akte predpisujejo nekatere ustave (Črne gore, Makedonije, Slovenije, Srbije, Kosova), da morajo biti ti akti »v skladu z zakonom«, medtem ko je z drugimi ustavami (SFRJ, Bosne in Hercegovine, Hrvatske, Vojvodine) določeno, da samoupravni splošni akti »ne smejo biti v nasprotju z zakonom«. Osnova tega drugega sistema je v idejnem konceptu o pravici oziroma pristojnosti zakonodajalca in samoupravnih družbenih subjektov, da prvi z zakonom, drugi pa s samoupravnim splošnim aktom usklajujejo in urejajo določena družbena razmerja. Vsak izmed njih izvaja svojo pravico na-

¹⁸ V. Krulj, »Dejstva društvenih dogovorov«, v zbirki, navedeni pod opombo št. 11, str. 71.

¹⁹ B. Pupiće, *Uvod u pravne nauke*, 1980, str. 143.

ravnost iz ustave oziroma iz svojega ustavnega položaja. To pomeni, da samoupravni splošni akt ne izhaja iz zakona in da v nobenem primeru ni normativni akt za izvrševanje zakona, marveč je samostojen in originalen akt, ki pa mora upoštevati pristojnost zakonodajalca, zaradi česar ne sme priti v nasprotje z zakonom, ki je v skladu z ustavo.

Naveden koncept v ustavah, kot smo videli, ni enotno izpeljan, kar pa ne ovira, da se v vsakem konkretnem primeru ne bi moglo ugotoviti skladnost oziroma neskladnost samoupravnega splošnega akta z zakonom, je bil sprejet v okviru z ustavo določene zakonodajalčeve pristojnosti. Tudi praksa ustavnih sodišč glede uporabe navedenih terminov pri ugotavljanju razmerja samoupravnega splošnega akta do zakona ni enotna oziroma dosledna.

Kar se tiče razmerja samoupravnih splošnih aktov do podzakonskih predpisov, bi bil glede na ustavno določbo, ki zahteva le skladnost samoupravnega splošnega akta z zakonom oziroma prepoveduje nasprotje takega akta zakonu, možen sklep, da z ustavo ni predpisana skladnost samoupravnih splošnih aktov s podzakonskim predpisom. Takemu teoretičnemu stališču, da ni obvezne skladnosti samoupravnih splošnih aktov s podzakonskimi predpisi,²⁰ pa nasprotuje po moji sodbi pravilno mnenje, da je tudi normativno področje organov, ki sprejemajo podzakonske akte, področje zakona oziroma njegovega izvrševanja, opredeljeno z ustavo, zaradi česar vanj prav tako kot sicer v sfero zakonodajalca samoupravni splošni akt ne sme posegati. Ustave SR Srbije, AP Vojvodine, in AP Kosova izrečno določajo, da morajo samoupravni splošni akti biti v skladu — oziroma da ne smejo biti v nasprotju — z republiškimi oziroma pokrajinskimi predpisi.

Kolikor gre za skladnost samoupravnega splošnega akta z moralnimi načeli socialistične samoupravne družbe, nekako prevladuje stališče, da o tem odloča v vsakem primeru ustavno sodišče v okviru odločanja o ustavnosti in zakonitosti takega akta.²¹ Mislim, da bi v primeru, ko moralno načelo že ne bi bilo zajeto v ustavi ali zakonu, najbrž ne bilo za odločanje pristojno ustavno sodišče, ki po ustavi odloča le o skladnosti normativnih aktov z ustavo in zakonom, marveč sodišče združenega dela, ker gre za vprašanje veljavnosti samoupravnega splošnega akta.²²

Pri razmerju med samimi samoupravnimi splošnimi akti, konkretno med samoupravnim sporazumom in družbenim dogovorom, ko je z ustavo ali zakonom predpisana skladnost prvega z drugim, gre v nekem smislu oziroma posredno tudi za vprašanje ustavnosti in zakonitosti. Ven-

²⁰ A. Fira, *Ustavno pravo*, 1979, str. 257.

²¹ A. Grupče, »Kontrola ustavnosti i zakonitosti društvenih dogovoraa«, *Društveni dogovori kao pravni akti*, Institut za uporedno pravo 1978, str. 44; — I. Kraljević, »Samoupravni sporazumi i društveni dogovori sa stanovišta ustavnosti i zakonitosti«, *Privreda i pravo*, št. 4/77, str. 16.

²² M. Brkić, kot pod opombo št. 17, str. 23.

dar o tem ne odloča, kot smo videli, ustavno sodišče v ustavnem sporu, marveč po zakonu o sodiščih združenega dela odločajo ta sodišča.

Družbeni dogovor neposredno zavezuje samo udeležence dogovora in organizacijo, ki je k njemu pristopila. Obveznost je družbenopolitična in more biti opremljena le z dogovorjeno družbenopolitično sankcijo, katere praktični učinek je lahko v posameznem primeru celo močnejši od klasične pravne sankcije, — z izjemo od tega pravila, ko nastanejo tudi pravne obveznosti oziroma posledice v primerih, ki so bili spredaj navedeni. Tretjih oseb družbeni dogovor, ki določa družbeno politiko, pravno ne zavezuje, marveč ima zanje le naravo neke vrste priporočila,²³ da sprejmejo in izvajajo to politiko. Zato ocena skladnosti njihovih samoupravnih splošnih aktov z družbenim dogovorom po sodišču združenega dela ne pride v poštev in še manj seveda ocena v ustavnem sporu pred ustavnim sodiščem.

Poseben odnos obstoji končno tudi med družbenim dogovorom in obligacijskim razmerjem, ki zadeva ustrezno področje družbenih dogovorov. Po določbi 6. člena zakona o obligacijskih razmerjih (Uradni list SFRJ, št. 29/78) morajo namreč družbene pravne osebe pri sklepanju obligacijskih razmerij upoštevati samoupravne sporazume in družbene dogovore, ki so jih sklenile z drugimi, in svojo odgovornost za izpolnjevanje obveznosti, prevzetih s temi samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori. Ta problem pravzaprav presega okvir téme, ki jo obravnavamo v tem sestavku. Na tem mestu je treba povedati le to, da za vprašanje navedenih odnosov med obligacijskimi razmerji z družbenimi dogovori ni pristojno ustavno sodišče, marveč sodišče združenega dela oziroma redno sodišče.

Podrejanje družbenih dogovorov splošnim ustavnim principom o ustavnosti in zakonitosti, zlasti pa vzpostavljanje ustavnostnega nadzora s kasatorno funkcijo nad njimi sta že sama zase živ dokaz, da življenja ni mogoče idealizirati. V procesu graditve naše nove samoupravne socialistične družbe bodo najbrž odnosi, ki se vzpostavljajo z družbenimi dogovori, nekoč v prihodnosti lahko ostali zunaj prava in povsem v sferi družbene zavesti, danes in verjetno še dogleden čas pa to ni mogoče.

²³ Grupče, kot pod opombo št. 21, str. 40.

Razredna vsebina procesov modernizacije

Eno ključnih vprašanj zgodovinskega materializma je, kako opredeliti stopnje razvoja človeške družbe. Marksistična teorija družbenih formacij, ki odgovarja na to vprašanje, pa ugotavlja, da je prav pojem *formacije družbe* merilo za razmejevanje razvoja človeške družbe na posamezna obdobja: Marx in Lenin sta formacijo družbe »pojmovala kot stopnjo v razvoju človeške družbe ali kot celovitost odnosov in procesov v družbi na določeni stopnji razvoja«.¹ L. Čarni nadalje ugotavlja, da so Marx, Engels in Lenin v zgodovinskem razvoju človeštva razločevali pet formacij družbe: arhaično (samonikli komunizem, dorazredno družbo), sužnjelastično, fevdalno, kapitalistično in komunistično. Vendar pa v tej delitvi niso videli obveznih stopenj v razvoju vseh ljudstev in narodov sveta.² Marx je, na primer, takole opredelil poglobljena obdobja zgodovinskega razvoja človeške družbe (potem ko je že prej ugotovil, da »način proizvodnje materialnega življenja določa socialni in duhovni proces življenja nasploh«): »V velikih obrisih lahko označimo azijske, antične, fevdalne in moderne buržoazne načine proizvodnje kot progresivne dobe v ekonomskem razvoju družbe«.³

Tradicionalna in moderna družba

Šele buržoazni način proizvodnje označuje Marx — v nasprotju z vsemi drugimi — za modernega. Tudi v *Manifestu komunistične partije* je govor o »moderni meščanski družbi« in o »moderni buržoaziji«. V primerjavi s prejšnjimi vladajočimi razredi se je buržoaziji posrečilo »v komaj sto letih svojega razrednega gospostva (ustvariti) masovnejše in kolo-salnejsše produkcijske sile kot vse minule generacije skupaj. Podjarmljenje naravnih sil, stroji, uporaba kemije v industriji in poljedelstvu, parniki,

¹ L. Čarni, *Teorija formacij družbe*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1979, str. 173.

² L. Čarni, *ibid.*

³ K. Marx, *Predgovor h prispevku h kritiki politične ekonomije*, v: K. Marx in F. Engels, *Izbrana dela*, IV. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1968.

železnice, električni brzojavi, izkrčitev celih kontinentov, oplovljenje rek, velike množine prebivalstva priklicane tako rekoč iz tal — katero prejšnje stoletje je slutilo, da so v krilu družbenega dela dremale take produkcijske sile?«⁴

Moderni buržoazni način proizvodnje pa je po Marxu in Engelsu tudi ekonomska podlaga nove civilizacije: »Buržoazija z naglim izboljševanjem vseh produkcijskih orodij, z neskončno olajšanimi komunikacijami vseh vleče v civilizacijo vse, tudi najbolj barbarske narode.«

Marx in Engels nadalje pravita, da je igrala buržoazija v zgodovini nadvse revolucionarno vlogo: v primerjavi s pospešenim družbenoekonomskim razvojem, katerega družbeni nosilec je bila, so vse prejšnje družbene formacije neko sorazmerno manj razčlenjeno in dolgotrajno obdobje stagnacije. Moderna meščanska mestna in industrijska civilizacija je razdejala, izpodrinila ali si podredila ljudstva in družbena razmerja, ki jih avtorja *Manifesta* označujeta za fevdalne, patriarhalne, barbarske in polbarbarske, kmečke in vaške: »Buržoazija je deželo podvrgla gospodstvu mesta. Ustvarila je velikanska mesta, silno povečala število mestnega prebivalstva v primerjavi z vaškim in tako iztrgala precejšen del prebivalstva idiotizmu vaškega življenja. Kot je spravila vse v odvisnost od mesta, tako je naredila barbarske in polbarbarske dežele odvisne od civiliziranih, kmečka ljudstva od buržoaznih ljudstev, Vzhod in Zahoda.«⁵

O tem, da je *dihotomija vas-mesto* eno vodilnih Marxovih teoretičnih izhodišč, ki naj olajšajo razumevanje sodobnega razvoja človeške družbe, pričajo tudi njegova druga dela. V *Osemnajstem Brumaireu Ludvika Bonaparteja* daje zaokrožen prikaz *evropske kmečke*, patriarhalne in tradicionalne *družbe* devetnajstega stoletja: »Mali kmetje tvorijo ogromno množico, katere člani živijo sicer v enakem položaju, toda ne stopajo v mnogotere medsebojne odnose. Njihov produkcijski način jih izolira drug od drugega, namesto da bi jih spravljal v vzajemne stike. Izolacijo pospešujejo slaba francoska prometna sredstva in revščina kmetov. Njihovo produkcijsko področje, parcela, ne dopušča pri njihovem obdelovanju nobene delitve dela, nobene uporabe znanosti, torej nobene raznovrstnosti v razvoju, nobenih različnih talentov, nobenega bogastva družbenih odnosov. Vsaka posamezna kmečka družina zadostuje komaj sama sebi, proizvaja neposredno največji del svoje potrošnje in dobiva svoja življenjska sredstva bolj v menjavi z naravo kakor v stikih z družbo. Parcela, kmet, družina. Nekaj ducatov teh je vas in nekaj ducatov vasi je department. Tako tvori veliko maso francoskega naroda kratko in malo vsota istimenskih količin, kakor je na primer krompir v vreči vreča krompirja.«⁶

⁴ K. Marx in F. Engels, *Manifest Komunistične stranke*, v: K. Marx in F. Engels, *Izbrana dela*, II. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1971.

⁵ Ibid. Tudi L. Čarni ugotavlja, da »Marx... kapitalizma ni pojmoval le kot najbolj razvito obliko razredne družbe, ampak tudi kot kvalitetno novo formacijo družbe.« Glej: L. Čarni, *Teorija formacij družbe*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1979, str. 28.

⁶ Karl Marx, *Osemnajsti Brumaire Ludvika Bonaparteja*, v: K. Marx in F. Engels, *Izbrana dela*, I. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1950.

Podoba predburžoazne, predindustrijske kmečke družbe pa dopolnjuje Marxov prikaz *indijske vaške skupnosti*. Socialni red Indije, pravi Marx, je ostal od prastarih časov do prvega desetletja devetnajstega stoletja *nespremenjen*. Strukturna podlaga te družbe so bile ročne statve in kolovrat s svojimi zmeraj na novo porajajočimi se milijoni predilcev in tkalcev. Indijci so se, razpršeni po vsej deželi zaradi patriarhalne zveze kmetijstva in rokodelstva, združevali v majhna krajevna središča, ki so ustvarjala izza najstarejših časov svojevrsten družbeni sistem — tako imenovani vaški sistem, ki je dajal vsaki izmed teh majhnih enot samostojno organizacijo in lastno življenje. Šele angleški poseg v to skupnost je razkrojil te majhne, na pol barbarske, na pol civilizirane skupnosti. Vendar pa Marx do tega razkroja in propada nikakor ni imel sentimentalnega ali romantičnega odnosa: »... ne smemo pozabiti, da so te idilične vaške skupnosti, najsi je njih videz še tako nedolžen, bile od nekaj trdna osnova orientalskega despotizma, da so človeškemu duhu kar najbolj omejevale obzorje, da so ga spreminjale v neodporna orodja praznoverja in v sužnje zakoreninjenih navad ter ga oropale vsake veličine in zgodovinske energije. Ne smemo pozabiti barbarskega egoizma, ki je, priklenjen na ničvredno krpo zemlje, mirno opazoval, kako so propadali celi imperiji, kako so se dogajale nepopisne grozovitnosti in kako so klali prebivalce velikih mest. Ni bil sposoben videti v vsem tem kaj drugega kot naravne dogodke, saj je bil sam nemočen plen slehernega napadalca, ki se mu je zljubilo, da je vrgel nanj svoj pogled. Ne smemo pozabiti, da je to nečastno, negibno, vegetativno življenje, da je ta pasivna eksistenca z druge strani zbujala kot reakcija divje, brezsmotrne, neobzdane, razdiralne sile, ki so v Hindustanu samem spremenile moritve v verski obred. Ne smemo pozabiti, da je te majhne skupnosti razjedala ločitev na kaste in suženjstvo, da so ponižale človeka v predmet zunanjih okoliščin, ko bi ga morale povzdigniti za njih gospodarje. Te majhne skupnosti so spreminjale same v sebi se razvijajoče socialne odnose v nespremenljivo naravno uso do in so tako dospеле do tistega surovega malikovanja narave, ki razodeva svoje pomanjkanje človeškega dostojanstva v dejstvu, da je človek, gospodar narave, padel pobožno na kolena pred opico Hanuman in kravo Sabbala.«⁷

L. Čarni upravičeno opozarja, da ostaja pri delitvi družbenega razvoja najbolj sporno *dokapitalistično obdobje*. Na to vprašanje pa se navezujejo tudi opredelitve in razlage t. i. *azijskega produkcijskega načina*. Čarni namreč pravi, da »v sodobnih razpravah azijski produkcijski način različno razlagajo in ga povezujejo z različnimi obdobji zgodovinskega razvoja dežel. Menijo, da je značilen za razvoj azijskih dežel, a ga razširjajo na različna obdobja. Nekateri do nastanka kapitalizma, nekateri pa menijo, da je to le najstarejša razredna struktura kapitalističnega razvoja.

⁷ Karl Marx, *Britansko gospostvo v Indiji*, v: K. Marx in F. Engels, *Izbrana dela*, I. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1950.

Drugi menijo, da je to mešana sužnjelastniška in fevdalna družba. Tretji zatrjujejo, da ta način zasledimo v različnih deželah na različnih celinah kot formacijo družbe ali kot prehodno obdobje od arhaične k razredni družbi . . . Četrta skupina avtorjev meni, da je Marx azijski produkcijski način enačil z rodovno družbo.«⁸

Obči procesi modernizacije

Procesi preobrazbe tradicionalnih vaških, kmečkih in rodovnoplemenskih družb v moderne, mestne in industrijske, ali na kratko — *procesi modernizacije* — imajo skupno tehnološko, ekonomsko in ekološko podlago:

Na področju *tehnologije* jih označuje vedno pogostejša in intenzivnejša uporaba znanstvenih spoznanj, ki nadomeščajo preproste, na tradiciji zasnovane načine proizvodnje. Individualno, naturalno *kmečko proizvodnjo* izpodriva mehanizirano obdelovanje zemlje, delitev dela med poljedelskimi proizvajalci in njihovo vključevanje v splošno družbene procese izmenjave, razdelitve in porabe dobrin. V *industriji* izpodrivajo človeško in živalsko delovno silo stroji, ki jih poganja neživa energija. *Ekološka razmerja* pa označujejo gibanja iz vasi proti mestnim središčem.

Pravkar opredeljene *ekonomsko-ekološke* razsežnosti modernizacije so najbolj splošno, najpreprostejše in najbolj univerzalno merilo za primerjanje različnih ljudstev sveta.

Prav obratno pa velja za ljudstvo z nasprotnega konca kontinuuma, ki sega od tradicionalnih in ruralnih do modernih in urbanih družb. Na moderni tehnologiji zasnovana civilizacija teži k temu, da bi poenotila delovne in potrošne navade, življenje v mestu pa utvarja vzorce vedenja in mišljenja, ki so sorazmerno univerzalni. Opozorili bomo na nekaj takih pogosto navajanih razsežnosti in *procesov modernizacije na področju oblik združevanja in kulture*.

1. *Glede na razmerje med številom rojstev in smrti* v določeni družbi označuje proces modernizacije krivulja, ki se vzpenja v obliki črke S. Spodnja vodoravna črta predstavlja obdobje tradicionalne družbe, ko ostaja število prebivalstva približno enako skozi daljše obdobje nekaj stoletij ali celo tisočletij. Sorazmerno število smrti (mortaliteta) in rojstev (nataliteta) je visoko in izenačeno. Življenjska doba je sorazmerno kratka, generacije pa se hitro izmenjujejo. V primeru, da katerikoli dogodek širšega pomena zmanjša smrtnost (na primer: večja proizvodnja hrane, novi higienski ukrepi, boljša zdravstvena zaščita), pride do »populacijske eksplozije«, prebivalstvo torej hitro naraste. To obdobje označuje navpična črta črke S. Kmalu po tem prehodnem obdobju pa začne število rojstev upadati, tako da se prilagodi manjši smrtnosti. Prebivalstvo narašča vedno počasneje, dokler ne doseže tretje faze procesa demografske

⁸ L. Čarni, *Teorija formacij družbe*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1979, str. 177.

modernizacije, ki jo označuje zgornja vodoravna črta črke S. V tej fazi je število prebivalstva spet stabilno, tokrat zato, ker je malo smrti in rojstev.⁹

2. Moderne družbe označuje v nasprotju z tradicionalnimi visoka stopnja *geografske in poklicne mobilnosti*. Marx pravi, da je buržoazija »razdejala vsa fevdalna, patriarhalna, idilična razmerja. Pestre fevdalne vezi, ki so vezale človeka na njegovega naravnega predstojnika, je neusmiljeno raztrgala in ni pustila med človekom in človekom več druge vezi kot goli interes . . .«.

Prostorsko družbeno gibljivost in odprtost pa omogočajo tudi razvitejša transportna sredstva in poti: »Na mesto starega lokalnega in nacionalnega zadovoljevanja potreb s svojim silami in zaprtosti vase stopa vsestranski promet, vsestranska odvisnost narodov drug od drugega.«¹⁰

3. Razširjeno *družino*, družinski klan in plemensko skupnost nadomešča ožja ali nuklearna družina, torej skupnost staršev in njihovih otrok. Družina je bila v tradicionalni družbi multifunkcionalna skupina, ki je zadovoljevala večino potreb svojih članov. Vzporedno z ekonomskim razvojem izgublja družina številne funkcije. Te prevzemajo posebne institucije, na primer šole, podjetja, politične organizacije in druge. Odnosi med družinskimi člani se demokratizirajo. Razmerja med možem in ženo ter med otroci in starši se spreminjajo iz izrazito asimetričnih in patriarhalnih v simetrične in enakopravne. Zakonskega partnerja ne izbirajo več starši, ampak prihodnji zakonci sami.

4. Poveča se količina *znanja*, s katerim razpolagajo posamezniki (spomin, izobrazba, informiranost) in družba v celoti (znanje, ki je akumulirano v knjižnicah, arhivih, statističnih zavodih, računalniških središčih, itn.). Pismenost, tehnična znanja, splošna in posebna izobrazba postajajo nujni pogoj vključevanja v delovni proces.

Poseben družbeni pomen dobi znanost kot oblika institucionalizacije ustvarjanja novega znanja. V moderni družbi inovativnost in inovacije niso več a priori deviantne in preganjene, ampak so vsaj v določeni meri legalizirane in profesionalizirane.

5. V tradicionalni družbi se je kulturna ustvarjalnost širila pretežno z neposrednimi stiki, kulturna dediščina pa se je prenašala iz roda v rod na podlagi ustnega izročila (*tradicije*). Razna sporočila, znanja in kulturne tvorbe so prenašali posebni odposlanci, sli, potujoče gledališke skupine, trubadurji, trgovci, karavane. V moderni družbi pa razvitejša tehnologija prenosa informacij, vključno z difuzijo inovacij (radio, tisk, televizija, film) omogoča *množično* in sprotno *komuniciranje*.

6. Industrializacija se ujema z delitvijo dneva na *delovni in prosti čas*, ki je ne pozna niti plemenska niti kmečka družba. Moderna družba je uvedla tudi *ločitev med delovnim mestom* (tovarno, delavnico, uradom,

⁹ David Riesman, *The Lonely Crowd*, Doubleday and Company, New York 1950.

¹⁰ Karl Marx in Friedrich Engels, *Manifest komunistične partije*.

pisarno) in *privatnim stanovanjem*; ta ločitev je teritorialna, družbena in psihološka.

7. Vedno manj področij življenja in dela obvladujejo in nadzirajo religiozne predstave in verski obredi. Človekov odnos do družbenih in naravnih pojavov postaja vedno bolj posveten (*sekularen*) in razumski (*racionalen*).

8. Modernizacija se ujema tudi s *procesi diferenciacije*, specializacije in porofesionalizacije delovnih, življenjskih in političnih vlog posameznika in družbenih skupin. Narašča torej stopnja delitve dela na vseh področjih družbenega življenja.

9. Številni raziskovalci proučujejo tudi *spremembe družbenih vrednot in človekove osebnosti*. Neka znana raziskava individualnih psiholoških motivov, ki delujejo pozitivno na ekonomski razvoj družbe, je izhajala od tele hipoteze: »Čim več ljudi v družbi izkazuje močno željo po uspehu, tem večji so družbeni potenciali ekonomskega in kulturnega razvoja.«¹¹

Druga znana študija izhaja od domneve, da je »empatija« tista ključna osebnostna lastnost, ki ljudem omogoča, da prerastejo svoje tradicionalno okolje. Empatija pa je, preprosto povedano, sposobnost živeti se v situacijo nekoga drugega; spodbuja psihično mobilnost, racionalnost, sposobnost istovetenja z novimi vidiki okolja, omogoča delovati učinkovito v spreminjajočem se svetu in hitro spreminjati osebne cilje.¹²

Ena novejših raziskav pa je opredelila in merila tele ključne razsežnosti *moderne osebnosti*: pripravljenost sprejemati nove izkušnje, ideje in vedenjske vzorce; pripravljenost prilagajati se družbenim spremembam; sposobnost oblikovati stališča do večjega števila vprašanj in pojavov ter pozitivno vrednotiti različnost stališč in mnenj družbenega okolja; sorazmerno visoka stopnja informiranosti; psihološka naravnost na sedanjost in na prihodnost, ne pa na preteklost; prepričanje, da človek lahko v precejšnji meri vpliva na svoje okolje; moderna osebnost je sposobna dolgoročnega načrtovanja javnih zadev in svojega zasebnega življenja; prepričanje o predvidljivosti tega sveta, pa tudi zanesljivosti obljub in dolžnosti ljudi in institucij; vrednotenje tehničnega znanja in spretnosti; izobrazbene in poklicne aspiracije; in spoštovanje dostojanstva in osebnosti drugih ljudi.¹³

Zgodovinske pojavnne oblike modernizacije

Lahko bi rekli, da je večina klasične evropske (pa tudi ameriške) *sociološke misli*, vključno seveda z Marxom in Engelsom osredotočena na vprašanje *zgodovinske preobrazbe kmečke in tradicionalne v industrijsko*

¹¹ David McClelland, *The Achieving Society*, The Free Press, New York 1958.

¹² Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, The Free Press, New York 1958.

¹³ Alex Inkeless in David H. Smith, *Becoming Modern*, Harvard University Press, Cambridge 1974.

in urbano družbo. Skoraj vsak pomembnejši sociolog devetnajstega stoletja je opredelil po dva razvojno pogojena tipa družbe, ki naj pojasnita osrednjo smer polpreteklega, sočasnega in perspektivnega zgodovinskega dogajanja.

Po *Emilu Durkheimu* so bile zgodovinsko prvotnejše tiste družbe, v katerih ni bilo razvite delitve dela, mehanska solidarnost njihovih istovrstnih sestavnih delov pa je temeljila na represivnem, kazenskem pravu. Razvejana delitev dela sproži nove integracijske mehanizme, zlasti restitativno, civilno pravo ter ustrezno organsko solidarnost med njenimi sicer različnimi, vendar funkcionalno povezanimi prvini.

Herbert Spencer je poudarjal, da družbeni razvoj označuje prehod od homogenih k vedno bolj heterogenim družbenim enotam: od preprostega plemena in horde, katerega člani so si enaki, do strukturno in funkcionalno razčlenjene civilizirane nacije. Vzporedno pa potekajo procesi družbene integracije.

August Comte je razlikoval tri zgodovinska razvojna obdobja družbe: teološko in vojaško stopnjo, metafizično in juridično obdobje in tretje obdobje znanosti in industrije.

Ferdinand Tönnies pa je takole povzel svojo teorijo zgodovinskega razvoja: »... v zgodovini velikih kulturnih sistemov si stojita nasproti dve obdobji: obdobju ‚Gemeinschaft‘ sledi obdobje ‚Gesellschaft‘«. Gemeinschaft (skupnost, občestvo) označuje družbeno hotenje, ki ga izražajo soglasje, nravi, navade in religija: značilne oblike združevanja so družina, vas in podeželje. V zgodovinskem obdobju, ki je označeno z izrazom »Gesellschaft«, pa je družbena volja oblikovana v formalnih pravilih, zakonodaji in javnem mnenju; za to obdobje značilne oblike združevanja so mesto, narod in svetovna skupnost.

Webrova teorija zgodovinskega razvoja družbe je osredotočena okoli treh ključnih pojmov: rutinizacije karizmatične avtoritete, racionalizacije in birokratizacije. Vsi trije pojmi, za katerih razlago na tem mestu ni pravih možnosti, pa so seveda v tesni zvezi s katerokoli opredelitvijo sodobnih procesov modernizacije.

Tudi *Marxova* zgodovinskomaterialistična, dialektična in razredna razlaga procesov modernizacije je bila osredotočena na dogajanja v Evropi devetnajstega stoletja, ter na nekatere sorodne procese, ki so potekali na svetovni periferiji tedanje evropske meščanske civilizacije, v Ameriki, Aziji in Afriki.

Marxova pozornost je bila osredotočena na vlogo buržoazije pri preobrazbi fevdalne, kmečke družbe v mestno in industrijsko. Socialistične revolucije dvajsetega stoletja (Velika oktobrska, jugoslovanska, kitajska, kubanska, vietnamska, angolska, mozambiška) pa so opozorile, da proletariat, kmečke množice, inteligenca in mladina v drugih zgodovinskih, ekonomskih, geografskih in kulturnih pogojih prevzemajo tudi tisto modernizacijsko vlogo, ki jo je v Zahodni Evropi devetnajstega stoletja opravljal (pa še ne dokončal) buržoazija.

Tudi *modernizacijske procese na periferiji evropskega dogajanja* (v Alžiriji, Turčiji, Kitajski, Indiji, Rusiji, Mehiki) sta Marx in Engels proučevala skoraj izključno z vidika družbene vloge zahodnoevropske (zlasti britanske in francoske) buržoazije in kolonialne administracije v teh deželah. Sodobna dogajanja v deželah v razvoju (procesi dekolonizacije, gibanje neuvrčenosti, osvobajanje in osamosvajanje dežel »tretjega sveta«) pa preusmerjajo pozornost na potencialne nosilce razvoja v teh deželah samih: na narodnoosvobodilna gibanja, nacionalne politične stranke, inteligenco, delavske razrede in sindikate, študentska in mladinska gibanja, na vlogo kmečkih množic in njihovih gibanj, pa tudi na domačo buržoazijo, birokracijo in tehnokracijo.

Čeprav smo v uvodu poskušali dati neko *občo opredelitev modernizacije*, moramo vendarle ugotoviti, da so *zgodovinske pojavne oblike* tega procesa z raziskovalne perspektive, kakršno nam vsiljuje svetovno dogajanje ob koncu dvajsetega stoletja, dosti bolj raznovrstne, kot so bile na primer še pred stotimi leti. Vsaka sodobna študija nekega konkretnega procesa modernizacije pa si mora v uvodu zastaviti vrsto konkretnih vprašanj, od katerih bomo nekaj najbolj neizogibnih proučili v nadaljevanju tega spisa.

1. *Kakšne so značilnosti tradicionalne družbe, preden se začne proces modernizacije?*

Kljub skupni podlagi se pred-moderna ljudstva razlikujejo v številnih in pomembnih pogledih. Nekatera so bolj druga manj »zaostala«, nekatera dežele so (bile) »mlade in prazne« (na primer, severnoameriške in centralnoafriške savane), druge »stare in prenaseljene« (na primer, plodne rečne doline Nila, Gangesa, Evfrata . . .). V rasno in etnično sicer homogeni subsaharski Afriki so nekatera ljudstva zgradila državne tvorbe, ki jih je mogoče primerjati z evropskimi srednjeveškimi političnimi skupnostmi (na primer, ljudstva Hausa in Fulani, kraljestva Jorubov, Zimbabve . . .), druga pa živijo v sorazmerno nepovezanih hordah (Bušmani v savanskih predelih puščave Kalahari), družinskih klanih in plemenih, ki se občasno združujejo v večje zveze (na primer, Bemba plemena v severni Zambiji). Stari Indijci, Kitajci in Egipčani so izdelali zapleten, formaliziran in institucionaliziran sistem verovanj, moralnih zapovedi in božanstev, religiozna zavest večine afriških tradicionalnih ljudstev pa je še vedno na stopnji čaščenja prednikov, zlih in dobrih duhov, ter vere v neko neopredeljeno vrhovno božanstvo. Različna je tudi tehnologija lova, živinoreje in obdelovanja zemlje: ponekod (na primer v zahodni in centralni Afriki) je ralo revolucionarna inovacija, ki le počasi izpodriva motiko in požigalništvo, drugje pa je delovno intenzivno, vendar še vedno tehnološko primitivno namakanje in obdelovanje zemlje rezultat večstoletnih ali tisočletnih izkušenj ter kolektivnih prizadevanj številnih generacij.

2. Kdaj se je začel konkretni proces modernizacije?

To vprašanje se ujema s *problemom prioritete*. Nekatera ljudstva in narodi so se začeli modernizirati prej kot drugi, samostojno in izvirno. Njihovo modernizacijo so sprožile notranje gonilne sile, ki niso imele zunanjih zgledov, vzorov, modelov in spodbud. Značilni primer so protestantske zahodno in severnoevropske družbe, ki so se prve začele pospešeno industrializirati in urbanizirati.

Vsa druga, »zamudniška ljudstva« so se vsaj v začetnih obdobjih svetovnega procesa modernizacije bolj ali manj zvesto in uspešno, prostovoljno ali pod pritiskom, zgledovala po pionirskih: »Industrijsko razvitejša dežela kaže manj razviti le podobo njene lastne prihodnosti.«¹⁴ Posnemanje pa je seveda imelo in še vedno ima nekaj prednosti, pa tudi neugodne posledice za ljudstvo, ki poskuša dohiteti (ali celo prehiteti) svoje razvitejše vzornike. Prevzem, osvojitvev in uporaba že izdelanih tehnologij, znanstvenih izsledkov ter organizacijskih, institucionalnih in kulturnih inovacij bistveno skrajša čas, ki je potreben, če hočemo doseči neko razvojno stopnjo proizvodjalnih sil. Hkrati pa pasivno sprejemanje tujih (čeprav razvitejših) modelov zavira sproščanje lastnih ustvarjalnih iniciativ in potencialov ter zamudniško ljudstvo postavlja v začaran krog tehnološke, ekonomske, politične in kulturne *odvisnosti* od močnejšega in *razvitejšega* partnerja.

S perspektive zgodovinskega razvoja zadnjih dvesto let lahko opredelimo nekaj geografsko in časovno določenih valov modernizacije. Precej razširjena je, na primer, predstava o »treh svetovih razvoja«.¹⁵

Prvi svet razvoja sestavlja grozd zahodnoevropskih narodov, ki so se »naravno«, pod vplivom notranjih gonilnih sil razvili iz fevdalizma v to ali ono obliko kapitalizma. Začetke »prvega sveta«, je treba iskati v bančnih hišah Italije šestnajstega stoletja, v srednji industriji Francije sedemnajstega stoletja in v industrijski mehanizaciji Anglije osemnajstega stoletja ter Nemčije devetnajstega stoletja. Ustrezni procesi modernizacije niso bili rezultat invazije, okupacije, kolonizacije ali imitacije, ampak so bili posledica notranjega zloma starih posestniških razredov in splošne dezintegracije tedanjih kmečkih družb.

V drugi svet razvoja sodi po isti teoriji Sovjetska zveza in njeno sedanje ekonomsko in politično vplivno območje. Modernizacijske procese, ki so se začeli že v času carske Rusije (ob koncu devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja) je pospešeno, načrtno, včasih nasilno, včasih na podlagi občega soglasja in entuziazma nadaljevala nova sovjetska oblast. Kolektivna, državna, partijska in ideološka mobilizacija sovjetskega prebivalstva za vsestransko preobrazbo ene najbolj zaostalih dežel na perife-

¹⁴ Karl Marx, *Kapital*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1973.

¹⁵ Irving Louis Horowitz, *Three Worlds of Development*, Oxford University Press, New York 1966.

riji evropske meščanske civilizacije je bila nedvomno uspešna. »Drugemu svetu razvoja« je uspelo nadoknaditi zamujeno v sorazmerno kratkem času, v pol stoletja.

V *tretji svet razvoja* pa sodijo današnje »dežele v razvoju« (v narekovaj smo dali ta izraz zato, ker se nekatere med njimi sploh ne razvijajo ali pa celo nazadujejo v primerjavi z drugimi ljudstvi sveta), od katerih jih večina pripada gibanju nevršččnosti. Tretji svet je skupek latinskoameriških, afriških in azijskih ljudstev, ki so bila še pred nekaj leti ali desetletji politično nesamoupravna in ki so še vedno zvečine odvisna od svojih nekdanjih kolonialnih metropol. Prav tretji svet razvoja je osrednje prizorišče, na katerem danes poteka drama modernizacije z vsemi svojimi zaostoji, pospeški, nenadnimi in nepričakovanimi obrati, krizami in razpleti.

3. Zgoraj smo že nakazali vprašanje o družbenih in še posebej o *razrednih in institucionalnih nosilcih procesov modernizacije*. V Marxovem času je bila institucionalna gonilna sila razvoja privatno podjetje in privatni kapital. Njegov družbeni nosilec je bil razred buržoazije, njegova podjetniška iniciativa in sla po akumuliranju bogastva.

Družbena dogajanja v dvajsetem stoletju pa so dokazala, da zgodovinska vloga nosilca preobrazbe tradicionalne v moderno družbo ni pridržana le za buržoazijo, njene institucije, razvojne cilje in strategije.

Zlasti v deželah »drugega« in »tretjega« sveta je postala tuja, skupaj z njo pa tudi domača *buržoazija zavora* pospešenega in uravnoveženega *razvoja*. Tudi zato prevzemajo vodilno vlogo v procesu nacionalne, ekonomske in državne graditve drugi razredi, sloji in institucije: *delavci* ter delavska gibanja, sindikati in stranke: *kmetje*, kmečka gibanja in stranke; *mladina*, mladinska in študentska gibanja; *intelektualci*, izobraževalne, kulturne in znanstvene institucije; deloma pa tudi *državni aparat*, tehnokracija, vojska ter verska gibanja in cerkvene institucije.

4. Dodatno in posebej kaže upoštevati *razlike glede na stopnjo politične in ekonomske odvisnosti* oziroma samoupravnosti ljudstva, ki se je začelo modernizirati. Sorazmerno neodvisno, brez odločilnejših zunanjih vplivov in odvisnosti, sta začeli proces družbene in ekonomske transformacije svoje dežele angleška in francoska buržoazija.¹⁶ Ta proces se je začel sredi sedemnajstega (Anglija) oziroma konec osemnajstega (Francija) stoletja in se je končal šele sredi dvajsetega stoletja.

Na koncu 18. in v začetku 19. stoletja so se začele formirati ZDA, Kanada, Avstralija in Nova Zelandija; bile so glede marsičesa tesno povezane z matično državo in od nje na začetku tudi odvisne.

V približno istem obdobju so začele iskati svojo nacionalno identiteto in politično moč tudi buržoazije drugih, manjših dežel zahodne, severne in srednje Evrope (Belgije, Luksemburga, Nizozemske, Švice, Nemčije, Italije, Danske, Norveške, Švedske, nekoliko pozneje, proti sredi devetnaj-

¹⁶ Cyril E. Black, *The Dynamics of Modernization*, Harper and Row Publishers, New York 1966.

stega stoletja pa še Španije, Portugalske, Avstrije, Češkoslovaške in Madžarske).

V drugi polovici devetnajstega stoletja so v odvisnosti od politično in ekonomsko močnejših evropskih nacij začele proces kapitalistične modernizacije tudi druge dežele na periferiji tedanje meščanske evropske civilizacije (Grčija, Poljska, Finska, Irska, Islandija, Bolgarija, Romunija in buržoazije drugih južnoslovanskih narodov).

Politična neodvisnost latinskoameriških držav je bila večinoma rezultat neokolonialističnega sporazuma med domačimi tradicionalnimi elitami in evropsko (špansko, portugalsko) metropolo. Te dežele so se začele modernizirati šele proti koncu devetnajstega stoletja.

V naslednjo skupino bi lahko uvrstili tiste družbe, ki so se začele modernizirati brez neposredne zunanje intervencije, vendar pa pod posrednim vplivom razvitejših evropskih nacij. Sem štejejo predvsem carska Rusija, Japonska, Kitajska, Iran, Turčija, Afganistan, Etiopija in Tajska.

Za vsa druga azijska in afriška tradicionalna ljudstva so bili prvi intenzivnejši stiki z moderno evropsko meščansko civilizacijo kolonialna administracija, kapitalistična podjetja, v katerih službi je bila ta uprava, ter druge, spremljajoče institucije, ki so poganjale iz evropskih metropol (misionarji, pedagogi, antropologi in drugi). V teh deželah se je iz prvotno enotne tradicionalne družbe razvila rasno, ekonomsko, pravno in kulturno »pluralistična« skupnost. Pluralizem je v tem primeru pomenil popolno heterogenost in segregacijo slojev, ki so sestavljali te družbe. Evropska elita je živela na značilno kolonialni način (materialno udobje, lagodnost, upravljanje in manipuliranje v poklicni sferi, arogantna superiornost, ekskluzivnost), med njo in množicami domačega prebivalstva pa so že po pravilu delovale vmesne plasti mešancev in priseljenih neevropskih etničnih skupin (zlasti Indijcev), ki so opravljale dejavnosti, za katere Evropejci niso kazali zanimanja, domačini pa zanje niso bili usposobljeni (nižje uradništvo, drobna trgovina, učiteljstvo ipd.).

Pomembne razlike so obstajale med pluralističnimi kolonialnimi družbami glede na število, stabilnost naselitev ter zakoreninjenost življenjskih in materialnih interesov evropskih kolonialistov:

Angleži so v svojih kolonijah že po pravilu postavili sistem posredne uprave, to je kolonialne administracije, katere najnižji sloj, ki je bil v neposrednem stiku z manipuliranimi množicami, so sestavljali domači koptirani veljaki (plemenski poglavarji, vaški načelniki in drugi). Francoska kolonialna uprava pa je bila po vzoru državne uprave evropske metropole bolj centralizirana in birokratska.

Po pravilu so prej dosegle neodvisnost tiste kolonije, kjer je bilo stalnih evropskih kolonistov manj, in narobe. Značilni primeri so Alžirija, Kenija, Angola in Mozambik, kjer so bili interesi evropskih priseljencev močan zaviralni dejavnik procesa dekolonizacije. Poudarjeno velja to še zdaj v Južni Rodeziji in Južni Afriki.

V deželah, kjer se je kolonialna uprava umaknila sorazmerno kmalu in brez večjega aktiviranja narodnoosvobodilnih gibanj, so zvečine prišle na oblast zmerne, liberalne in evropski metropoli naklonjene domače elite. Narobe pa je v deželah, ki so si pridobile neodvisnost z dolgotrajnim in nasilnim narodnoosvobodilnim bojem. Vodstvo in aktivisti gibanja so se v času boja radikalizirali in popolnoma odtujili od svojih nekdanjih gospodarjev, gibanje kot celota pa se je kadrovske, idejne in organizacijske utrdilo. Po osvoboditvi je tako gibanje preraslo v dominantno politično stranko s programom, ki največkrat teži k ciljem modernizacije in socializma in hkrati upošteva nekatere vrednote in kolektivne izkušnje ustrezne tradicionalne družbe.

5. Naslednje vprašanje je v zvezi z *dinamiko, trajanjem in fazami modernizacije*: koliko časa preteče od obdobja, ko je še popolnoma dominanten tradicionalni način proizvodnje in življenja, prek prvih pojavov družbene transformacije, do stanja, ko je proces končan in so tradicionalni vedenjski vzorci le še folklorni ostanki v prevladujoči urbani in industrijski kulturi? Ali je mogoče razlikovati nekaj dovolj opredeljenih obdobj tega procesa?

Ponujajo se različni odgovori na to vprašanje, od katerih vsak poudarja nekaj razsežnosti problema. Nekateri poudarjajo, da je za uspešni začetek modernizacije ključnega pomena formiranje in konsolidacija novega, tradicionalnim elitam nasprotujočega vodstva družbe, ki postane gibalna sila družbene preobrazbe.

Drugi opozarjajo na univerzalnost dveh delno zaporednih, delno pa vzporednih procesov diferenciacije in integracije nastajajoče moderne družbe: modernizacija naj bi pomenila pospešen porast števila novih poklicev, dejavnosti, delitve dela, skratka družbene diferenciacije, ki ima za neposredno posledico rušenje ali pa vsaj postopno spreminjanje obstoječih razmerij med družbenimi skupinami, sloji in razredi. Od tod pojavi množičnih gibanj, političnih in ekonomskih kriz ter razrednih bojev. Hkrati s temi procesi prestrukturiranja, diskontinuitete in nestabilnosti pa potekajo procesi ponovne integracije družbe na novih osnovah.¹⁷

Znana je tudi shema treh stopenj procesa modernizacije: sorazmerno daljšega obdobja (trajajočega eno stoletje ali celo več), ko se ustvarjajo pogoji za vzpon: obdobje *vzpona* samega, ki traja dva ali tri desetletja; in spet daljša doba, ko postane gospodarska in družbena rast normalna in relativno avtomatična.¹⁸ Ključnega pomena je srednja »take-off« faza, ali čas »vzleta« procesa modernizacije, ki ga opredeljujejo tile trije pogoji: porast stopnje proizvodnih investicij z okoli petih odstotkov na okoli deset odstotkov narodnega dohodka; razvoj enega ali več modernih proizvodnih sektorjev z visoko stopnjo rasti; ter obstoj ali hitri nastanek po-

¹⁷ Primerjaj: Neil J. Smelser, »Toward a Theory of Modernization«, v: Amitai Etzioni in Eva Etzioni (urednika), *Social Change*, Basic Books, Inc., New York, 1964.

¹⁸ Glej: Walt W. Rostow, »The Take-Off into Self-Sustained Growth«, v: Etzioni in Etzioni, *Social Change*.

litičnega, socialnega in institucionalnega okvira, ki je sposoben izkoristiti ekspanzijske pobude modernega sektorja, tako da rasti zagotovi stalno in kontinuirano naravo.

6. Prav v drugi polovici dvajsetega stoletja se ponovno zastavlja izredno pomembno vprašanje *razredne vsebine procesov modernizacije* in njihovega končnega proizvoda, to je »moderne« »industrijske« ali »urbane« družbe. V nadaljevanju tega spisa bomo proučili nekaj razsežnosti tega vprašanja, ki je tesno povezano s sodobnimi pojavnimi oblikami socializma kot svetovnega procesa.

Možnost socialistične preobrazbe tradicionalne družbe

Marxov in Engelsov odgovor na vprašanje o razredni naravi procesov modernizacije, ki je bil dan na podlagi raziskave družbene preobrazbe, katere nosilec je bila evropska buržoazija, ne pušča nobenega dvoma: »Moderna buržoazna družba, ki je izšla iz propada fevdalne družbe, ni odpravila razrednih nasprotij. Postavila je le nove razrede, nove pogoje za zatiranje, nove oblike boja namesto starih.«¹⁹

V času prve objave te misli (leta 1848) je bila Rusija, na primer, še vedno »zadnja velika rezerva evropske reakcije«. Štiriintrideset let kasneje, ko sta ista avtorja pisala predgovor k ruski izdaji *Manifesta*, pa je bila Rusija že avantgarda revolucionarnega gibanja v Evropi. Ta in vrsta drugih sprememb so spodbudile Marxa in Engelsa, da sta začela razmišljati o taki preobrazbi tradicionalne družbe, katere nosilec ne bi bila buržoazija, niti ne bi bil njen rezultat meščanska družba: »V Rusiji pa je poleg kapitalističnega reda, ki se razširja z mrzlično naglico, in poleg buržoazne zemljiške lastnine, ki šele pravkar nastaja, večja polovica zemlje skupna kmečka lastnina. Vprašanje je tedaj: ali lahko preide ruska kmečka srednja, ta vsekakor že zelo razkrojena oblika prvotne skupne zemljiške lastnine, neposredno v višjo komunistično obliko lastnine, ali pa mora prej doživeti isti razkrojevalni proces, kakršen se kaže v zgodovinskem razvoju Zahoda?«²⁰

Tako kot Marx in Engels nista niti najmanj idealizirala tradicionalne družbe kateregakoli geografskega izvora (njun miselni svet ni niti poznal niti priznaval nostalgičnega vračanja nazaj v »stare dobre čase«, v »zlato dobo človeštva«), tako sta imela korenito kritičen odnos tudi do njene naslednice, to je do moderne meščanske družbe. Ker pa dopuščata tudi možnost neposrednega prehoda tradicionalne v moderno družbo višjega (komunističnega) tipa, postane očitno, da lahko razlikujemo med klasičnim, to je *buržoaznim tipom modernizacije* (katerega nosilec je buržoazija, končni proizvod pa meščanska, privatnolastniška družba) na eni

¹⁹ Karl Marx in Friedrich Engels, *Manifest Komunistične partije*.

²⁰ Karl Marx in Friedrich, *Predgovor k ruski izdaji Manifesta*, v: Izbrana dela, I. zv., Cankarjeva založba, Ljubljana 1950.

strani ter med tistimi procesi družbene preobrazbe, ki se sicer ujemajo z razkrojem tradicionalne družbe in vplivajo na graditev moderne, vendar ne meščanske, temveč *socialistične družbe*.

To razlikovanje odpira nekatera nova vprašanja in, natančneje, opredeljuje že zastavljena vprašanja; vzemimo primer: katere so občecivilizacijske, katere pa razredno določene razsežnosti buržoaznega tipa preobrazbe tradicionalne družbe? Odgovor na to vprašanje je zanimiv tudi z vidika *socialistične preobrazbe tradicionalne v moderno družbo*. Opozarja namreč na univerzalne, občekulturne in tehnološko določene prvine dose-danjih zmagovitih kmečko-delavskih revolucij (od oktobrske do angolske), pa tudi sodobnih družbenih gibanj (delavskih, kmečkih, študentskih, ženskih, narodnoosvobodilnih) v deželah v razvoju.

BOŠTJAN MARKIČ

Zveza komunistov in politični sistem

I

V jugoslovanski družbi smo vselej — in to upravičeno — pripisovali velik pomen družbenemu usmerjanju in v zvezi s tem še zlasti zvezi komunistov kot ustvarjalni demokratični sili razvoja socialističnega samoupravljanja, pa tudi drugim družbenopolitičnim organizacijam, ki jih vse pojmujeemo kot zavestne organizirane subjektivne sile. Ena izmed temeljnih podmen za uspešno družbeno akcijo je smiselna organiziranost in pravilna usmerjenost družbe, pri čemer pa se mora subjektivni dejavnik ponašati v skladu z družbeno danimi objektivnimi pogoji in razmerami. Tudi iz zgodovine vemo, da je podrejanje delavskega gibanja družbeni samodejnosti in zmanjševanje vloge zavestnega organiziranega dejavnika, bistveno večalo vpliv meščanske ideologije. Vprašanje revolucionarne partije je med središčnimi vprašanji marksistične misli.

Pri nas se — seveda v okviru danih objektivnih razmer — tudi narodnoosvobodilni odbori kot organi nove revolucionarne oblasti niso pričeli razvijati sami od sebe. Odpor stalinistični dehumanizaciji socializma je usmerjala avantgarda jugoslovanskega delavskega razreda. Tudi razvoj delavskega samoupravljanja je imel močno spodbudo v družbenopolitični aktivnosti organiziranih sil socialistične zavesti z zvezo komunistov v ospredju. Zveza komunistov je tudi takšna sila, ki se opira na znanje, če seveda resnično hoče biti učinkovito orožje v rokah delavskega razreda Jugoslavije v njegovem boju za novi svet. Čeprav je res, da je socializem tudi spontano gibanje ljudi, bi bilo vendar neznanstveno trditi, da je nasploh in v celoti obnavljanje socialističnih družbenih odnosov že samodejna praksa in da je tako razvoj jugoslovanske družbe v smeri socialističnega samoupravljanja že sam po sebi zagotovljen.

Izjemno je pomembno, da so družbenopolitične organizacije, še posebej pa zveza komunistov, ki temelji na ideji revolucije — pri tem, ko so odmaknjene od formalističnega pojmovanja socialistične, delegatske demokracije — sposobne razčleniti, kam dejansko vodijo težnje in poti družbenega razvoja pri nas. Če ne bo prevladovala napredna družbena zavest, lahko gospoduje tehnokratska in birokratska zavest, s čimer se notranja nasprotja jugoslovanske družbe samo zaostre. Vodilna vloga

zveze komunistov je prvina revolucionarne diktature proletariata in s tem zagotovilo za hitrejši razvoj socialističnega samoupravljanja kot protitehnokratske in protibirokratske izbire družbenega razvoja. Enotna usmeritev Zveze komunistov Jugoslavije glede temeljnih strateških ciljev je temeljni pogoj za njeno uspešno delovanje. Temeljna strategija delovanja zveze komunistov pa sloni ravno na socialističnem samoupravljanju in na neuvrščeni zunanji politiki.

V sodobnem svetu vpliv predstavniških teles ni posebno velik. Stalno pa narašča vloga političnih partij, ki se pehajo za oblast in ki so pogosto apologije obstoječega ter so na torišču političnega življenja vedno bolj prisotne. Predstavniška telesa postajajo institucionalni okvir, v katerem se politične partije merijo v medsebojnem političnem boju. Odločitev parlamenta je vedno bolj odločitev večinske partije, ali pa partijski dogovor, ki je dosežen s kompromisi med različnimi političnimi partijami. Družbeno razlikovanje in posredovanje gre tudi prek političnih partij, ki človeku državljanu jemljejo podlago, da se sam, brez posrednika, bojuje za demokratične pravice.

*Mesto zveze komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja pa je v samoupravnih procesih odločanja. Zveza komunistov kot dejavnik razvoja socialistične zavesti ne deluje kot »zunanji«
dejavnik ali organ, ki bi dajal »direktive«
samoupravnim in delegatskim telesom. Zveza komunistov ima svoj pravi smisel kot notranja sila samoupravljanja, ki deluje v procesu samoosvobajanja razreda. Prav tako zveza komunistov tudi ne izkorišča klasične državopartijske instrumente kot vzvode uresničevanja svoje politike, kar pomeni, da ne deluje z logiko državnega aparata. Odklanjamo torej težnje k vrnitvi k državi ali h klasični (delavski) partiji, ki naj bi bili glavni uravnavalni moči splošnih družbenopolitičnih in družbenogospodarskih tokov. Če se hoče stalno odmikati tudi od novih oblik političnega odtujevanja, potem zveza komunistov tudi izvora svoje revolucionarnosti ne bo iskala sama v sebi, temveč v jugoslovanskem delavskem razredu. Zavestne vloge jugoslovanskega delavskega razreda kot celote ni mogoče nadomestiti z delovanjem Zveze komunistov Jugoslavije. Kakršenkoli posredniški in paternalističen odnos zveze komunistov do našega delavskega razreda pa bi ravno vodil k postopnemu substituiranju razreda z zvezo komunistov.*

Zveza komunistov Jugoslavije se je izoblikovala ob upoštevanju zgodovinskih danosti jugoslovanske družbe, saj je bila pobudnik socialistične revolucije. Danes posebej naglašamo pomen usmerjevalnega in idejnega dela zveze komunistov kot avantgarde jugoslovanskega delavskega razreda. Seveda modela partije ne vnašamo ponovno v naš politični sistem socialističnega samoupravljanja in vztrajamo na pozicijah zveze komunistov. Aktualnost VI. kongresa iz 1952. leta, ko se je Komunistična partija Jugoslavije preoblikovala v zvezo komunistov, ostaja slej ko prej neproblematična. Postavljati pod vprašaj VI. kongres, bi pomenilo prob-

lematizirati smiselnost in upravičenost zamisli celovitega samoupravljanja. Težišče zveze komunistov je iz državnega mehanizma prenešeno na področje samoupravnega delovanja. Tudi sedaj, ko se bližamo tridesetletnici VI. kongresa, ni izgubila na pomenu zahteva, da zveza komunistov nepretrgano deluje v skladu z vrednotami in cilji socialistične samoupravne družbe. Samoupravljanje samega jugoslovskega delavskega razreda je bilo izhodišče za spremembo zamisli partije v koncepcijo zveze komunistov. Sprememba zamisli partije ne bi bila mogoča samo s spremembami v njej sami, temveč v odnosu do nastajajočega samoupravljanja. In v tem smislu lahko rečemo: VI. kongres docet!

Čeprav je zveza komunistov nosilka zavesti o dolgoročni perspektivi, je še kako pomembno, da uspeva tudi na sedanji, tako rekoč sprotni operacionalizaciji ciljev, ki si jih je postavila. Zveza komunistov je glavna pobudnica in ena izmed temeljnih nosilk družbenopolitične aktivnosti. Tako odgovorno nalogo pa zmore le ob vzpodbudah celotnega članstva zveze komunistov, to je z akcijami, zamislimi in hotenji članov zveze komunistov na vseh ravneh organiziranosti, da bi se dosegla akcijska sinteza. Vsak poskus, da bi se delovanje zveze komunistov skrčilo le na delovanje vodstvenih organov zveze komunistov, je v nasprotju s socialističnim samoupravljanjem. Zveza komunistov ni družbenopolitična organizacija, kjer bi imela vodstva aktivne pravice, člani pa pasivne dolžnosti. Ravno soočanja z birokratizmom in tehnokratizmom ne omejujejo, temveč nasprotno, terjajo še močnejše sodelovanje vseh članov zveze komunistov kot temeljnih subjektov pri zasnavljanju, oblikovanju in uresničevanju tudi globalnih političnih projektov. Ne vračamo se torej k metodam neposrednega ukazovanja zveze komunistov.

Tudi z ustavo smo institucionalizirali vlogo zveze komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja in tudi na ta način bržčas postavili ustavno oviro proti morebitnim poskusom potiskanja zveze komunistov iz družbenopolitičnega dogajanja v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. Institucionalizacija zveze komunistov v političnem sistemu zahteva negovanje odnosov odgovorne kritičnosti v sami zvezi komunistov, njeno stalno usmerjanje k samoupravni temeljni ravnini, tako da je tudi zveza komunistov pod stalno »korekcijo« samoupravne baze. To je še zlasti važno pri delegatskih odnosih, tako da bi se zagotovil prevladujoč položaj združenega dela pri reševanju temeljnih vprašanj družbene reprodukcije in onemogočilo uveljavljanje profesionalnega državopartijskega upravljalkega sloja. Zveza komunistov pa bo vedno bolj organizirana sila samega delavskega razreda, ne pa izvrševalec sklepov ožjih upravljalških skupin. Samoupravljanje je temeljna vsebina revolucionarne aktivnosti zveze komunistov v združenem delu. Kjer ni odgovorne kritičnosti, se kaj lahko pojavljajo manipulacije s članstvom zveze komunistov, »liderstvo«, oblast ozkih skupin in prevladujoč

vpliv dejavnikov izven združenega dela, slabi idejna integracija ter politična kohezija.

Z ustvarjalnim vključevanjem vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti v politični sistem socialističnega samoupravljanja se tudi utrjuje realna struktura jugoslovanske federacije. Tudi danes, v razmerah razvijajočega se socialističnega samoupravljanja, se Zveza komunistov Jugoslavije ne izgublja v utopiji »idealnega« federativnega vzorca, saj jugoslovanska federacija ni umetna konstrukcija. Temeljna smer jugoslovanskega sodobnega samoupravnega federalizma se kaže v tem, da se razredni in nacionalni interesi izražajo prek enotnega interesa samoupravno združenega dela. Samoupravljanje kot celovit način naše družbenopolitične dejavnosti se uveljavlja v procesu odločanja tudi na federativni ravni, kar trajno omogoča proces sporazumevanja in dogovarjanja med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. Zveza komunistov se zavzema za nadaljnje dograjevanje jugoslovanske federacije in za osvobajanje vseh prvin etatističnega ustroja v razmerjih med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi.

II

Predpostavke samoupravne demokracije, predpostavke pluralizma samoupravnih interesov kot jih razumemo v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, so mnogo bolj zapletene in širše od zgolj formalne navzočnosti večjega števila partij v političnem sistemu. Teorija in praksa družbenopolitičnih organizacij v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja kažeta, da se tudi s tako oblikovanimi subjektivnimi dejavniki družbene zavesti kot so — poleg zveze komunistov — socialistična zveza delovnega ljudstva, zveza sindikatov, zveza borcev narodnoosvobodilne vojne, zveza socialistične mladine — utrjuje socialistična družba in uveljavlja pluralizem samoupravnih interesov. Za politični sistem socialističnega samoupravljanja ostaja še naprej, tako rekoč stalno vprašanje, kako na najbolj ustrezen način uveljavljati in neprestano (a pri tem seveda ne politično dušebrižniško) vnašati organizirano družbeno zavest, kar nedvomno ni samo naloga zveze komunistov.

V političnem sistemu socialističnega samoupravljanja je v skladu s procesi podružbljanja politike opredeljena takšna vloga zveze komunistov, ki deluje kot notranja moč samoupravnih odnosov, ki je idejno usmerjevalna in ki se kot taka vključuje v združeno delo. Ne smemo pozabljati, da podružbljanje politike ni enostaven in enosmeren proces, saj obstoji cela vrsta protislovij na črti državna oblast-samoupravljanje. Revolucionarna avantgarda ostaja dejansko revolucionarna, če ne podleže lastni birokratizaciji, pa tudi če se ne zaprede v sektaštvo, če uveljavlja socialistično samoupravljanje kot izraz spreminjanja produkcijskih odnosov v korist združenega dela.

Zveza komunistov ni monopolni posrednik med samoupravljalcem in njegovimi interesi, med izražanjem interesov in odločanjem o interesih. Zveza komunistov se ne vmešava v razreševanje interesov v obliki ukazovanja. Ne arbitrira o tem, kaj je splošni interes in katere posebne interese je treba izločiti. Naloga zveze komunistov je, da usposablja samoupravljalce za samostojno, samoupravno odločanje. Vse bolj in bolj bi kazalo, ne samo v zvezi komunistov, temveč v našem celotnem sistemu, zaostri problem znanja, strokovnosti, sposobnosti in delavoljnosti. Tu se postavlja po naši presoji v ospredje — ne samo dolgoročno, ampak tudi že kratkoročno — vprašanje zmanjševanja razlik v ravni znanja in ravni zavesti med Zvezo komunistov Jugoslavije na eni strani in našim delavskim razredom na drugi strani.

Kot notranja sila samoupravnih odnosov zveza komunistov vedno bolj pronika v samoupravno prakso, v vse pore družbenega življenja. Ko govorimo o tej problematiki, najbrž tudi ni brez pomena dejstvo, da danes Zveza komunistov Jugoslavije zajema 8,1 odstotka celotnega prebivalstva Jugoslavije ter 25,8 odstotka vseh zaposlenih v družbenem sektorju. Bolj ko je zveza komunistov prisotna v samoupravnih procesih, bolj se, vsaj do neke mere, tudi izpostavlja položaju, ko družbena nasprotja in protislovja ter različni interesi pronikajo iz družbe tudi v samo zvezo komunistov: protislovja družbe odsevajo tudi v zvezi komunistov. Brez sposobnosti zveze komunistov, da bo odkrivala tisto, kar je skupno v pluralizmu samoupravnih interesov in da bo (so)ustvarjala sintezo neposrednih in zgodovinskih interesov delavskega razreda, tudi delegatski sistem ne bo mogel uspešno delovati.

Socialističnega samoupravljanja ni mogoče uresničevati, če se ne usmerimo k akcijski sposobnosti celotnega jugoslovanskega delavskega razreda in k ustvarjalni moči ljudskih množic. Kardeljeva misel, da socializem lahko raste samo iz pobude milijonskih množic, je tudi danes pomembno izhodišče za družbeno prakso zveze komunistov. Zveza komunistov se ne bije za politično oblast nad človekom, temveč za razširjanje človekove ustvarjalne svobode, za uveljavljanje človeka kot samostojnega subjekta. Za dosego teh ciljev pa je bistvenega pomena tudi odnos med Zvezo komunistov in socialistično zvezo delovnega ljudstva v našem političnem sistemu.

Moč zveze komunistov je v njeni povezanosti z delavskim razredom in vsemi delovnimi ljudmi. Zveza komunistov kot avantgarda delavskega razreda nima nekakšnih posebnih »partijskih« interesov. Ne vsiljuje svoje monopolistične oblasti, šele združena z vsemi delovnimi ljudmi v frontni socialistični zvezi delovnega ljudstva je idejna in akcijska sila večine. Prav zato, ker zveza komunistov ne deluje po metodi »zunanjega« vpliva, ker deluje znotraj gibanja jugoslovanskega delavskega razreda, tudi ne izloča iz sebe nobenih »posebnih« ciljev.

Socialistična zveza delovnega ljudstva kot frontna organizacija je bistveno vezana na koncept zveze komunistov v samoupravni družbi. Socialistična zveza delovnega ljudstva je preboj zaprte, »partijske« organiziranosti zveze komunistov ter moč in zagotovilo, da vloga zveze komunistov ne ostane brez odmeva. Zveza komunistov ne more delovati »sama s seboj«, zato je tembolj pomembno oddaljevanje zveze komunistov od monocentrizma partijskega tipa, od vseh prvin in usedlin enopartijskega sistema. Tisto, kar je zamisel družbeno osveščenega jedra, ki idejno prednjači, ni mogoče uresničevati brez sodelovanja celote, brez širokega članstva socialistične zveze delovnega ljudstva.

V demokratičnem procesu oblikovanja stališča se povezuje idejna usmeritev in akcija zveze komunistov z izkušnjami in delom, ki izvirajo neposredno iz ustvarjalne prakse vseh delovnih ljudi. Odtod tudi geslo: komunist kot aktivist socialistične zveze delovnega ljudstva ni fraza, temveč akcijska deviza. Pri vsem tem velja seveda še posebej pripomniti, da revolucionarna in akcijska moč pri nas ni več samo v avantgardi, temveč da je glede na resnične procese socialističnega samoupravljanja prisotna v širokih krogih delovnih ljudi, povezanih v socialistični zvezi delovnega ljudstva, zvezi sindikatov, zvezi borcev narodnoosvobodilne vojne, zvezi socialistične mladine; pa tudi v društvih in družbenih organizacijah, skratka povsod tam, kjer težimo k družbenim spremembam na temelju družbene lastnine in podružbljanja politike. Socialistična zveza delovnega ljudstva se ne oblikuje kot politična institucija, ki bi opravljala posredniško (reprezentativno) funkcijo na temelju ločenega samostojnega globalnega programa in ki bi se z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami »spopadala za oblast«.

III

Z ustavo iz 1974. leta smo uveljavili delegatski odnos kot opredeljujočo prvino političnega sistema. Delegatski odnos pa ne bo mogel mimo manipulacije, če bo slonel na stihijskem in povsem neorganiziranem gibanju delavskega razreda. Vloga zveze komunistov je v delegatskih odnosih zelo pomembna, saj se pri delu delegatov in delegacij izražajo in soočajo različni interesi, ki nastajajo na temelju objektivno obstoječih nasprotij v materialni podlagi družbenega in ekonomskega življenja. Zveza komunistov v procesu oblikovanja interesov v delegatskem sistemu uresničuje sintezo interesov z razrednih pozicij.

Zveza komunistov vzpodbuja stalne stike med delovnimi in samoupravnimi skupnostmi, delegacijami in delegati. Pri tem zveza komunistov ne omejuje vloge delegatov in delegacij, prav tako pa tudi ne skupščin družbenopolitičnih skupnosti, ki bi v tem primeru postajale zgolj glasovalna vadišča, medtem ko bi se stvarne odločitve sprejemale izven skupščin. Če povežemo stališča o naravi in vlogi zveze komunistov, kot jih oblikujejo temeljna načela ustave ter programski in kongresni doku-

menti zveze komunistov z določili ustave in statotov, ki govore o skupščinskem sistemu in delegatskih odnosih, lahko ugotovimo, da je potrjena takšna zamisel delegatskega odnosa, ki ni združljiva s konceptom komunistične partije, temveč le s konceptom zveze komunistov.

Tudi na področju delegatskih odnosov prihaja zveza komunistov do novih izkušenj in do novih teoretičnih spoznanj. Eno izmed osrednjih vprašanj v tej domeni je problem izbora med različnimi samoupravnimi interesi v delegatskem sistemu in o katerih je v izkustveni stvarnosti neprestano treba sprejemati odločitve. Omejevanje ozkosti delnih interesov se kaže kot stalna usmeritev in nujen pogoj za smiselno in učinkovito delovanje celotnega samoupravnega in še posebej delegatskega sistema. Brez integrativne vloge subjektivnega dejavnika, še zlasti zveze komunistov, pa se pluralizem samoupravnih interesov v delegatskem sistemu kaj lahko družbeno sprevrže. Če se bo delegatska praksa obnavljala kot delna praksa, ne pa kot družbena celovitost, bo prihajala do partikularizma, zasebnosti in egoizma.

Zveza komunistov se zaveda, da bo naša delegatska samoupravna demokracija imela trdne temelje, če bo trden sistem družbenoekonomskih odnosov. V neustaljenih družbenoekonomskih razmerah pa lahko cveto vsakršne zamisli, lahko se odpre prostor tudi politični demagogiji ali sprenevedajočim se težnjam po »učinkovitem redu« trdne roke. Izhod je v reševanju razvojnih problemov gospodarjenja, v uresničevanju politike gospodarske stabilizacije, v večji učinkovitosti dela in gospodarjenja, v boju za visoko stopnjo samoupravne povezanosti združenega dela in v širjenju družbenolastniških odnosov.

Naj na koncu še omenimo, kako pomembno je, da zveza komunistov — tudi kar se tiče delegatskih odnosov — ne podlega normativistični zavesti in pretiranemu institucionalizmu. Utemeljeno se zdi, da je institucionalizacija našega političnega sistema prevelika. Takšna velika institucionalizacija pa pritiska s svojo nadgradnjo na naše gospodarsko ne ravno močno telo družbenega organizma. Bolj ko bo zveza komunistov prevzemala javno demokratično odgovornost tudi za učinkovitost političnega sistema, bolj se bo potrjevala kot notranja sila v samoupravnih razmerjih, manj bo v njej sami političnega posredništva in še bolj se bo v naši družbi zožil prostor za anarhoidno poljubnost. Manjša bo tudi možnost razsipanja in izparevanja družbenih energij. Zveza komunistov deluje znotraj političnega sistema, znotraj celotne samoupravne in delegatske strukture, a vendar obenem ohranja tudi kritično razdaljo do družbenih procesov in pojavov. Kazalec uspešnosti delegatskega sistema ne more biti nekakšna popolnost organizacijskih in institucionalnih rešitev. Uspešnost delegatskega sistema se kaže v tem, ali imajo ustavno razglašeni nosilci oblasti, to je delavski razred in vsi delovni ljudje, prevladujoč položaj v družbenem odločanju. In prav k temu teži tudi celotna družbena praksa zveze komunistov.

BORIS MAJER

Boris Ziherl — marksistični teoretik in revolucionar

Ko odpiramo znanstveni sestanek »*Boris Ziherl kot marksistični mislec*« — Ziherlove dni, ki naj bi postali dragocena spodbuda in redna vsakoletna oblika preverjanja naših naporov in dosežkov na področju marksistične teorije — imamo pred očmi dvoje: potrebo in nujnost proučevanja Ziherlove teoretične marksistične dediščine, njegovega deleža v razvoju slovenskega in jugoslovanskega marksizma in naše samoupravne socialistične poti sploh, in drugič: potrebo in nujnost samostojnega razvijanja marksistične teoretične misli na vseh tistih področjih, ki se jih je loteval Ziherl — od marksistične filozofije v ožjem pomenu besede, dialektičnega in historičnega materializma, preko marksistične sociologije, estetike in teorije kulture do idejno-teoretičnih spoprijemov z aktualnimi problemi današnjega časa ter z različnimi nemarksističnimi idejnimi in teoretskimi tokovi, ki se pojavljajo v našem družbenem prostoru, ki izživajo polemiko in zahtevajo poglobljen teoretičen marksistični odgovor, za kakršnega najdemo pobudo in navdih prav v Ziherlovi teoretični zapuščini.

Tri leta, ki nas ločijo od prezgodnje Ziherlove smrti, so zgodovinsko silno kratko obdobje, vendar pa so že ta leta v mnogočem potrdila pravilnost številnih Ziherlovih teoretičnih in idejnih ocen, stališč in analiz. Bila bi velika škoda, če bi vse to veliko miselno bogastvo in revolucionarno izkustvo, ki je nakopičeno v Ziherlovih delih, počasi tonilo v pozabo, nove generacije marksistov pa bi se morale teoretično neopremljene in neoborožene ponovno spoprijemati z idejno in teoretično problematiko, ki jo je poglobljeno in temeljito obdelal Ziherl že v svojih spisih, ali pa začrtal trdna idejnoteoretična izhodišča za njeno razreševanje.

Ziherl je bil dolga desetletja eden najpomembnejših jugoslovanskih učiteljev marksizma in to živega, ustvarjalnega marksizma, kakršnega smo potrebovali in potrebujemo v razvoju naše samoupravne socialistične družbene teorije in prakse. Njegova teoretična misel je tudi še danes prav tako živa, kakor je bila za njegovega življenja in nam lahko tudi še danes v marsičem pomaga in nas vodi pri spoznavanju marksizma, še posebej

pa pri njegovi praktični uporabi tako v teoriji, kot v neposredni vsakdanji živi družbeni praksi. Zihlerl je bil eden izmed tistih jugoslovanskih marksistov — poleg Kardelja brez dvoma najpomembnejši slovenski marksist — ki je združeval v sebi velikansko teoretično znanje z bogatim revolucionarnim izkustvom, in prav ta sinteza mu je omogočala, da ni obtičal niti v okostenelem dogmatizmu, niti zapadel različnim modnim psevdomarksističnim, v bistvu malomeščanskim idejnim in filozofskim tokovom, ki so v preteklosti vplivali in tudi še danes močno vplivajo zlasti na del inteligence, čeprav niso dali ne na področju filozofije in znanosti, še manj pa na področju marksizma kakih pomembnejših rezultatov.

Prav takšen marksizem, ki ni niti dogmatični katekizem niti eklektična zmes vseh mogočih modnih filozofemov — marksizem, ki ostaja zvest osnovnim teoretičnim postavkam Marxove, Engelsove, Leninove misli, ker vidi v njih največje znanstvene, filozofske in revolucionarne pridobitve sodobnega človeštva in še posebej delavskega razreda v njegovem boju za osvoboditev dela in človeka, ki pa ostaja hkrati odprt in občutljiv za vse resnično napredno in novo v razvoju sodobne znanosti, filozofije in sodobnega revolucionarnega izkustva sploh — takšen marksizem, kot ga je v bistvu pojmoval in razvijal tudi Zihlerl — nam je danes še posebno potreben — od vzgoje in izobraževanja preko znanosti in kulturno-umetniške ustvarjalnosti do ekonomske in politične prakse, da bi lahko uspešno in ustvarjalno razreševali zapletena protislovja v razvoju našega samoupravnega socializma in da bi se lahko kot eden protagonistorov neuvrčenega gibanja ustvarjalno vključevali v razreševanje zapletenih problemov sodobnega sveta sploh.

Zato poglobilni namen Zihlerlovih dni ni zgolj proučevanje Zihlerlove teoretične dediščine, kakor je ostala zapisana v njegovih delih, in kakor se je vtisnila v spomin njegovim sodelavcem, študentom, delavskemu razredu, marksistični inteligenci — kar je brez dvoma pomembna znanstvena naloga in naš dolg pokojnemu Zihlerlu, ki ga moramo izpolniti — temveč predvsem nadaljevanje njegovega dela, iskanje novih marksističnih odgovorov na vprašanja, ki nam jih zastavlja družbena praksa na najrazličnejših področjih življenja — od znanosti preko filozofije in kulture do politike in ekonomike, teoretična konfrontacija z različnimi nemarksističnimi idejnimi smermi in tokovi, ki se pojavljajo pri nas in vplivajo na naše življenje. Menim, da bodo vsakoletni Zihlerlovi dnevi, ki jih letos začinjamo, dosegli svoj namen, če bodo postali spodbuda tako za poglobljeno proučevanje in aktualizacijo Zihlerlove teoretične zapuščine, kakor tudi in to predvsem za nadaljnje ustvarjalno razvijanje marksistične teoretične misli na Slovenskem.

V tem smislu je treba tudi sama Zihlerlova dela brati, proučevati in uporabljati predvsem kot živo spodbudo za nadaljnje ustvarjalno razvijanje marksizma, ki ne sme biti niti dogma niti eklektika — temveč mora rasti iz naše lastne revolucionarne poti, iz naše lastne revolucionarne zgodovine, izkustva, bojov in spoznanj, kot metoda in rezultat razreše-

vanja protislovij in konfliktov našega lastnega samoupravnega socialističnega razvoja in sodobne človeške družbe sploh. Takšen marksizem danes potrebujemo in takšnega marksizma nas je učil pokojni Zihlerl, k takšnemu pojmovanju in uporabljanju marksizma nas je usmerjal, temu duhu Zihlerlovega marksističnega koncepta moramo ostati zvesti, se od njega učiti in ga nadaljevati.

Zato mislim, da bi bilo proti duhu Zihlerlovega pojmovanja marksizma, če bi se togo držali vsake Zihlerlove ocene, sodbe ali analize, ki jo je morda že prerasel čas in ki bi jo avtor sam, če bi bil še živ med nami, gotovo želel spremeniti, dopolniti ali poglobiti. Prav gotovo pa to ne zadeva osnovna idejna teoretična izhodišča Zihlerlove misli, ki je enako zavezana klasikom marksizma kot naši lastni izvorni družbeni poti, našemu lastnemu revolucionarnemu izkustvu. V smislu tudi naše samoupravljanje, kot poudarja Kardelj, ni noben jugoslovanski izum, temveč zgolj dosledno uresničevanje osnovnega koncepta samih klasikov marksizma. Nova je le konkretna zgodovinska pot, konkretni načini uresničevanja te zamisli v specifičnih zgodovinskih okoliščinah našega časa in prostora.

V tem smislu tudi Zihlerlovo življenjsko delo ni nič drugega kot revolucionarni napor, dosledno uresničiti in uporabiti osnovne zamisli klasikov marksizma, Marxa, Engelsa, Lenina na različnih področjih našega družbenega življenja, na naši revolucionarni družbeni poti sploh, pa tudi v številnih soočenjih z marksizmom, socializmom in samoupravljanju tujimi in z njim nezdružljivimi idejnimi, teoretičnimi, filozofskimi smermi, tokovi in težnjami, kakor so se pojavljali, se pojavljajo in se bodo še dolgo pojavljali v našem družbenem razvoju, ne samo kot posledica vplivov, ki prihajajo od zunaj, temveč tudi kot izraz konfliktov, ki rastejo iz naših lastnih neobvladanih protislovij in ki jih lahko uspešno razrešujemo le z ustvarjalno, samostojno uporabo marksistične teorije, marksizma in to prav takšnega, za kakršnega se je zavzemal Zihlerl, osvobojenega tako dogmatizma kot mešanja z različnimi nemarksističnimi meščanskimi tokovi in smermi.

Naj mi bo na koncu dovoljena še naslednja misel: zadnja leta veliko govorimo o potrebi in nujnosti večje udeležbe, večjega vpliva marksizma v našem vzgojnem-izobraževalnem sistemu, v znanosti, filozofiji, kulturi, umetnosti, ekonomiki itd., skratka v celotnem našem družbenem življenju in razvoju. Vendar se pri tem pojavljajo v pojmovanju samega marksizma navzkrižja, ki jih nismo še presegli in ki predvsem niso teoretično razčiščena, tako glede svojih idejnih izhodišč kot takih ali drugačnih posledic, ki iz tega izhajajo. Ali kakor je zapisal Zihlerl v članku »Za kakšen marksizem gre«: »S svojim marksističnim vzgojnim delom bomo morali razčistiti ta in mnoga podobna vprašanja, kakor tudi mnoge nespornizme, ki zadevajo bistvo marksizma. Sicer bomo imeli zelo različne ‚marksistične‘ vzgoje, s tem pa neogibno tudi zelo različne idejno-politične rezultate te vzgoje«.

Mislím, da ta navzkrižja, ti nesporazumi tudi danes še obstajajo, da jih nismo še preseгли, še manj pa razrešili in da že porajajo zelo različne idejno-politične rezultate, o katerih je govoril Zihlerl. Menim, da nas to dejstvo še posebej zavezuje, da resno vzamemo na znanje gornje Zihellovo opozorilo, ki je v bistvu v tem, da se je treba učiti marksizma neposredno od samih njegovih klasikov — Marxa, Engelsa, Lenina — ne pa iz tretje ali četrte roke, od različnih nemarksističnih idejnih in filozofskih tokov, nič manj pa iz naše lastne revolucionarne poti, tistih naših lastnih teoretičnih del (Tita, Kardelja, Zihlerla, Bakarića, Vlahovića, Kraigherja, itd.), ki so teoretično in praktično trasirali to pot ter dvignili ali dvigajo naše praktično revolucionarno izkustvo na teoretično razven.

In prav Boris Zihlerl je bil brez dvoma eden takih naših revolucionarnih teoretikov, ki so na osnovi temeljitega poznavanja klasikov marksizma dvigali naše praktično revolucionarno izkustvo na teoretično raven, ga teoretično analizirali in posploševali. Zihlerl je bil brez dvoma eden najboljših poznavalcev marksizma na Slovenskem in to ne samo poznavalec, erudit, temveč revolucionar, ki je marksizem praktično uporabljal na različnih področjih revolucionarnega dela, nenehoma povezujoč teorijo in prakso, marksizem in vsakdanjo praktično družbeno-politično izkustvo množic. Menim, da je poglaviti vzrok neenotnosti v pojmovanju marksizma pri nas prav v oddaljevanju, če smem tako reči, akademskega marksizma od praktičnega družbeno-političnega življenja množic, pa tudi obratno, le-tega od marksistične teorije, kar vodi v različne oblike dnevnega praktikizma in pragmatizma, končni rezultat pa je stanje, o katerem je govoril Zihlerl in ki postaja v določeni meri zaskrbljujoče.

Prav ponovno poglobljeno proučevanje in branje Zihellovih del — ne da bi morali zato sprejeti vsako posamezno Zihellovo oceno ali sodbo — nas navaja k temu, kako izkazati to sintezo, da bi se izognili obema ekstremoma, ki realno obstajata pri nas v pojmovanju marksizma — prvemu, ki trga marksizem od družbene prakse in drugemu, ki marksizem istoveti z družbeno pragmatiko in ga trga od teorije — ter uveljaviti takšno pojmovanje marksizma, kakršnega resnično potrebujemo za razreševanje neposrednih, konkretnih protislovij našega družbenega razvoja v luči zgodovinskega interesa delavskega razreda, ki postaja vse bolj zgodovinski interes vsega človeštva na njegovi težki, nevarni, dramatični poti iz carstva nujnosti v carstvo svobode, ki pa po Marxovih besedah lahko postane tudi pot nazaj v barbarstvo.

Menim, da je ta naš prvi znanstveni sestanek o Zihellu kot marksističnem mislecu dobra priložnost za to, da ponovno temeljito razmislimo, kje smo danes pri nas z marksistično teorijo, do kam smo prišli, kje so temeljna navzkrižja in alternative in kako dalje. Proučevanje Zihellove revolucionarno-teoretične dediščine je trdno izhodišče za to nalogo.

Pogledi akademika Borisa Ziherla na slovensko zgodovino

Ko obravnavamo naše marksistično zgodovino, ne moremo mimo takšne osebnosti, kot je bil akademik Boris Ziherl, družboslovec, sociolog in filozof. V svojih družboslovnih razpravah se je naslanjal na zgodovino in svoja dela prepletal z bogatimi zgodovinskimi meditacijami in refleksijami. Skorajda ni razprave, o kateri bi lahko rekli, da ni zasnovana na zgodovinskih premisah. Rastel in razvijal se je mimo uradne zgodovinske šole, ki je v prvem obdobju obstoja ljubljanske Univerze delovala v skladu s svojo meščansko usmerjenostjo. Številna dela te šole dajejo osnovo za preučevanje slovenske zgodovine starejšega obdobja. Iz nje so izšli pionirji na področju slovenskega zgodovinskega, ki imajo zasluge, da je zgodovinska znanost dosegla v meščanskem okviru ustrezno znanstveno raven.

Mimo te klasične, »uradne« zgodovinske šole, uravnane na preučevanje starejših obdobj, je med obema vojnoma rasla generacija revolucionarjev-publicistov, ki je bila zaradi vsakdanjega ostrega razrednega boja s protiljudskimi režimi iz klerikalnega in liberalnega tabora, ki so se v svojih vrhovih vse bolj nagibali k fašistični ideologiji, primorana prodorno poseči v našo zgodovinsko preteklost in jo ovrednotiti s progresivnih stališč. V težkih okoliščinah ilegalnega dela so komunisti, preganjani in obsojeni na zaporne kazni, po kaznilnicah predaprilske Jugoslavije ustvarjali osnove marksistične zgodovinske šole. Ječe so postale univerza — žarišče marksistične misli. Znanstvena dejavnost komunistov je bila vključena v problematiko ostrega boja za socialni in nacionalni obstoj s porajajočim se fašizmom v domovini in na mednarodnem torišču.

Ko je Boris Ziherl v referatu O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinskega na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani dne 4. maja 1951 ovrednotil dosežke marksistične publicistike, je izrekel nekaj ugotovitev, ki veljajo še zlasti danes. Takole je dejal: »Nobenega dvoma ni, da slovenska marksistična publicistika ni razpolagala s tisto visoko tehniko zgodovinskega raziskovanja, s katero se slovensko poklicno zgodovino lahko upravičeno ponaša. Zato pa je imela dvoje, česar je tedanjemu slovenskemu poklicnemu zgodovinarju vsekakor primanjkovalo: revolucionarno kritičen čut do materiala, ki ga je obdelovala in pa dialektično metodo, ki je bila v dotedanjem slovenskem zgodovinskega toliko kot neznana. Zaradi svoje revolucionarne kritičnosti in zaradi nove metode, ki jo je uvedla v slovensko zgodovino ter prav z njeno pomočjo v osnovi pravilno rešila vrsto njegovih važnih problemov, pomeni predvojna marksistična publicistika začetek

novega razdobja v slovenski zgodovinski vedi.« (Ziherl B., O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, Novi svet, VI. letnik I, Ljubljana 1951, str. 484.)

Boris Ziherl pa ni bil samo propagandist nove zgodovinske metode, ampak jo je tudi tvorno uporabil v svojih spisih in polemikah. Obvladovanje marksistične znanosti mu je omogočilo, da je tvorno posegel v slovenske razmere in obračunaval s strujami, tujimi marksističnemu pojmovanju. Vsak njegov članek nosi aktualen pečat boja angažiranega znanstvenika. Široko in globoko poznavanje marksistične filozofije, politične ekonomije in marksistične estetike se je v osebi Borisa Ziherla posrečeno združilo v lik takšnega družboslovca, ki je živo občutil, kje je mesto naprednega slovenskega intelektualca v prelomnem obdobju naše nacionalne eksistence. Vsestranska marksistična razgledanost mu je omogočila, da je lahko podal ustrezne kritične pripombe na račun slovenskega zgodovinopisja v času, ko so bila v ospredju vprašanja po kateri poti naj v prelomnem obdobju koraka slovenska inteligenca. Boris Ziherl je bil eden tistih pionirjev, ki so vselej opozarjali na potrebo vnašanja historičnega materializma v zgodovinsko raziskovanje. Res je, da je zaradi mnogostranske zaposlitve te probleme večkrat le nakazal in da svojih tez ni mogel izdelati do kraja. Njegovo filozofsko znanje mu je odpiralo široka obzorja in mu omogočilo, da je dojemal zgodovinske probleme v vsej njihovi razsežnosti. Iz Heglove filozofije je znal izluščiti tiste prvine, ki so neobhodne za razumevanje družbenih znanosti, saj je bil Hegel eden tistih velikanov, ki je pokazal, da smo svobodni samo toliko, kolikor poznamo zakone narave in družbeno zgodovinskega razvoja in kolikor se, podrejujoč se tem zakonom, opiramo nanje.

Materialistična razlaga zgodovine terja dialektično metodo mišljenja. Dialektika je bila poznana že pred Heglom, toda Hegel jo je znal izkoristi tako, kot nihče izmed njegovih prednikov. Heglova dialektika je postala mogočno orodje za spoznavanje vsega obstoječega. Dokler je Hegel ostal zvest dialektični metodi, je bil v najvišji meri napreden mislec. Hegel ima popolnoma prav, ko pravi, da sta temeljit študij in jasno razumevanje dialektike izredno pomembna: »Mi pravimo, da morajo priti vse stvari (to je vse končno kot tako) pred sodni stol dialektike, s tem pa opredeljujemo dialektiko kot univerzalno, nepremagljivo silo, ki mora zrušiti vse, pa naj se zdi še tako trdno.«

Dialektična metoda je najpomembnejše znanstveno orodje, ki ga je od nemškega idealizma podedoval njegov dedič — moderni materializem. Vendar pa materializem ni mogel uporabiti dialektike v njeni idealistični obliki: osvoboditi jo je bilo treba mistike. To delo je opravil Marx. Preoblikoval je marksistično filozofijo v celovit, harmoničen in dosleden svetovni nazor. Kljub velikim zaslugam nemških filozofov — idealistov na področju družbene znanosti je osnovni problem zakonov družbenega razvoja ostal pri njih prav tako nerešen, kot pri francoskih materialistih. Ti so na tem področju prišli do nekaj bolj ali manj pravih in globokih

opažanj, ki pa niso bila med seboj povezana. Da se je znanost o družbi slednjič le izmotala iz slepe ulice, se mora zahvaliti Karlu Marxu.

Tako kot Hegel je tudi Marx videl v zgodovini človeštva zakonit proces, ki poteka neodvisno od človekove volje. Tudi on je gledal na vse pojave v procesu njihovega porajanja in odmiranja. Ni se zadovoljeval z metafizično, neplodno razlago zgodovinskih pojavov. Prav tako kakor Hegel si je prizadeval reducirati na en skupen izvor vse delujoče in eno na drugo učinkujoče sile v družbenem življenju. Toda Marx ni iskal tega izvora v absolutnem duhu, temveč ga je našel v ekonomskem razvoju, h kateremu se je moral zatekati tudi sam Hegel v svojih empiričnih raziskavah, kjer se je idealizem izkazal za nemočno in neprikladno orožje. Toda to, kar je bila pri Heglu samo slučajna, bolj ali manj genialna domislica, je pri Marxu strogo znanstvena metoda proučevanja.

Po Marxovem mnenju pravnih odnosov, kakor tudi oblik državne ureditve, ne moremo pojasniti niti samih po sebi niti kot produkt tako imenovanega splošnega razvoja človeškega duha. Ti odnosi in oblike izvirajo iz tistih materialnih pogojev življenja, ki jih je Hegel po vzgledu Angležev in Francozov 18. stoletja združil pod skupnim izrazom »civilna družba«. To je skoraj isto, kar je imel v mislih Guizot, ko je v svojih zgodovinskih raziskavah ugotavljal, da temeljijo politične ureditve na lastninskih odnosih. Toda medtem ko so ostali Guizotu ti lastninski odnosi skrivnost, ki jo je zaman skušal razvozljati s pomočjo razmišljanja o človeški naravi, v teh pogojih za Marxa ni bilo nič skrivnostnega. Zgodovinsko gibanje je bilo po njegovem mnenju mogoče razumeti le tedaj, kadar si ga ne razlagamo z logiko, temveč z razvojem družbenih in pretežno ekonomskih odnosov.

Materialistično pojmovanje zgodovine, ki sta ga utemeljila Marx in Engels, je Engels takole označil: »Materialističnemu pojmovanju zgodovine je izhodišče teza, da sta produkcija in poleg produkcije menjava njenih produktov temelj vsega družbenega reda; da se v vsaki družbi, ki se pojavlja v zgodovini, delitev produktov in z njo socialna razčlenjenost v razrede in stanove ravnata po tem, kaj in kako se producira in kako se to, kar je producirano, menjava. Potemtakem ne smemo iskati zadnjih vzrokov vseh družbenih sprememb in političnih prevratov v glavah ljudi, v njihovem čedalje večjem spoznavanju večne resnice in pravičnosti, marveč v spremembah v načinu produkcije in menjave; iskati jih ne smemo v filozofiji, temveč v ekonomiji tiste dobe.« (Engels F., Razvoj socializma od utopije do znanosti, Ljubljana, 1968, str. 612.)

Hegel je gledal na proletarijat kot na drhal, za marksiste pa je bil proletarijat mogočna sila, edina sposobna osvojiti Marxov nauk.

Boris Zihelr je postal eden najvidnejših propagandistov marksistične znanstvene metode na Slovenskem. To metodo je znal razvijati v konkretnih pogojih slovenske stvarnosti. Bistvo njegove znanstvene aktivnosti lahko povzamemo z njegovo jedrnato in precizno formulacijo predmeta, ki ga je predaval na partijskih tečajih v kaznilnicah, med vojno in

kasneje na Univerzi. V svojem nastopnem predavanju na Filozofski fakulteti leta 1954 je svoj predmet takole opredelil: »Historični materializem imam za znanstveno teorijo, ali če hočete, za znanstveno filozofijo družbenega razvoja ter za metodo njegovega raziskovanja, kakor tudi za praktično politično napolnilo, ki naj predvodnikom boja za socializem omogoča, da se znajdejo v družbenem dogajanju ter spoznajo njegove nasprotujoče si notranje težnje, prav tako pa tudi idejno-politično fiziognomijo njihovih nosilcev.« S to opredelitvijo predmeta je Boris Zihler označil bistvo svoje družbene in znanstvene dejavnosti. Marksistična usmerjenost mu je omogočila, da je z večjim peresom posegel v zgodovinsko tematiko, opozarjal na progresivne tokove v slovenski družbi, ki jih je uradno zgodovinopisje kaj rado zameglilo. Prav zanj veljajo besede velikega ruskega propagandista Plehanova, ki je zapisal: »Preden metodo Marxa in Engelsa poskusiš, moraš znati ravnati z njo. Njena spretna uporaba pa predpostavlja dosti temeljitejše duševno delo kakor psevdokritično žlubodranje o enostranosti marksizma.«

Zihler je bil slovenski marksist, ki je leta 1934 prevedel in napisal predgovor k slovenski izdaji Plehanova, Osnovni problemi marksizma; delo je izšlo v založbi Ekonomska enota. V svojem prispevku je obračunal s Spektorskim, predstavnikom univerzitetne katedrske sociologije, za katerega je menil, da pozna Marxa zgolj iz citatov. Kritično je ocenil tudi Vebrove subjektivistične in predvsem spiritualistične spekulacije in opozarjal bralce, naj posežejo raje po filozofskih delih Plehanova, ki predstavljajo dragocen zaklad in neobhodno potrebne učbenike, po katerih je treba študirati marksistično filozofijo. Za Zihlerla so bili Plehanova Osnovni problemi marksizma »kondenzirana, jasna in sistematična razlaga osnovnih vprašanj marksistične filozofije«.

V ospredju politične aktivnosti Borisa Zihlerla je bil boj proti fašizmu, ki je vse bolj ogrožal nacionalni obstoj slovenskega naroda. Z vrsto poljudnih prispevkov je razčlenil zgodovinske korenine fašistične ideologije, tako doma kot na tujem. Njegove zgodovinske meditacije o fašistični ideologiji na slovenskih in jugoslovanskih tleh so prodorne in pomembne, saj spadajo njegove ugotovitve v čas, ko so se porajali v glavah mnogih intelektualcev zmedeni preporoditeljski načrti, odtrgani od naprednih družbenih silnic slovenskega delavskega razreda. V ta kaos idej je bilo treba vnesti jasnost marksističnega svetovnonazorskega prepričanja in pritegniti v boj vse, kar je bilo naprednega in demokratičnega. Slovenske izobražence je pozval, naj se osvestijo in zavejo nevarnosti, ki jo predstavlja fašistična ideologija. Preprosto in jasno je zapisal: »Trebalo si je biti na jasnem, kaj je bistvo fašizma. To mora biti izhodišče. Potem je šele mogoče proučevati vse tiste konkretne okolnosti, v katerih sodelujejo srednji sloji mesta in vasi v današnjem boju med fašizmom in demokracijo, analizirati samo bistvo današnje demokracije, njen značaj in vlogo pri nas, njene gonilne sile na Slovenskem.« Opozoril je, »da je treba probleme slovenskega fašizma podrobno proučiti in razviti, saj so ogrom-

ne važnosti za pravilno orientacijo slovenskega javnega delavca, publicista in politika. To delo pa bo toliko temeljitejše, kolikor več bo sil, ki bodo sodelovale pri reševanju teh problemov in jih osvetljevale iz različnih vidikov«. To je bil poziv slovenski inteligenci, naj se na večer pred drugo svetovno vojno opredeli in izpolni svojo zgodovinsko nalogo.

Ziherl v svojih prispevkih ni nastopal pragmatistično, ampak je posegal v zgodovinsko preteklost in preučeval korenine slovenskega in jugoslovanskega fašizma. Prizadeval si je, da bi proučil pogloblitve elemente ideologije jugoslovanskega fašizma, ki se je izražal v programu »narodnega edinstva« in »integralnega jugoslovanstva«. Ko je razčlenil zgodovinske odtenke tega gibanja, ki se je na prvi stopnji personificiralo v Orjuni, je ugotovil, da so integralni Jugoslovani izločili vso socialno vsebino mladinskega gibanja izpred prve svetovne vojne in poudarjali svojo sorodnost s to generacijo glede ideologije jugoslovanstva. Toda jugoslovanstvo predvojne mladine ni bilo, kot je opozoril Boris Ziherl, po svoji vsebini integralno jugoslovanstvo unitaristov. V tej zvezi je Ziherl ovrednotil tudi panslavizem in ilirizem ter opozoril na razlike med predvojnimi in povojnimi jugoslovanstvom. Povsem drugega kova so bili ljudje, ki so utirali pot samoniklemu slovenskemu kulturnemu življenju: Prešeren, Levstik in Cankar: »Na teh možeh sloni stavba slovenske kulture.«

Z jasno zasnovano koncepcijo reševanja slovenskega narodnega vprašanja, zakoreninjeno v najpozitivnejših tradicijah preteklosti, je razkril korenine ideologije jugoslovanskega unitarizma. »Integralno jugoslovanstvo, ki v načelu zanika obstoj Slovencev kot izoblikovanega naroda z vsemi njegovimi prilastki, je zrastle na drugih tleh in se razvijalo nekaj časa celo v boju s tistim starim predvojnimi liberalizmom . . . Če hočemo vedeti, kje je integralno jugoslovanstvo raslo, se moramo najprej vprašati, kdo ga je pri nas zastopal. Videli bomo, da so bili to tisti ljudje, ki so izšli iz povojne inflacijske krize kot zmagovalci in ustvarili okrog največjih ljubljanskih denarnih zavodov in TPD prvi mogočni monopolistični koncern na Slovenskem, ki je obvladal večino slovenske industrije in ki je svojo usodo nerazdružno zvezal z usodo finančnega kapitala v Jugoslaviji . . . Ta frakcija je že tedaj predstavljala jedro poznejše JNS.« S to družbeno — teoretično analizo se je Ziherl dotaknil bistva vprašanja. Ko razčlenjuje fiziognomijo te družbene plasti, ki se izoblikuje v nosilca jugoslovanskega unitarizma, razgalja protinarodni značaj tega sloja, ki zasleduje samo ozke, sebične finančne cilje, za narodov blagor pa mu je kaj malo mar. »Glavna skrb tega sloja je: ustvariti tak državni aparat, ki je sposoben zagotoviti njegov monopolni položaj tako proti vnanjemu kot tudi proti notranjemu sovražniku, v katerega težnji po socialni in nacionalni enakopravnosti vidi nevarnost za obstoj države. Državna ideja, državna nacija, to so gesla tega sloja. Ko skicira bistvo slovenskega narodnega vprašanja in prikazuje odpor, ki ga poraja ideologija integralnega jugoslovanstva pri demokratičnih množicah Ziherl opozarja, da je imela ideologija integralnega jugoslovanstva od vsega začetka nalogo

prikriti dejansko obstoječo narodno neenakopravnost z abstraktnimi pojmi o ‚naciji‘, o ‚jugoslovanskem rasnem tipu‘, o ‚jugoslovanski narodni skupnosti‘, o ‚edinstvenem narodnem občutju‘, o ‚misteriju Vidovega dne‘.« Integralno jugoslovanstvo pa ni bilo uporabno za pridobivanje množične podlage, iskati je moralo druge poti.

Novo obdobje v razvoju jugoslovanskega fašizma je sledilo prihodu nemških nacionalnih socialistov na oblast. Nosilci fašistične ideologije so namesto obujanja spominov na resnično svetle trenutke v zgodovini Slovencev in njihovega boja za narodno osvoboditev iskali korenine v tistih etatiistično-centralističnih oblikah, ki so ustrezale unitarističnemu jugoslovanstvu. Kot pronicljiv družboslovni analitik je Ziherl duhovito takole zapisal: »Zdaj je stopilo v ospredje naglašanje balkansko-pruskega značaja in poslanstva Srbov, povečevanje alemanskih konjenikov carja Dušana, Trenkovih pandurjev pod črno-žoltimi cesarskimi zastavami, mitos o gotskem poreklu Hrvatov in sistematično potvarjanje domače in tuje kulturne zgodovine. S tem so se jugoslovanskemu fašističnemu zgodovinopisju odprle nove perspektive.«

Ziherlov članek Dve razdobji fašizma na Slovenskem, napisan leta 1938, se odlikuje po izvirnosti in tehtnosti, čeprav se je avtor kasneje opravičeval, da problematike iz cenzurnih razlogov ni mogel izčrpnje obravnavati. To je storil nato v referatu Fašizem in revolucionarno delavsko gibanje, ki ga je imel na znanstvenem posvetovanju ob 50. obletnici zloma Orjune v Trbovljah. Referat predstavlja logično dopolnilo h genezi fašistične ideologije na Slovenskem. V osnovi njegovih tez je čutiti referat Dimitrova na VII. kongresu Komunistične internacionale, ki pa ga je spretno prilagodil konkretni analizi slovenskih razmer. Svoje ugotovitve je v tem referatu dopolnil z zgodovinsko točno oceno Orjune, ko je zapisal, da bi v zvezi z Orjuno na Slovenskem težko govorili o kaki izoblikovani fašistični ideologiji, čeprav so bile metode njenega boja proti revolucionarnemu delavskemu gibanju izrazito fašistične, tako po organizacijskih kot drugih prijemih močno podobne metodam italijanskih skvadrstov. Ideološko se je Orjuna pri nas navezovala na tradicije slovenskega buržoaznega liberalizma, na njegov dokaj plehki antiklerikalizem in še posebej na antikomunizem.

V svojem referatu se je Ziherl dotaknil tudi korenin klerofašizma, ki se je porajal iz Koroščeve klerikalne stranke, idejno pa je bil zasnovan na različnih papeških protikomunističnih okrožnicah, zlasti na okrožnici »Quadragesimo anno« iz leta 1931. Fronte bodočega spopada so dobile v njegovih spisih na večer pred drugo svetovno vojno jasno opredelitev.

Oba članka predstavljata družboslovno analizo korenin fašizma na Slovenskem in vnašata idejno jasnost v opredeljevanje političnih struj v dneh preizkušnje. Preprostost podajanja, jasnost formulacij in prodorno vrednotenje tokov v slovenski družbi so odlike teh spisov. Za družboslovca so kompas, da se znajde v vrednotenju gradiva. Po njih si lahko izoblikuje ustrezne sklepe iz idejnega kaosa unitaristične ideologije. V teh

spisih se potrjuje odlika Ziherlovih družboslovnih analiz. Ponatis v izboru člankov v knjigi Včeraj in danes to najzgovorneje potrjuje. V Ziherlovih analizah ni slepomišljenja, nejasnosti v opredeljevanju političnih tokov; stvarjem gre do dna, stališča argumentira z dejstvi, pojavom vselej išče zgodovinske korenine, izogiba se poenostavljenim pragmatističnim ocenam in jih zavrača kot premalo utemeljene. Svoje zgodovinske sodbe je Ziherl vselej znal vgraditi v politično prakso vsakdanjega boja, ne da bi shematiziral zgodovinski tok dogajanja. Kritičnost in previdnost do novotarij, ki jih praksa še ni potrdila, sta značilni za njegov znanstveni pristop in presojo. Zgodovinsko spoznavanje naše preteklosti mu je omogočilo, da je postal sijajen marksistični družboslovni analitik. Z materialistično metodo je rušil konfuzna unitaristična tolmačenja o Slovencih kot plemenski veji jugoslovanskega državnega naroda. Na temelju marksističnih spoznanj in pozitivnih dosežkov slovenske zgodovine je skiciral pglavitne elemente, ki so omogočili oblikovanje slovenskega naroda in izvirnega, nepotvorjenega patriotizma, daleč od klerikalne mentalitete, ki je zaslužila kmečko mišljenje. Svoja spoznanja je oprl na Cankarjeve preroške besede: »Iz muke, trpljenja in suženjstva nešteti milijonov bo zrasla naša domovina: vsa ta lepa zemlja z vsem svojim neizmernim bogastvom. Tedaj bodo le še grenak spomin te gosposke domovine, na suženjstvu zidane, s krvjo in solzami gnojene, sramota človeštvu, zasmeh pravici . . .«

Ziherl je bil eden tistih, ki je nepotvorjeno tolmačil globino Cankarjeve misli, lepoto njegove besede in njegovo politično oporoko slovenskemu delavskemu razredu. V članku Realizem Ivana Cankarja je v obrisih nakazal sociološko-zgodovinsko podobo in okolje, v katerem je deloval Cankar, kar pa je Cankarjev sarajevski kritik povsem spregledal. V boju za Cankarjevo nepotvorjeno podobo izžareva Ziherlova svežina in njegova globoka zakoreninjenost v slovenskem narodnem prostoru. Izluščil je podobo Cankarja — borca, osvetlil njegovo razmerje do vsega družbenega dogajanja, do sil, ki so si v slovenski družbi predvojne in medvojne dobe stale nasproti. Uspelo mu je prikazati, kako se je to razmerje odrazilo v umetniški dejavnosti. Prav to je bilo v ospredju Ziherlove polemične raziskave. Svoj prispevek je sklenil z ugotovitvijo: »Cankar pripada slovenskemu delavskemu gibanju. Vsako drugačno stališče v vprašanju Cankarja in njegove vloge v slovenskem delavskem gibanju lahko nastane samo daleč od resničnosti, v glavah dogmatikov in doktrinarjev.«

Na večer pred drugo svetovno vojno, ko je bilo treba pritegniti izobražence na stran progresivnih sil, opredeliti jasno platformo v bodočih spopadih s preživeli ideologijami in pospešiti v njihovih vrstah diferenciacijo, je Ziherl opozarjal na nevarnosti meščanskega objektivizma in pozitivizma v znanosti. Te razredno pogojene znanstvene metode so postale zaviralen element v procesu svetovnonazorske diferenciacije. Med izobražence so vnašale indiferentnost, mlačnost in omalovažujoče gledanje

na nosilce revolucionarne družbene dejavnosti. Nosilci teh idej so pod pritiskom konfuznih unitarističnih konceptov zavestno odvrčali pozornost izobražencev od žgočih aktualnih problemov. Nekateri so se umikali v preučevanje zgodnje srednjeveške problematike, medtem ko so puščali vniemar aktualne družbene probleme. Zihierlu kot revolucionarju je bilo jasno, kaj pomeni beg družboslovcev-zgodovinarjev v sivino preteklosti, medtem ko je v slovenski družbi dozorevala revolucionarna kriza. Za nove zgodovinske naloge je bilo treba izoblikovati predane revolucionarne značaje, saj si velikih zgodovinskih podvigov brez takšne avantgarde ni bilo mogoče predstavljati. Tega se je Boris Zihierl dobro zavedal. Imel je zelo razvit čut za ocenjevanje tistega, kar je najbolj potrebno za utrjevanje samobitnosti slovenskega naroda in za tiste družbene probleme, ki bi jih bilo treba zaradi bodočega revolucionarnega razvoja preučevati. S teh vidikov moramo razumeti njegove kritične pripombe na račun prerekanja slovenskih zgodovinarjev o starih Slovanih. Na to brezplodno pravdo, ki je polnila stolpce slovenskih revij, je upravičeno omalovažujoče gledal, saj so pred slovensko družbo stali mnogo bolj aktualni problemi. Takole je zapisal: »Politični smisel polemike med Hauptmanom in Malom je v tem, da prvi iz jalovosti slovenskega meščanstva skuša izvajati jalovost slovenskih narodnih prizadevanj v preteklosti in sedanosti, medtem ko drugi skuša z zgodovinskopravnimi argumentacijami jalovost tega meščanstva prikriti.«

Iz praktične izkušnje političnega boja je Zihierl ugotavljal, kakšno oviro napredni družbeni misli predstavljajo tisti izobraženci, ki se odevajo v plašč nepristranosti znanstvenega objektivizma in skušajo biti nad razredi vestni zbiralci zgodovinskih dejstev, ki jih je treba objektivno nizati, ker bi po njihovem mnenju angažiranost pomenila sinonim za neznanstvenost. Na te očitke malomeščanskih filisterskih izobražencev je tako odgovoril: »V velikih zgodovinskih spopadih med družbenimi silami ni znanosti nikoli pripadala vloga nedejavnega opazovalca, ki nepristransko beleži vnanje pojave, marveč je bilo znanstveno raziskovanje zmerom toliko bolj znanstveno, kolikor globlje je skušalo prodreti v bistvo dogajanja, odkriti njegove gibalne sile, dejavno pomagati notranjim težnjam razvoja k uveljavljanju in končni zmagi. Nasprotno pa se je znanstvenik toliko bolj spreminjal v poveličevalca obstoječega stanja, kolikor bolj se je skušal tem težnjam v znamenju nekega nepristranskega objektivizma ustavljati in se pri znanstvenem raziskovanju omejeval le na golo ugotavljanje in opisovanje vnanjih dejstev.«

Te misli je Boris Zihierl zapisal v obdobju zbiranja vseh naprednih tokov v slovenskem javnem življenju. Pomenile so poziv idejno neopredeljenim izobražencem, naj se osvestijo in zapustijo svoj zapeček, se zavejo svoje družbene naloge v dneh preizkušenj. V bistvu te njegove ugotovitve vse do danes niso presežene in so še posebej aktualne za naše raziskovalce družbene problematike.

Kot znanost nasploh tudi zgodovinopisje ni samo sebi namen. Družbeno-razredna pogojenost zgodovinopisja v različnih obdobjih se kaže tudi v izbiri problematike, ki jo zgodovina obravnava v različnih obdobjih. Stara srednjeveška šola je posvečala veliko pozornost rodovnikom, ni pa upoštevala nobene dejavnosti ljudskih množic. Ljudstvo in državljani so bili samo gradivo za uresničitev načrtov različnih monarhov. Tako je pripoved o vsakem obdobju postala pripoved o rojstvu in vzgajanju, o življenju in smrti kakega monarha ali verskega voditelja. Tak način pisanja zgodovine je bil nekaj povsem naravnega za srednjeveške meniheleto pisce, ki so najbolj cenili tiste ljudi, ki so cerkvam in samostanom lahko največ darovali. Za zgodovinarje prosvetljenstva tak način pisanja nikakor ni bil več primeren. Borisu Zihleru so bili vzor idejnih zgodovinskih interpretacij zgodovinarji restavracije.

Velik pomen za idejni boj s fevdalno in klerikalno reakcijo so imeli Guizot, Thierry, Mignet in drugi liberalni zgodovinarji. Zgodovina civilizacije v Franciji in Evropi je bila po mnenju Guizota predvsem zgodovina vzpona buržoazije in njenega boja s fevdalnimi razredi za oblast. »Večina pisateljev, zgodovinarjev in publicistov«, je zapisal Guizot, »je skušala razložiti določeno družbeno stanje, stopnjo in vrsto civilizacije s političnimi ustanovami te družbe. Za spoznavanje in razumevanje političnih ustanov družbe pa bi bilo pametneje začeti s preučevanjem družbe same. Ustanove so najprej posledica, potem šele postanejo vzrok; družba jih najprej ustvari, šele potem se začne pod njihovim vplivom tudi sama spreminjati; namesto da bi o stanju ljudstva sodili po oblikah njegove vlade, moramo predvsem raziskati njegovo stanje, da bi nato presodili, kakšna bi morala biti in kakšna bi lahko bila njegova vlada.«

Guizot je bil prvi, ki je opozoril na pomen ekonomskega in socialnega faktorja v zgodovini. Njegov sklep, da politična gibanja in sploh ves zgodovinski proces opredeljujejo medsebojni socialni odnosi, te poslednje pa imovinski odnosi, je predstavljal velik prispevek k družbenim znanostim. Guizotovo pojmovanje razredov in razrednega boja je omejeval njegov buržoazni pogled na svet. Ta boj je priznaval le toliko, kolikor se je nanašal na boj med buržoazijo in plemstvom.

Do podobnih sklepov se je dokopal v restavracijskem obdobju francoski zgodovinar Mignet. Družbeno gibanje po njegovem določajo interesi, ki prevladujejo in šele to gibanje določa tudi obliko vladavine. Ko neka vladavina ne ustreza več družbenemu stanju, izgine.

Auguste Thierry je prav tako pripadal znameniti skupini tistih odličnih francoskih znanstvenikov, ki so v dobi restavracije spet začeli zgodovinska raziskovanja. Marx ga je označil za »očeta razrednega boja« v francoski historiografiji. Njegova pisma o zgodovini Francije (1821) prikazujejo zgodovino uporov in snovanje mestnih komun v 12. in 13. stoletju. Procese, ki jih je opisoval, je Thierry prikazal kot največje socialno gibanje v obdobju od pojavnosti krščanstva do francoske revolucije. Z isto znanstveno metodologijo je prežeto njegovo delo. Prikaz zgodovine izvora in

uspehov tretjega stanu. Po njegovem je Franciji potrebna resnična zgodovina dežele, zgodovina ljudstva, zgodovina državljanov. »Taka zgodovina bi nam dajala hkrati tudi zglede za ravnanje in bi budila v nas tisto sočutno zanimanje, ki ga zaman iščemo v pustolovščinah tistih nekaj privilegirancev, ki v celoti zavzemajo ospredje zgodovinskega dogajanja. Mnogo prej bi se navezali na usodo množic, ki so živele in čutile kakor mi, kot pa na usodo velikašev in knezov; zgodovina nam doslej pripoveduje samo o slednjih, to pa nam ne daje koristnih nauk. Gibanje ljudskih množic po poti k svobodi in blaginji bi se nam pokazalo prepričevalnejše kot pa bojni pohodi osvajalcev, nesreča ljudstva pa ganljivejša kot pomanjkanje, v katerem so se znašli strmoglavljeni kralji... V množici državljanov so privilegiranci in brezpravni, zatiralci in zatirani. In življenju slednjih morajo zgodovinarji predvsem posvečati pozornost... Če si more plemstvo v preteklosti lastiti slavo za junaška bojna dejanja, tedaj je slavno tudi preprosto ljudstvo, slavno po svojem mojstrstvu in nadarjenosti... »Thierryjevo stališče je stališče tretjega stanu, to je boja preprostega ljudstva zoper plemstvo.«

Vsa civilizirana družba je po mnenju teh zgodovinarjev boj razredov. Fevdalni red pa so dojemali v njegovem razkroju, ne pa v njegovem nastanku.

Francoski materialisti 18. stoletja so se neusmiljeno borili proti fevdalni ideologiji. Dobro so vedeli, da je človek produkt okolja, v katerem živi. Treba bi bilo začeti preučevati zakone razvoja okolja, ki oblikujejo človeško naravo. Toda do teh vprašanj francoski materialisti in socialisti-utopisti prve polovice 19. stoletja niso pokazali posebnega interesa. Ni jim uspelo odkriti novega pojmovanja sveta, ki bi omogočilo proučevati razvojni proces družbenega okolja in tiste spremembe, ki nastopajo v njegovi »naravi«.

Za Zihlerla so bili zlasti pomembni socialisti-utopisti. Dal je pobudo za proučevanje del našega utopista Antona Smolnikarja. Zavedal se je, kaj so socialisti-utopisti pomenili za družbeno znanost in za oblikovanje marksistične družbene misli. Socialisti prve polovice 19. stoletja so se namreč z občudovanja vredno vnemo ukvarjali z iskanjem najboljše med vsemi organizacijami družbenih odnosov, to se pravi popolne socialne organizacije. To je najbolj značilna in najbolj izrazita poteza, ki jim je lastna enako kot materialistom 18. stoletja. Toda utopisti so se dejansko manj sklicevali na človeško naravo sploh, temveč bolj na idealizirano naravo ljudi svojega časa, ljudi, ki so pripadali tistemu družbenemu razredu, katerega tendence so branili sami utopisti. Družbena stvarnost je bila v delih utopistov nujno prisotna, dasi se oni sami tega niso zavedali. To stvarnost so videli skozi prizmo abstrakcije v zamegljeni obliki. V skrivnost presežne vrednosti utopisti niso mogli prodreti. Saintsimonisti o razrednem boju sploh niso hoteli slišati. Ko pa je ekonomska znanost konec koncev mogla pojasniti izvor in naravo presežne vrednosti, so

se končale napake, ki so jih delali socialisti-utopisti glede vprašanja, kako pojmovati razredni boj.

Boris Zihlerl je v svojih predavanjih opozarjal na razlike med dosežki zgodovinarjev restavracije, ki so registrirali razredni boj kot gibalno silo zgodovinskega procesa in Marxovimi odkritji pravega vzroka zgodovinskega gibanja. Svoja marksistična družboslovna predavanja je vselej ilustriral z bogatimi primeri iz slovenske zgodovine prelomnih obdobj in tako opozarjal poklicne zgodovinarje, kaj bi bilo treba preučevati.

Če hoče človek obstajati, mora učinkovati na zunanjo naravo, mora producirati. Človekovo učinkovanje na zunanjo naravo pa v vsakem določenem trenutku opredeljujejo njegova produkcijska sredstva, stanje njegovih produkcijskih sil. Čim večje so te sile, tem produktivnejše je njihovo učinkovanje. Razvoj produktivnih sil spreminja »naravo« družbe. In ker je po drugi strani človek produkt družbenega okolja, ki ga obdaja, je očitno, da razvoj produktivnih sil s tem, da spreminja naravo socialnega okolja, spreminja tudi človekovo naravo.

To spoznanje je Borisa Zihlerla vodilo, da je v svojem referatu »O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja« pozval slovenske zgodovinarje, naj posežejo po Marxovih in Engelsovih delih in se iz njih učijo metode zgodovinskega preučevanja, ker se bodo s pomočjo te metode najbolj približali objektivni zgodovinski resnici. To pa je bila tista metoda, ki so jo »slavni« nemški zgodovinarji, ki so odločilno vplivali na slovenske zgodovinopisce, kaj malo poznali. Nobenemu se ni zdelo potrebno, da bi prebiral klasična dela Marxa in Engelsa, v katerih sta prikazovala resnično podobo zgodovinskega dogajanja in razkrinkavala vladajoče razrede, korupcijo junkerjev in plemstva, zastalost političnega mišljenja večjega dela meščanstva in revščino delovnih slojev. Nemški učbeniki zadnjih sto let in zajetna dela Rankeja, Sybela, Treitschkeja, Lamprechta, Schnabla in drugih so povsem odtrgana od socialne problematike. V njihovih delih nikjer ne bomo našli prikaz nemških razmer, v katerih bi raztrgali tančico knezom zveste, ljudstvu pa sovražne cenzure in prikazovali razpadajoči sistem fevdalizma, ki je samo še životaril, ker se pač meščanstvo zaradi svoje nerazvitosti še ni opogumilo, da bi mu zadalo poslednji udarec.

Med slovenskimi zgodovinarji starejše šole je bil častna izjema samo Tomaž Linhart, ki mu je bilo ljudstvo s svojo materialno in duhovno kulturo poglavitni predmet zgodovinopisja.

Zihlerlova idejna skica tokov v slovenskem zgodovinopisju je v glavnem točna in je ohranila svojo veljavo vse do danes. »Vse slovensko predvojno uradno in vobče poklicno zgodovinopisje se je praviloma razvijalo mimo historično-materialistične metode, uporabljajoč metodo starejšega in sodobnega buržoaznega zgodovinopisja. Dialektična metoda zgodovinskega raziskovanja se je pred vojno na Slovenskem uveljavljala skoraj izključno v marksistični publicistiki.« Te Zihlerlove ugotovitve so zgodovinsko povsem točne. Pripomnimo lahko le, da so bila takšna

proučevanja v obdobju procesa emancipacije slovenskega naroda, v njegovem boju za obstoj nadvse dragocena, saj je bilo napisanih mnogo fundamentalnih del, ki so bila kljub pomembnemu znanstvenemu prispevku konceptualno razredno pogojena in niso segla prek narodnoubidateljskih okvirov. Tudi uvajanje »sociološke« metode analistov in dela, zasnovana na tej metodi, niso bistveno preusmerila slovenskega zgodovinopisja, čeprav avtorjem ne moremo odrekati temeljitosti njihovih raziskav. Ljudje ne ustvarjajo več zgodovin, ki bi bile ena od druge ločene — zgodovino prava, zgodovino morale, filozofije itd., marveč eno samo zgodovino lastnih družbenih odnosov, ki jih v vsakem danem času določa stanje produktivnih sil. Iz tega vidika lahko ocenimo Zihlerov prispevek k problematiki potrebe po interdisciplinarnem študiju.

Njegovi metodološki napotki so za slovenske zgodovinarje neprecenljive vrednosti, nakazujejo nove poti raziskovanja in omogočajo prevrednotenje nekdanjih dosežkov v luči novih spoznanj. Predstavniki starejše šole zgodovinarjev so imeli večinoma omalovažujoč odnos do delavskega gibanja, zlasti še revolucionarnega. Podzavestno ali zavestno so takšna preučevanja uvrščali v kategorijo »politologija«. Ta raziskovalna disciplina je bila po njihovem mnenju šele v procesu dozorevanja, da postane zgodovina v klasičnem pomenu besede. Z rahlim omaloževanjem so gledali tudi na preučevanje naše neposredne revolucionarne preteklosti — na naš narodnoosvobodilni boj. Zihlerove kritične pripombe so veljale tisti generaciji zgodovinarjev, ki ni hotela dojeti novega v naši družbeni stvarnosti. Pred njim je v obrisih lebdela vizija nove porajajoče se družbe, ki je v svojem vsakdanjem boju premagovala recidive preteklosti in iz nje črpala najbolj napredne tradicije.

Ko je Zihler pred tridesetimi leti ocenjeval staro in novo v našem zgodovinopisju, je njegov referat izzval med udeleženci zborovanja, kot lahko razberemo iz zapisnika, nelagodne občutke. V glavnem so ga ocenili kot zelo vzpodbudnega za slovensko historiografijo. Ne bi želel v celoti povzeti zapisnika diskusije, nekaj misli v ilustracijo pa bi le kazalo navesti. Dr. Fran Zwitter je izjavil, da je bilo v referatu nakazanih toliko problemov in misli ter bistvenih vprašanj, da je v resnici težko izčrpno razpravljati o njem. Apeliral je, naj bi bilo predavanje natisnjeno v Zgodovinskem časopisu. »Šele na podlagi tiskanega besedila,« je opozoril govornik, »nam bo mogoče poglobiti se in nato razpravljati o vseh problemih, ki so bili v referatu nakazani.« Profesor Bogo Grafenauer se je pridružil njegovemu mnenju in pripomnil, da se v slovenskem zgodovinopisju stvari premikajo na bolje. Po njegovem mnenju je predavanje nakazalo vrsto problemov in dalo obetajoče pobude slovenski historiografiji. V tej zvezi je navedel, da zbira zgodovinska sekcija Slovenske akademije znanosti in umetnosti gradivo za zgodovino kmečkih uporov, ki bo to dogajanje osvetlilo v novi luči, v načrtu pa je tudi gospodarski leksikon. Govornik je tudi opozoril na potrebo upoštevanja

razrednega aspekta v zgodovinopisju, ki ga je starejša šola povsem zanemarila.

Profesor dr. Milko Kos je pojasnil, kaj je vodilo zgodovinarje starejših generacij, da so se lotevali preučevanja srednjega veka in ovrednotil pomen teh študij za slovensko zgodovino. Poudaril je, da so ti zgodovinarji hoteli prikazati slovensko zgodovino kot celoto in ne kot zgodovino pokrajin, kakor jo kaže nemška historiografija. Priznal pa je določen vpliv romantike in neoromantike na metodologijo slovenskega zgodovinopisja.

Skoraj trideset let je preteklo, odkar je imel Boris Zihlerl svoj referat. Zgodovinska veda je ustrezno novim družbenim razmeram naredila tačas nekaj obetajočih korakov v smeri, ki jo je Zihlerl nakazal. Pri Inštitutu za občo in narodno zgodovino SAZU je izšlo zajetno delo pod naslovom *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek, *Agrarno gospodarstvo*, DZS, Ljubljana 1970. Iz uvodnih besed razberemo, da je dal pobudo za to delo dr. Bogo Grafenauer. Avtorji so bili vsekakor pred težko nalogo, kako organizirati takšno delo, upoštevajoč razvojno stopnjo našega zgodovinopisja. Izhajati so morali iz dosežene stopnje raziskav na tem področju. Iz uvodnih misli izvemo, da avtorji načrtujejo dva zvezka. Prvi zvezek je posvečen agrarnim panogam in obravnava gospodarsko stran kmečkega življenja. Drugi zvezek, ki je bil napovedan za leto 1970, pa doslej še ni izšel; v celoti naj bi obdelal družbena razmerja v agrarni proizvodnji in njihove različne izraze glede kmetovega osebnega položaja, kmečkih bremen in kmečkih razrednih gibanj. Po kratki napovedi je težko soditi o metodološkem pristopu.

Za prvi zvezek lahko trdimo, da so tam, kjer so bile na voljo temeljite monografske raziskave, povzetki dobro utemeljeni, medtem ko nekateri sestavki, kjer je bilo treba orati ledino, predstavljajo bolj skico gospodarskega razvoja določene panoge. V nekaterih sestavkih se prepletata metoda zgodovinske rekonstrukcije in pomanjkljivo strokovno poznavanje predmeta. Obdelava starejših obdobj izstopa po temeljitosti obravnave. Ogromni napor, vloženi v delo, vsekakor predstavljajo solidno osnovo za našo gospodarsko zgodovino. Pri tem pa se moramo zavedati nevarnosti, na katere je Boris Zihlerl upravičeno opozarjal: »Napak bi ravnali, če bi se raziskovanja slovenske gospodarske zgodovine lotili z vidika . . . teorije faktorjev . . ., ki vsak s svoje strani delujejo na predmet in katerih eden je tudi gospodarski . . . Prvo nevarnost predstavlja shematizem, pretvarjanje gospodarske zgodovine Slovencev v občo zgodovino gospodarstva, opremljeno s primeri iz domače, slovenske preteklosti. Taka zgodovina bi takoj od kraja zgrešila svoj namen, ki je predvsem v tem, da omogoča pravilno razumevanje vseh ostalih manifestacij slovenskega družbenega življenja v preteklosti, pa tudi v sedanjosti.«

Ziherl je poudaril, kako pomemben je idejni koncept takšnih del in opozarjal na konceptualne nevarnosti, ki so jim podvrženi pisci zaradi prešibkega poznavanja ideologije marksizma.

Med zgodovinarji, ki so utirali pot marksističnemu zgodovinopisju, moramo omeniti dr. Dušana Kermaunerja. Njemu gre vsekakor zasluga, da je slovensko delavsko gibanje postavil na mesto, ki mu pripada. Sistematično preučevanje slovenskega delavskega gibanja ga je vodilo do spoznanja, da je nujno treba prevrednotiti marsikatero sodbo, ki so jo podali o naši politični preteklosti zgodovinarji prejšnjih generacij. Družbeno-gospodarske in socialne zgodovine Slovencev v XIX. in XX. stoletju se v svojih delih dotika bolj obrobno, povsem pa se zaveda, da zgodovina Slovencev XIX. in XX. stoletja ne bo popolna, dokler ne bodo ustrezno raziskani in ovrednoteni tudi ti problemi.

Zgodovinarji moje generacije bodo v svojih referatih kritično razčlenili dosežke zgodovinske vede na svojih tematskih področjih, zato o njihovih prizadevanjih ne bom posebej govoril. Za nas vse pa velja, da nam je marksistični kompas še kako potreben, ko smo sredi koncipiranja oziroma načrtovanja svojih raziskav, ko premagujemo stopnjo zbiranja gradiva — Ziherlovi napotki so nam pri tem izredno dragoceni.

ANDREJ KIRN

Morala v znanosti in ob znanosti

Boris Ziherl je bil mislec, znanstvenik in revolucionar hkrati. Bilo mu je tuje protistavljanje revolucionarne politike in revolucionarno usmerjanje znanosti. Prav tako mu je bilo tuje protistavljanje znanosti in ideologije v širšem pomenu besede, ko ideološkost ne izključuje objektivnosti spoznanja. Odklanjal je stališče nekaterih jugoslovanskih avtorjev, da je znanost tisto kar je in ideologija tisto, kar naj bo. (Boris Ziherl: *Oblike družbene zavesti*, Ljubljana 1974. str. 34). Takšno razlikovanje je zavrnil s preprosto ugotovitvijo, da je vsaka človeška dejavnost usmerjena iz preteklosti v bodočnost. Danes je nesporno dejstvo, da se vse znanosti obračajo tudi k bodočnosti svojega predmeta in ene bolj, druge manj intenzivno razvijajo svojo prognostično funkcijo.

Boris Ziherl je bil temeljit poznavalec marksistične misli, z izredno intelektualno in kulturno širino. Nasproti najrazličnejšim poskusom zvođenitve marksističnih stališč je znal opozoriti na tehtne argumente iz zakladnice klasikov marksizma. Zato je bil trn v peti vsem površnim dogmatičnim antidogmatikom, ki so se v boju proti dogmatičnemu marksizmu

želeli bojevati proti vsakršnemu marksizmu. Pripravljeni so bili proglasiti za pravega marksista samo tistega, ki bi se marksizmu odrekal ali pa hitro in nekritično sprejel zelo sporne, toda popularne zgodovinske ocene iz zgodovine marksizma o vlogi dialektike, o odnosu Marxa in Engelsa ipd.

Marsikaj, kar je Boris Zihlerl napisal v svojem času in prostoru, je danes preseženo ali problematizirano. Pri številnih vprašanjih, s katerimi se je Boris Zihlerl ukvarjal v svoji dolgoletni publicistični in pedagoški dejavnosti, je raje vztrajal pri zanesljivejših marksističnih formulacijah, kot da bi se spuščal v teoretično tvegana nova iskanja. Marsikatera področja in probleme zgodovinskega materializma, ki jih je obravnaval pedagoško ali publicistično, ni podrobneje razčlenjeval, npr. etiko, odnos med naravo in družbo, razmerje med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi, razmerje med bazo in nadgradnjo idr. To je delno razumljivo samo po sebi, saj je bil raziskovalni interes Borisa Zihlerla usmerjen predvsem v sociologijo kulture in umetnosti in v zgodovino marksistične misli.

Že leta 1939 je Zihlerl v svojem članku »Znanost in politika« trdil, da se vprašanje pristranskosti v znanosti ne omejuje zgolj na družbene vede, ampak zajema tudi področje naravoslovja. Zihlerl je pokazal, da ima nepristranski znanstveni objektivizem svoje korenine v pozitivizmu kot filozofiji »zmagovite buržoazije in ustaljenega kapitalističnega družbenega reda.« (Boris Zihlerl: »Včeraj in danes«. Izbor člankov in razprav iz leta 1934—1974, Ljubljana 1974, str. 93).

Posplošitve in empirična dognanja določenega dela meščanskega zgodovinopisja naravoslovnih, tehničnih in družbenih znanosti omogočajo poglobiti marksistično družbeno-zgodovinsko teorijo znanosti. Pri tem moramo upoštevati različne ravni družbene pogojenosti znanosti:

- najsplošnejša raven zadeva samo zunanje družbene pogoje razvoja znanosti, tempo razvoja, izbor vprašanj;
- pogojenost zgodovinskega načina mišljenja,
- družbena pogojenost same vsebine, samega znanja.

Tu pa je treba spet upoštevati pogojenost ključnih teoretičnih kategorij, koncepcij ter pogojenost empiričnih spoznanj in ožjih izsekov znanja. Nedvomno je, da je ta zadnja raven pogojenosti zelo zabrisana in posredovana preko ostalih ravni. Veliko težje jo je rekonstruirati ali odkriti in zato tudi najbolj utrjuje iluzije o popolni notranji družbeni nepogojenosti znanja. To nepogojenost zavračajo pogosto iz napačne izenačitve družbene pogojenosti znanja z njegovo neobjektivnostjo. Širša družbena pogojenost znanja ni vedno nujna ideološka pogojenost v klasičnem, ožjem pojmovanju ideologije. Zgodovina znanosti razbija iluzijo o družbeni nepogojenosti znanosti celo na tako oddaljenem področju od neposredne družbene in tehnične prakse, kot je to matematika. Naša jugoslovanska matematika Ernest Stipanić in Milorad Bertolino sta lepo pojasnila družbeno-zgodovinsko pogojenost matematičnega znanja v marsi-

katerih zvezah in zgodovinskih obdobjih: zato je še toliko bolj smešno, če takšno pogojenost družboslovci odklanjajo in zanikujejo; in še zlasti družboslovci, ki bi hoteli biti marksisti, ali se imajo za marksiste.

Boris Zihlerl je z vso upravičenostjo zapisal: »Znanstvenik, ki si domišlja, da je nepristranski, bo v metodah svojega znanstvenega raziskovanja vendarle uveljavljal stališče, ki ga ta družbena zavest in način mišljenja določata, pa če se tega zaveda ali ne. V splošnem je moč reči, da konservativni način mišljenja zožuje meje znanstvenega raziskovanja, medtem ko jih naprednejši način mišljenja širi v nedogled« (ibidem, str. 96).

Pri naravoslovju seveda ne moremo reči, da družbeno-politična konservativna stališča omejujejo ustvarjalnost. Omejitev lahko izvršijo teoretična, filozofska, metodološka izhodišča raziskovalca. Družbenopolitična konservativnost ima večji vpliv na raziskovalčevo neodpornost in ravnodušnost do uporabe dobljenih spoznanj in do ocenitve njihovega družbenega pomena in vloge. Zihlerl je imel nedvomno prav, ko je zapisal, da za razliko od nekaterih družbenih znanosti (sociologije, ekonomije) ne moremo govoriti o buržoazni ali socialistični fiziki in matematiki; toda iz tega še ne sledi, da ne moremo govoriti o družbeni pogojenosti naravoslovnih in tehničnih znanosti.

Na večer pred fašistično in nacistično agresijo Zihlerl sklene z angažirano mislijo: »V tem smislu je treba govoriti o politični znanosti in znanstveni politiki sodobne najnaprednejše družbene plasti. Tako se vprašanje postavlja tudi pred slovensko znanostjo kot znanostjo naroda, katerega usoda je popolnoma odvisna od uspeha tistih teženj, katerih zmaga pomeni edini izhod iz sodobne krize družbe in znanosti.« (ibidem, str. 110).

Zihlerl se z znanostjo kot tako ni veliko ukvarjal, vendar pa lahko nekatere njegove sicer splošne, a točne teoretične postavke, oboroženi z novimi spoznanji, dopolnimo, obogatimo in jih tako naredimo za bolj prepričljive in s tem tudi družbeno-idejno bolj učinkovite. Temu cilju sem posvetil svoje nadaljnje razmišljanje o odnosu morale in znanosti.

Zveza med znanostjo in moralo je odvisna od tega, kako razumemo moralo in znanost. Ne samo v zgodovini, ampak tudi v sedanosti obstajajo različna pojmovanja znanosti in morale. Znanost ali moralo, samo eno ali oboje hkrati, lahko pojmujejo na način, ki izključuje vsako možno smiselno zvezo med njimi. V tem primeru bi na zastavljeno vprašanje morali molčati ali pa dokazati, da je brez smisla. Zveza med moralo in družbeno znanostjo je veliko bolj očitna, manj problematična in sporna kot pa zveza med naravoslovno-tehnično znanostjo in moralo. V celotni strukturi moralnega dejanja je spoznavna komponenta — vloga znanja, informiranosti, racionalne presoje — vedno prisotna. Po drugi strani pa je znanost človeška dejavnost, oblika družbenega dela. V vsaki človekovi dejavnosti, zlasti še v kolikor ta postaja vse bolj podružbljena, kolektivna, nujno nastajajo moralne situacije, moralni vidiki in problemi. Intenzivni

procesi podružbljanja znanosti potekajo tako znotraj znanstvenega dela samega, kot tudi v vseh mogočih zvezah med znanostjo, družbo (državo, industrijo, političnimi silami idr.).

S tem, ko se spreminja družbena vloga znanosti in znanja in celota razmerij med znanostjo in družbo, se zgodovinsko spreminja tudi razmerje med znanostjo in moralo. Tovariš Kardelj je imel zelo prav, ko je v svojem govoru pred srbsko akademijo znanosti in umetnosti, leta 1960, dejal, da se drugačne naloge zastavljajo pred družbeno znanost v kapitalizmu, kjer se šele iščejo pota za socialistično preobrazbo, drugačne pred znanost v socializmu, ki je že dosegel svojo zgodovinsko zmago in ki se razvija na svojih lastnih osnovah. Razumljena širše in dolgoročno, velja ta Kardeljeva misel tudi za naravoslovne, tehnične in medicinske znanosti: v tako široko zastavljen kontekst je treba postaviti tudi vse bogastvo mikro in globalnih notranjih in zunanjih moralnih vidikov v znanosti in znanstvenem delu samem, kot tudi bogastvo odnosov med znanostjo in družbo.

Odnosa med moralo in znanostjo ne moremo omejiti samo na abstraktno razpravljanje, ali je znanost blagoslov ali prekletstvo za človeka, ali prinaša zlo ali dobro. Smiselne so teoretične in konkretne družbenozgodovinske analize takšnih zvez kot: znanost in človeška sreča, znanost in svoboda, znanost in odgovornost, znanost in družbenopolitična moč, znanost in zlo, znanost in razredna neenakopravnost ljudi, znanost in bodočnost razredne in socialistične družbe, ipd. Razlikovati je treba moralno vsebino samega znanja, ki prihaja neposredno do izraza pri družboslovnih-humanističnih spoznanjih, moralne vidike ponašanja samih nosilcev znanja, in etične zaključke, ki jih lahko potegnemo iz znanja.

Biogeokemik Vernadskij je npr. iz svojega teoretičnega uvida, da je človeštvo postalo mogočna geološka sila na našem planetu, potegnil nedvomno dalekosežen družbenopolitični, etični zaključek, da se z delom in mislijo sâmo v interesu vsega človeštva lahko preoblikuje biosfero v neosfere (sfere razuma), kar je združljivo le s planetarno socialistično in komunistično družbo. Fizik Max Born se je zavzemal, da se načela komplementarnosti v mikrofiziki uporabi in uveljavi tudi na družbenopolitičnem področju, kar bi omogočilo združiti in pomiriti nasprotno družbene situacije, ki se nam zdijo nepomirljive in izključujoče. Nemški zdravniki so sredi 19. stoletja, na osnovi bioloških in fizioloških spoznanj, zahtevali reformo družbe s pomočjo države.

Takšni družbeni sklepi in uporaba naravoslovnih spoznanj seveda ni neproblematična in ima lahko konservativno ali progresivno družbeno funkcijo. Na osnovi sodobnih ekoloških spoznanj družbeno napredno usmerjeni ekologi kritizirajo kapitalistični produkcijski način in celotno kulturo in vrednote kapitalistične družbe. S pomočjo sodobnih biološko-genetskih spoznanj nekatere družboslovne filozofske smeri npr. v Franciji oživljajo elitistično-aristokratske socialne ideje, ki priznavajo nujnost

družbene neenakopravnosti med ljudmi in zahtevajo, naj bi se temu ustrezno reorganizirale izobraževalne in druge družboslovne institucije.

2. Vidiki moralnega obnašanja in moralnih lastnosti *samih nosilcev* in producentov znanja, to je znanstveno-tehnične inteligence, so še manj sporni. Razhajanja so kvečjemu v tem, ali so te lastnosti in obnašanja nastala tudi pod vplivom strokovnega znanja in dela, ali pa jih oblikujejo le splošni družbeni dejavniki moralne situacije, v katero so ujeti tudi drugi ljudje. Jasno je, da se moralna ravnanja in moralne kvalitete ljudi ne oblikujejo v prvi vrsti in samo pod vplivom znanja, ampak v procesu individualne socializacije in v okviru celotne strukture družbenih odnosov. Da specifično področje dela zadeva moralne vidike osebnosti in njena ravnanja je priznано že s tem, da so številna profesionalna področja postavila svoje etične kodekse, čeprav jih njeni člani v glavnem ne poznajo ali pa pozabijo njihovo vsebino in se jih spomnijo le tedaj, kadar nastopi potreba po častnem razsodišču.

Stara Sokratova antična grška formula, znanje = vrlina, iz katere izhaja, da nemoralno ravnamo samo zato, ker ne vemo, kaj je dobro, je bila zavrnjena že s strani Aristotela, ki je poudaril pomen značaja in zrelosti človeka, njegovega izkustva za moralno ravnanje. Znanje je nujni, čeprav še ne zadostni pogoj za moralno ravnanje. S tem, da neko situacijo dobro poznamo, še ni rečeno, da se bomo pozitivno moralno odločili; lahko pa, proti svoji volji, povzročamo negativne moralne posledice zgolj zaradi tega, ker ne razpolagamo z zadostnim znanjem in z zadostno informiranostjo.

Z naraščanjem kompleksnosti in nepreglednosti družbenih odnosov se povečuje vloga znanja v moralnem ravnanju. Hkrati pa naraščajoča praktična in kulturna vloga znanosti zahteva višjo raven družbeno-etične zavesti nosilcev in uporabnikov znanja. Nekateri teoretsko najbolj razgledani in prodorni naravoslovci, kot npr. P. in J. Curie, F. Soddy, N. Bohr, V. I. Vernadskij, Rutherford, so že v začetku 20. stoletja spoznali in priznali nujnost naraščajoče odgovornosti znanstvenikov, skladno s povečanjem naših znanj in možnosti. V. I. Vernadskij je že v letu 1921 v bistvu razširil zgolj ozko etično-profesionalno postavljanje odgovornosti v širšo družbenopolitično odgovornost, ki zahteva tudi določeno družbeno angažiranost s strani znanstvenikov: »Ni daleč čas, ko bo človek dobil v svoje roke atomsko energijo, izvor takšne sile, ki mu bo dala možnost, da oblikuje svoje življenje, kakor bo hotel. Je dorasel sposobnosti, da izkorišča to silo, ki mu jo bo morala znanost neizogibno dati? . . . Učenjaki se morajo počutiti odgovorne za vse posledice svojih odkritij. Svoje delo morajo povezati z najboljšo organizacijo vsega človeštva.« (cit. po M. G. Lazar, I. I. Lejman: NTR i npravstvennye faktory naučnoj dejatel'nosti, Leningrad 1978, str. 66—67).

Poleg globalnih etično-političnih vidikov znanosti na relaciji znanost-družba obstojijo tudi etični vidiki znotraj znanosti same, kot so na primer: etika znanstvenega raziskovanja, etika znanstvenega publiciranja,

etika znanstvene diskusije in polemike, temelji moralnega kodeksa znanstvenega delavca. Znanstveni spori tako nimajo samo spoznano-logične razloge, ampak imajo tudi psihološke in socialne temelje. Takšne psihične in socialne lastnosti znanstvene osebnosti kot so: odločnost, kritičnost, dogmatičnost, oportunistem, nestrpnost, tolerantnost, spoznavno-informacijski egoizem, karierizem, olepševanje dejstev in spoznanj, dramtiziranje dejstev, ideološko in strokovno diskvalificiranje, monopolizem znanstvenih avtoritet in socialna karieristična agresivnost mladih raziskovalcev do starejših, katere želijo »odpisati«, nedvomno vsebujejo elemente, ki so podvrženi moralni presoji.

— Proizvodnja in distribucija znanja je družbeno-zgodovinski proces in ne zgolj racionalen, miselno-logični proces, očiščen vplivov vsega minulega miselnega dela in vseh sodobnih družbenih vplivov in pogojev za proizvodnjo znanja. Mnogokrat se raziskovalec ali znanstveni delavec ne zaveda — ali pa noče priznati vseh vzpodbud, motivov, pogojev in vplivov, ki opredeljujejo njegovo dejavnost. Tudi zavoljo tega se je ustvarjala iluzija, ki je povečevala znanstveno dejavnost kot čisto logičen racionalen proces. Ne obstoji naravna descartovska nezgodovinska luč razuma, ampak samo družbeno-zgodovinska luč razuma, družbeno-zgodovinska racionalnost. Zgodovinsko se celo spreminjajo kriteriji znanstvene objektivnosti, zahtevnosti dokazovanja, realnosti.

Znanstveni objektivizem naravoslovne znanosti 17. in 18. stoletja je bil filozofsko kritiziran in teoretsko presežen v okviru filozofije v 19. stoletju, tako na idealističen kot na historično-materialističen način. Sama praksa naravoslovnih znanosti, vsaj nekaterih, pa ga je presegla v 20. stoletju. Vzniknil je zgodovinsko radikalno nov tip spoznavne situacije, ki bo prej ali slej prežl celotno naravoslovje.

Skupina družbeno angažiranih in radikalneje usmerjenih ameriških naravoslovcev in inženirjev ni zadovoljna z dosedanjim naravoslovno-tehničnim konceptom objektivnosti, češ da fiksira objekt in celotno naravo zunaj konkretnih zgodovinsko-družbenih pogojev, preko katerih človek naravo spoznava in jo spreminja. Takšna teoretična revizija odnosa med spoznavajočim subjektom in objektom v znanosti odpira od znotraj iz znanosti same ene izmed številnih možnih vrat, skozi katera prodira — ali bo prodirala — tudi moralna razsežnost v naravoslovje.

Druga takšna mogočna vrata, ki se odpirajo ali pod pritiskom možnosti znanosti same, ali pod pritiskom najrazličnejših interesov in potreb družbe, je spremenjeno razmerje med teorijo in prakso. Pod tem pritiskom so morali zapustiti določene obrambne položaje najbolj zagrizeni predstavniki popolne vrednosti nevtralizacije znanosti, češ da znanje samo po sebi stoji zunaj moralno-družbenega vrednotenja. Priznali so, da se moralni vrednostni vidiki in problemi pojavljajo ne na ravni samega spoznanja, ampak na ravni njegove uporabe. S tem pa se je čistost vrednostne nevtralistične koncepcije zelo zameglila. Čista teoretična temeljna raziskovanja so namreč vse bolj izjema kot pravilo in se v bistvu že spre-

minjajo v temeljna *usmerjena* raziskovanja, ki imajo že določen, čeprav posreden odnos s človeško prakso in perspektivnimi odgovori na človeške probleme. Se torej že na tej ravni vtihotapijo določene vrednostne odločitve, ki se bodo kasneje bolj izrazito pokazale na ravni prakse, uporabe znanja?

Zavedati se moramo tudi, da je znanost samo ena izmed oblik racionalnosti. Imamo še neznanstvene oblike racionalnosti (moralna, umetniška, mitološka, religiozna zavest). V sami znanstveni racionalnosti se prepletajo logični procesi in intuicija. Znanstvena racionalnost je vedno obdana z neracionalnim ali še neracionalnim ali ne več racionalnim, ki je dobilo značaj predsodka, samoumevnosti. V meščanskem pristopu k obravnavanju ideologije in znanstvenosti praviloma poudarjajo negativni vpliv interesov, zainteresiranega razuma na spoznanje. Toda odnos med interesi in spoznanji ni tako premočrtno apriorno negativen. Imamo lahko zainteresirane resnice, kot tudi zainteresirane neresnice ali polresnice. Ideološki vplivi na spoznanje ne izhajajo samo iz razrednih ali skupinskih interesov, ampak tudi iz delitve dela, osamosvojenosti posameznih področij nasproti drugim, kar poraja iluzijo o njihovi avtonomnosti in samozadostnosti, kot da imajo vzrok svojega razvoja v samem sebi, zunaj povezave s celotnim družbeno zgodovinskim procesom.

Naravoslovno-tehnična inteligenca ima pogosto napačno tipično ideološko predstavo o gibalni sili razvoja naravoslovja in tehnologije. Končno ne smemo pozabiti, da je svet družbene prakse, svet življenja na ontogenetski in filogenetski ravni predhodnik znanstvenega odnosa do sveta. Bili smo otroci, preden smo postali znanstveni delavci. Preden smo logično mislili in govorili smo bili samo potencialno racionalna bitja. Le če imamo vse to pred očmi, lahko razumemo naravo mnogih znanstvenih sporov, ko se razhajanja vtihotapijo že pri ocenitvi pomena dejstev za teoretično koncepcijo, ali ko so predlagane tehnične rešitve v pat poziciji, dokler ne vpeljemo dodatnih družbeno vrednostnih kriterijev: ti šele dajejo prednost tej ali oni tehnični rešitvi.

Realna zgodovinska izkustva prve in druge svetovne vojne, uporaba atomskega orožja, nacistična zloraba znanosti, Vietnam, ekološka kriza, industrializacija raziskovanja, povezava znanosti z ekonomsko in politično močjo, socialne diferenciacije v znanosti, odtujevanje upravljalških funkcij v znanosti od raziskovalnih delavcev, vse to je pri določenem delu naravoslovno-tehnične inteligence zbudilo nezaupanje v vrednostno nevtralistično koncepcijo znanosti, ki se je pogosto izrazila s formulo: znanost se ukvarja s sredstvi, politika s cilji. Takšna pozicija je bila simpatična tako za akademsko apolitičnost, družbeno ravnodušnost in nezainteresiranost, kot tudi za industrijski, državno-vojaški znanstveno-tehnični establishment. Slednji je z moralno nevtralizacijo odvzel uslugam, ki jih znanost dela kapitalu in politični moči, vsako družbeno odgovornost.

Znanost je stopila v nova delikatna družbena razmerja z nastajanjem državno-monopolnega kapitalizma in blokavske razdelitve sveta. Popolnoma razločno se je pokazalo, da na etično nevtralistično pozicijo znanosti praviloma prisega družbeno konservativno usmerjena inteligenca, ki brezkonfliktno in konformistično sprejema obstoječo družbeno stvarnost, se ji prilagaja in jo s svojim delom in zavestjo utrjuje. To svoje stališče so nekateri opravičevali tudi s tem, češ, da ni zaželeno, da bi se znanstveni delavci nekompetentno vmešavali v družbeno življenje in zavzemali svoja stališča o zaostrenih družbenih problemih.

Del naravoslovno-tehnične inteligence je stopil na pot aktivnega boja za etično-humanistično znanost. Tretja tako imenovana družbeno-idejna radikalna smer v znanosti je bolj za humanistično-etično usmerjeno znanost dvignila v kritiko kapitalistične družbe in celotne kapitalistične civilizacije. Oba zadnja tokova sta se zblížala ali osvojila marksistično družbeno-filozofsko misel. Prevzem marksizma s strani te radikalno usmerjene naravoslovno-tehnične inteligence pa dobiva pogosto zelo poenostavljeno in teoretsko preseženo obliko. Družbeno radikalni znanstveniki na Zahodu v svoji kritiki povezave znanosti in tehnologije s kapitalom, v zavzemanju za drugačno podobo znanosti — znanost za ljudstvo, za človeške potrebe, za drugačno, primernejšo, »alternativnejšo«, »mehko« tehnologijo, pogosto mehanistično — neposredno izvajajo samo naravoslovno tehnično vsebino iz razredne pogojenosti znanosti in tehnologije. Dobro pa je znano, do kakšnih učinkov so pripeljale takšne zveze v preteklosti v Sovjetski zvezi.

Radikalna smer znotraj naravoslovne tehnične inteligence se pojavi na zahodu (Angliji) že v tridesetih letih pred drugo svetovno vojno in je bila družbeno-idejno zelo aktivna, čeprav je bila v številčnem pogledu majhna. Privrženci tega gibanja so bile takšne znanstvene osebnosti kot J. D. Bernal (komunist, biokemik, kristalograf, zgodovinar znanosti), J. B. S. Haldane (biolog, komunist), Julian Huxley (biolog), matematik Hyman Levy (začasno član komunistične partije), Lancelot Hogben, P. M. S. Blackett (Nobelovec). Za Haldaneja je meščanska propaganda trdila, da je »največja znanstvena riba v komunistični mreži«. Glavni podarki in cilji tega gibanja so bili: borba za politično aktivnost znanstvenikov, družbeno planiranje znanosti, ki naj znanost usmerja k reševanju družbeno-človeških problemov, enotnost znanosti, širjenje dialektičnega materializma, odpor fašizmu, propagiranje družbenih in znanstvenih uspehov Sovjetske zveze. To gibanje je imelo naslednje slabosti: nekritičen odnos do družbene prakse Sovjetske zveze, izenačevanje socializma z državno lastnino produkcijskih sredstev in državnim planiranjem, poenostavljeno razumevanje zveze med dialektičnim materializmom in posebnimi znanostmi, dogmatična podpora vsemu, kar se je dogajalo v Sovjetski zvezi. Ta dogmatizem je bila zrcalna slika tudi dogmatične sovražne atmosfere do prve socialistične dežele.

Obnovljeni radikalizem naravoslovne inteligence v Angliji sredi šestdesetih in sedemdesetih let je kritičen do svojih predhodnikov in ima nove kvalitete. Leta 1969 je bilo ustanovljeno »Britansko združenje za družbeno odgovornost znanosti«, ki od leta 1974 izdaja revijo *Radical Science Journal*. Leta 1973 je bilo ustanovljeno »Mednarodno združenje za družbeno odgovornost znanosti«, ki izdaja revijo *Newlester*. V ZDA med drugimi podobnimi združenji deluje »Znanstveniki in inženirji za družbeno in politično akcijo« (SESPA). Ameriško fizikalno društvo je vneslo v svoj statut tudi določbo o družbeni odgovornosti, medtem ko je že konec šestdesetih let prevladovala etična nevtaralistična pozicija.

V Sovjetski zvezi je del naravoslovne inteligence prešel v kritiko kršenja demokratičnih in ustavnih pravic sovjetskih državljanov, kritiko birokratizma, oviranja mednarodnega znanstveno-tehničnega sodelovanja, nacionalne politike, odnosov do religije ipd. Zanimivo je, da je precejšen del te kritike sovražno razpoložen do marksizma sploh, kar je razumljivo, ker je bila določena podoba marksizma ideološko opravičilo za nesocialistične pojave in nesocialistično prakso. Tudi odnos med socialistično državo in znanostjo ni bil brez konfliktov in napetosti. Svoboda znanstvenega-raziskovalnega dela je tudi tu doživljala zgodovinske spremembe in politične, ekonomske omejitve in pritiske. Atomski fizik P. L. Kapica je v svojem nagovoru (17. maja 1966) pred angleško znanstveno ustanovo Royal Society v spomin lorda Rutherforda izrekel s prikrito kritično nostalgijo naslednje besede: »Leto, ko je Rutherford umrl, so izginiili za vedno srečni dnevi znanstvenega dela, ki nam je nudilo tolikšno radost v naši mladosti. Znanost je izgubila svojo svobodo. Znanost je postala produktivna sila. Postala je bogata, toda postala je zaslužnjena in določen njen del je prekrit s pajčolanom tajnosti«. (*Nature*, 1966 210, str. 783). Znanost je bila mogoče bolj svobodna, toda gluha in vzvišena za družbena in razredna nasprotja, v katera so bile ujete milijonske množice. Takšna svoboda spominja na lepo, neomadeževano dušo, ki jo ne moti, da živi v družbi kriminalcev in skrbi le za svojo moralno neoporečnost in za svojo radost v tej svoji vzvišeni poziciji.

Znanost v svetovnih merilih ne more ostati v getu in ravnodušna do velikih družbenih sprememb, ki spreminjajo podobo naše civilizacije in planeta, ki zadevajo usodo nas vseh in bodočnost naših otrok. Znanost se mora soočiti s socializmom kot svetovnim procesom, z antikolonialno revolucijo tretjega sveta in z njegovimi družbeno-ekonomskimi tehnološkimi potrebami. Soočiti se mora s sodobno krizo kapitalizma, povezano z znanstveno-tehnično revolucijo, z energetske krizo, z ekološko krizo, z grožnjo možnega vojaškega uničenja civilizacije in podobno.

Naša znanost prav tako ne more ostati ravnodušna do izgradnje samoupravne socialistične družbe in izgradnje njenih materialno-tehnoloških temeljev. Znanost mora dati svoj prispevek k premagovanju konflikta med naravo in socialistično družbo, med ustvarjalnimi zmožnostmi samoupravljalcev in tehnološko neustvarjalnimi pogoji dela. Prerasti je

treba nasprotje in odtujenost med samoupravnimi in strokovnimi znanstveno-tehničnimi vidiki odločanja. Takšna razdvojenost in odtujenost ustvarja ugodna tla za tehnokratsko in scientistično obnašanje, ki v imenu tozadevne znanstvene in tehnične racionalnosti in funkcionalnosti bremeni ljudi z nemogočimi prometnimi, gradbeno-stanovanjskimi, delovno-tehnološkimi in drugimi rešitvami. Zelo nevaren je spoj med politično samovoljo skupin in posameznikov in tehnokratsko-strokovno scientistično elito, ki vztraja na strogi razmejitvi ciljev in metod, razmejitvi politične in strokovne odgovornosti. Tako deklarirana znanstvena apolitičnost se zelo politično obnaša: razlika je le v tem, da odreka temu obnašanju politični značaj, ali pa ga prikriva. V tem primeru gre za strokovno-znanstveno zlorabo politike.

Pogosto je ustvarjena tudi obratna situacija, da se »samoupravno« — politično zlorabi znanstvenost in strokovnost, tako, da se strokovnjakom postavi že določen cilj, že sprejeta odločitev, ki jo morajo samo še strokovno podpreti, izdelati in argumentirati. Odvzeta pa jim je možnost, da sami postavijo drugačne cilje in alternative, če je to potrebno. V primeru neuspeha se jim naprti ne samo strokovna ampak tudi družbenopolitična odgovornost; resnični pobudniki zamisli, projektov, rešitev pa ostanejo skriti v ozadju ali celo nastopajo proti tehnokratizmu, čeprav v resnici sami prakticirajo politični tehnokratizem, in sicer ne na osnovi strokovno-tehničnega znanja, ampak neznanja. Tovariš Kardelj je poudaril, da morajo strokovno-znanstveni delavci prevzeti del družbene odgovornosti za predlagane strokovne in tehnične rešitve.

Družbeno-etična odgovornost za odločitve je na strani strokovno-znanstvenih delavcev še večja, ker je večja njihova informiranost. Samoupravna družba postopoma oblikuje možnosti za drugačen razplet konfliktov med znanostjo in moralo, ker vpeljuje drugačna razmerja med družbeno-politično močjo in znanostjo. V zahodni literaturi se veliko razpravlja o razmerju med politično močjo in znanostjo, ne da bi se pri tem analiziralo razredno osnovo politične moči. Politična moč se ne obravnava kot odtujena družbena moč ljudi. Samoupravljanje politično moč podružblja, ukinja in jo vrača nazaj človeku samoupravljalcu. Pravico do informiranosti, znanja, znanosti, do uslug strokovnih služb mora imeti vsak samoupravljalec.

Ta proces zbližuje znanost in moralo, vnaša v znanost zahtevnejše moralno-humanistične vidike in v moralnosamoupravno obnašanje človeka vključuje v večji meri elemente znanja in informiranosti, kar je izredno pomembno tudi pri razreševanju sporov v samoupravnem kolektivu in v celotni družbi. V strokovno-znanstveni pripravi globalnega in dolgoročnega družbenega planiranja prav tako ni mogoče odmisлити vrednostno-etične vidike, ki so neposredno povezani s cilji družbenega razvoja. Številni znanstveni delavci v samoupravni družbi se upravičeno pritožujejo, da jim pretirano samoupravno angažiranje in druge družbene obveznosti odvzemajo in zožujejo možnosti za njihovo ožje strokovno

raziskovalno in pedagoško delo in tako znižujejo njegovo kvaliteto proti njihovi lastni volji.

Samoupravna družba mora izoblikovati znanstveno inteligenco, ki ne bo niti tehnokratsko usmerjena, niti ne bo akademsko zaprta, družbeno izolirana ali odtujena. Premagovanje te izoliranosti ne sme potekati na tak način, da znižuje pogoje za kvalitetno raziskovalno in pedagoško delo, kar tudi ne more biti v dolgoročnem interesu samoupravne družbe. Otrestiti se je treba nepotrebnih zapletenih postopkov različnih stopenj, ki iste naloge samo podvajajo in jih s tem časovno razvlačujejo. Številni znanstveni delavci se obotavljajo prevzeti določene samoupravne in druge obveznosti zaradi bojzani pred pretiranim administrativnim delom in duhamornim sestankovanjem.

Pretiran pritisk na samoupravne in druge družbene obveznosti pri znanstveni inteligenci celo izničuje njeno istovetenje in privrženost samoupravni praksi. Samoupravna socialistična družba ima možnosti, da razreši protislovje med tradicionalnim humanistično-etičnim stremljenjem naravoslovno-tehnične inteligence in vladajočo družbeno moralo. Upam, da bo samoupravna družba bolj humano uskladila razhajanja in konflikte med interesi in nagnjenji samega raziskovalca, potrebe družbene proizvodnje ter notranjo logiko razvoja znanosti.

Literatura:

- Ziherl Boris: Oblike družbene zavesti, Ljubljana 1974.
Ziherl Boris: Včeraj in danes, Izbor člankov in razprav iz let 1934—1974, DZS, Ljubljana 1974.
Revolucionar in znanstvenik, teoretična priloga Komunist, september 1975—1976.
Majer Boris: Samoupravni socializem odpira tudi znanstveni inteligenci novo zgodovinsko alternativo, Komunist, 13. junij 1977.
Debenjak Božidar: Friedrich Engels — Zgodovina in odtujitev, Maribor 1970.
Filner E. Robert: The Roots of Political Activism in British science, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 1976, št. 32, str. 25—29.
Jean-Jacques Salomon: Science and Politics, MIT Press, 1973.
Gorz André: On the Class Character of Science, *New Scientist*, 1976, št. 1027, str. 390—391.
Gary Werskey: Making socialists of scientist: whose side is history on?, *Radical Science Journal*, 1975, št. 2—3, str. 13—49.
Bruno Ribes (ed.): Biologie et éthique, Unesco, 1978.
Motrošilova N. V.: Nauka i učenyje v uslovijah sovremennogo kapitalizma, Moskva 1976.
Ganžin V. T.: Nravstvennost i nauki, Izdajatelstvo Moskovskogo univerziteta, 1978.
Medjanceva M. P.: Etičeskie problemy nauki, Izdajatelstvo Kazanskogo universiteta, 1976.
Lazar M. G./Lejman I. I.: NTR i npravstvennye faktory naučnoj dejatel'nosti, Leningrad 1978.
Reinhart Schneider: Der Wert des Wissens und die Verantwortung des Wissenschaftlers. Untersuchungen am Beispiel der modernen Biologie, Meisenheim am Glan 1976.

O nekaterih teoretičnih vprašanjih zgodovinopisja

(v delih Borisa Zihlerla)

Profesor B. Zihlerl je sodil, da je bilo zgodovinopisje vedno močno orožje v boju za občečloveški napredek. To še prav posebej velja za revolucionarni boj delavskega razreda. Zato je profesor Zihlerl zgodovini in zgodovinopisju že od mladih let namenil osrednjo pozornost. Sodil je, da mora delavski razred za uresničitev svojih zgodovinskih ciljev poznati težnje zgodovinskega razvoja človeške družbe in razmere v katerih se skupno z drugimi naprednimi silami bojuje za te cilje. Zato ima poznavanje gibalnih sil zgodovinskega razvoja človeške družbe in poznavanje značilnosti posameznih obdobjev zgodovinskega razvoja človeške družbe odločilen pomen, ker omogoča preučevanje in razumevanje zgodovinskega razvoja posameznih dežel, ljudstev in narodov in s tem razčlenitev vsakokratnih pogojev boja za občečloveški napredek.

Profesor Zihlerl je pri obravnavanju družbenih pojavov izhajal in spoznanj zgodovinskega materializma. Sodil je, da sta ekonomska osnova in njena pravnopolitična vrhnja stavba »v živi stvarnosti najneposredneje povezani druga z drugo ter druga na drugo učinkujeta, pri čemer se kot v zadnji konsekvenci opredeljujoče zmerom izkažejo spremembe, ki nastopajo v materialni osnovi družbe, predvsem v njenih produktivnih silah.« Zato je, ko je razpravljal o nalogah slovenskega zgodovinopisja, menil, da je njegova naloga, da koordinirano proučuje gospodarsko in politično zgodovino kot dveh med seboj najtesneje povezanih področij zgodovinskega razvoja. »Na tej podlagi«, je nadaljeval, »bo mogoče uspešno razvijati tudi tretjo panogo zgodovinopisja, kulturno zgodovino, verstva, filozofije, znanosti in umetnosti, skratka zgodovino duhovnega življenja. Kulturna zgodovina je prav zgodovina tistih pojavov v družbi, ki so med seboj sila prepleteni, medtem ko je vsak izmed njih šele po vrsti posrednikov zvezan z materialno osnovo družbe.«¹

Ta spoznanja je prof. Zihlerl pri preučevanju zgodovine, pojmovane v širšem smislu besede, ki vključuje tudi zgodovino kulture, v največji možni meri upošteval. Zato imajo njegovi članki in razprave, kjer je posegel v obravnavanje preteklosti in sodobnega razvoja, tudi metodološki pomen. Prav posebej pa kaže poudariti, da mu je bogato poznavanje preteklosti in sodobnega razvoja omogočalo razkrivanje notranjih zvez med različnimi družbenimi pojavi, kar je bila njegova posebna odlika. V teore-

¹ O nekaterih aktualnih vprašanjih socializma, Ljubljana 1959, str. 109.

tičnih razpravah in v konkretni analizi družbenih pojavov, procesov in struktur v preteklosti in sodobnem življenju, je najodločneje zavračal vulgarni materializem, ki je v družboslovnih razpravah, tudi na Slovenskem, še vedno prisoten.

Prof. Ziherl je od predvojnega časa dalje večkrat razpravljali o družbeni pogojenosti znanosti, še prav posebej zgodovinopisja. Pri tem je poudarjal, da so o družbeni pogojenosti človekove spoznave razpravljali že antični in mnogi poznejši misleci. Marksizem je njihove razlage »do kraja razvil in konkretiziral, poudarjajoč pomen, ki ga ima razredni boj za napredek družbene misli: ideologi naprednega razreda, razreda, ki je na vzponu imajo širši in globlji pregled, kakor pa ideologi preživelega razreda. 111«. Zgodovina zgodovinopisja, je nadaljeval prof. Ziherl, še prav posebej kaže, da družbeno-razredni interes postavlja zgodovinarju neke meje, na katerih se kot pripadnik svojega razreda nehote, v časih zaostrenosti družbenih konfliktov pa tudi povsem zavestno zaustavi. Družbeno razredna pogojenost pride zlasti do izraza pri izbiri naloge, ki si jo znanstvenik zastavi in rešuje, pri urejanju zbranega gradiva in teoretičnem posploševanju dobljenih rezultatov; pri zgodovinopisju pa tudi pri tistem, ki je vire pisal. »Vsa zgodovina znanosti in filozofije,« je zapisal prof. Ziherl, »priča, da se nista nikdar lotevali katerekoli problematike, marveč zmerom prav tiste, ki je bila v danem trenutku najbolj pereča in največjega pomena za razred, ki mu je znanstvenik ali filozof pripadal; ta problematika je bila toliko bolj občenarodna, kolikor bolj so se interesi tega razreda, za krajši ali daljši čas, skladali z interesi vsega ljudstva ali vsaj njegove velike večine.«²

Prof. Ziherl je imel družbeno-razredno pogojenost znanosti v razredni družbi za neizogibno. Poudarjal pa je, da ne ukinja njegove objektivnosti, marveč opredeljuje njeno stopnjo, ki s progresivnim razvojem človeške družbe nenehno raste. Pri tem je večkrat navajal Leninov tekst iz njegovega spisa »Ekonomska vsebina narodništva in njegova kritika v knjigi g. Struveja.« Tam je Lenin zapisal: »Objektivist govori o nujnosti danega zgodovinskega procesa; materialist točno ugotavlja dano družbeno-ekonomsko formacijo in antagonistične odnose, ki jih poraja. Ko objektivist dokazuje nujnost dane vrste dejstev, je zmerom v nevarnosti, da bo zdrknil na stališče zagovornika teh dejstev; materialist odkriva razredna protislovja in že s tem opredeljuje svoje stališče. Objektivist govori o »nepremagljivih zgodovinskih težnjah«; materialist govori o razredu, ki »vodi« dani ekonomski red, ustvarjajoč take in take oblike protiučinkovanja drugih razredov. Potemtakem je materialist po eni plati doslednejši kakor objektivist in globlje, popolneje uveljavlja svoj objektivizem. Ne omejuje se na pripovedovanje, da je proces nujen, marveč pojasnjuje, kakšna družbeno-ekonomska formacija dejansko daje vsebino temu procesu, kakšen razred pravzaprav opredeljuje to nujnost.

² Prav tam, str. 100. Glej tudi str. 123, Včeraj in danes, Ljubljana 1974, str. 91 sl.

V danem primeru (pri obravnavanju kapitalistične formacije — op. B. Z.) se materialist ne bi zadovoljeval z ugotavljanjem »nepremagljivih zgodovinskih teženj«, marveč bi opozoril na obstoj določenih razredov, ki opredeljujejo vsebino danega stanja in ki ne dopuščajo nobenega drugega izhoda razen nastopa proizvajalcev samih. Z druge strani pa materializem tako rekoč vključuje partijnost, ker nas pri vsakem ocenjevanju dogajanja obvezuje, da se naravnost in odprto postavimo na stališče določene družbene skupine.«³ »Kolikor manjši bodo v bodočnosti,« je nadaljeval prof. Zihlerl, »posebni družbeni oziri in interesi, ki zgodovinarju v razredni družbi zastirajo pogled na njegov predmet, toliko objektivnejše bo njegovo delo.«⁴ Zato je prof. Zihlerl pred skoraj tremi desetletji sodil, da so spremembe, ki jih je prinesla socialistična revolucija v Jugoslaviji, omogočile slovenskemu zgodovinarju, da mnogo globlje in širše prodre v družbene strukture, pojave in procese pretekle in polpretekle dobe, kakor pa v času pred drugo svetovno vojno, ker so mu posamezni procesi v tedanjem družbeno-ekonomskem in političnem življenju postali nazornejši, otipljivejši. Razvoj slovenskega zgodovinarstva v zadnjih desetletjih to potrjuje.

Napačno pa bi bilo sklepati, da zaradi družbeno-razredne pogojenosti znanosti lahko zanemarimo znanstvene rezultate buržoazne znanstvene misli. Sklicujoč se na Marxa in Lenina je prof. Zihlerl zapisal, da je cilj znanosti, da za vnanjimi pojavi odkriva bistvo in zakone gibanja ter ustvarja vse pravilnejšo sliko sveta. »Kolikor znanstveniku njegova miselnost v tem pogledu ni na poti, lahko njegovo delo — ne glede na razredni značaj te miselnosti — daje trajne in dragocene znanstvene rezultate.«⁵

Z materialističnim pojmovanjem zgodovine je neločljivo povezan pojem formacije družbe oziroma pojem družbene formacije, kakor je prof. Zihlerl ta pojem najpogosteje imenoval. Formacijo družbe je pojmoval kot enotnost in vzajemno delovanje vseh pojavov v bazi in vrhni stavbi oziroma kot živo celoto družbenega organizma. Poudarjal je, da ima vsaka formacija družbe svoje zakonitosti nastanka in razvoja, zato moramo vsako izmed njih obravnavati s posebnimi merili. Zakonitost ene ne smemo prenašati na drugo.⁶ Formacija družbe, je nadaljeval prof. Zihlerl, nikoli ne obstaja v čisti obliki. To pomeni, da so v vsakem zgodovinskem obdobju poleg prevladujočega produkcijskega odnosa, ki je osnova formacije družbe, še stranski produkcijski odnosi. Zadnji so lahko elementi starejših formacij družbe in drobnolastniški produkcijski odnosi. S tem, da formacija družbe obsega prevladujočo ekonomsko, politično in idejno strukturo družbe v določenem zgodovinskem ob-

³ Temelji obče sociologije, Ljubljana 1974, str. 16.

⁴ O nekaterih aktualnih vprašanih socializma, Ljubljana 1959, str. 101.

⁵ O humanizmu in socializmu, Ljubljana 1965, str. 50.

⁶ Temelji obče sociologije, Ljubljana 1974, str. 31, Včeraj in danes, str. 107.

dobju daje obeležje temu obdobju, zato je merilo delitve zgodovinskega razvoja človeške družbe.

Prof. Zihrel je sodil, da moramo v zgodovinskem razvoju človeške družbe ločiti pet formacij družbe: praskupnost, sužnjelastniško, fevdalno, kapitalistično in komunistično formacijo družbe. Teh formacij družbe ni imel za obvezno pot razvoja vseh ljudstev. Tako misel je zavračal že v svojih prvih predvojnih razpravah, ko se je taka misel v marksistični literaturi večkrat pojavljala.⁷ Pri tem se je opiral na zgodovinski razvoj posameznih dežel. Le na tej osnovi lahko sodimo, preko katerih formacij družbe so posamezne dežele prešle. Tako je ugotavljal, da je sužnjelastniška formacija družbe nastala tam, kjer se je hitro razvila obrt in menjava. V tej zvezi je opozarjal tudi na Marxove misli iz »Kapitala«, kjer je Marx pisal, da se je klasična sužnjelastniška ureditev razvila v tistih deželah, kjer so geografske okoliščine omogočile lastnikom sužnjevcem najcenejše vzdrževanje suženjske delovne sile.⁸ Poudarjal pa je, da je bila v zgodovinskem razvoju dežel sužnjelastniška formacija družbe, kjer je bila, vedno le pred fevdalno, in ta pred kapitalistično formacijo družbe. Zato je zavračal teorijo prafevdalizem, ki jo je poleg drugih zagovarjal tudi F. Filipović v svojem delu »Razvitak društva u ogledalu istorijskog materijalizma«, ki je bilo natisnjeno v Beogradu 1924. leta.

Prof. Zihrel ni napisal sistematičnega pregleda razvoja formacij družbe. V polpretekli dobi je, kot je sam dejal, to nameraval storiti tako, da bi vzel primere iz slovenske zgodovine. Pozneje, ko je večjo pozornost namenil drugim vprašanjem, je to misel opustil. Ves čas pa je pozorno sledil razpravam o razvoju posameznih formacij družbe in razpravam o delitvi razvoja človeške družbe. V razpravi »Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov«, ki jo je priobčil pred drugo svetovno vojno v Sodobnosti, je skušal, kakor je sam zapisal, s posebnim ozirom na slovenske kmečke punte pokazati notranjo razvojno logiko fevdalne družbe. V poznejših razpravah, kjer je obravnaval posamezne družbene pojave v preteklosti in sodobnem svetu, je podal obeležja drugih formacij družbe in značilnosti njihovih razvojnih stopenj. Največ pozornosti je posvetil teoretičnim in praktičnim vprašanjem socializma. Socializem je pojmoval kot prehodno obdobje od kapitalizma k razviti komunistični družbi, ki jo je hkrati imel za prvo fazo komunistične formacije družbe.⁹

Proučevanje in razprave o delitvi razvoja človeške družbe pritrjujejo misli, da vsa ljudstva in narodi sveta niso prešli preko istih formacij družbe. Hkrati pa tudi to, da lahko ločimo le omenjenih pet formacij družbe, čeprav so številni avtorji v preteklosti in sodobnosti razvoj človeške družbe različno delili.

⁷ Včera in danes, str. 71.

⁸ Temelji obče sociologije, str. 31.

⁹ O nekaterih aktualnih vprašanjih socializma, Ljubljana 1959, str. 61. in sl.

Boris Ziherl in etnološka misel

Ko je B. Ziherl v svojem referatu na zborovanju slovenskih zgodovinarjev leta 1951 v Ljubljani¹ govoril med drugim o družbenozgodovinski pogojenosti razvoja slovenske historiografije, je z vso upravičenostjo opozoril na pomen, ki ga je na tej poti imela predvojna slovenska marksistična publicistika. Se pravi, da so slovenski zgodovinarji po osvoboditvi že zmogli in morali računati z marksistično tradicijo v svoji stroki, čeprav le v njenem »neoficialnem« delu. Dokaj drugače je v tem pogledu z etnologijo, pa čeprav jo danes, samo po sebi razumljivo, razgllašamo za izrazito zgodovinsko vedo. V orisih razvoja predvojne slovenske etnologije poudarjamo, da le-ta marksistične tradicije tako rekoč ni poznala.² To je tudi eden temeljnih razlogov za krize, ki jih je veda, o kateri govorimo, doživljala bolj ali manj izrazito ves čas po vojni, ne glede na njen potencialno izreden pomen za razvoj našega zgodovinopisja v širokem pomenu besede in sploh za razvoj slovenskega družboslovja. Slovensko zgodovinopisje (tudi marksistično naravnano) in slovenska etnologija nista mogla najti pravega, predvsem ne na enakopravnosti temelječega stika, kar je konec koncev škodovalo obema. Poskusimo med drugim utemeljiti to hipotezo ob omenjenem Ziherlovem referatu in nekaterih drugih njegovih spisih.

Težko bi bilo trditi, da mladi predvojni slovenski marksisti, ki so jih zanimali problemi zgodovinopisnega značaja, ne bi zadevali ob vprašanje, ki so veljali za etnološka. Da so bili etnološki problemi zanimivi za marksistične družboslovce in publiciste, izpričujejo prav Ziherlovi teksti. Še več: Ziherlov spis iz poglavja o narodnih tradicijah, ki je bil objavljen leta 1938 v *Sodobnosti*, bi mogel biti pomembno napotilo slovenski etnološki misli pri njenem metodološkem preusmerjevanju. Tolmačenje etnološke problematike, ki jo Ziherl označuje kot pozitivno in negativno tradicijo, tudi kot psihično konstitucijo naroda ali narodni značaj, povezuje z družbeno-zgodovinskim razvojem tokom v njegovi celoti. Skratka, etnologijo, ki je ni posebej imenoval, morda tudi zato, ker je bila v tistem času na Slovenskem dokaj brezimna (če gledamo nanjo z univerzitetnimi merili), je povezal z zgodovino. Postavil jo je tjakaj, kjer je na začetku svojega razvoja, v Linhartovem času, slovenska etnološka misel že bila. Zato je razumljivo, da je Boris Ziherl v svojem na začetku omenjenem

¹ Boris Ziherl, O nekaterih teorcičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, *Novi svet* VI (1951), str. 481—495.

² Slavko Kremenšek, Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli, *Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, str. 46; isti, Težnje v slovenski etnološki teoriji in praksi v 20. sotletju, XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, Ljubljana 1979, str. 325.

referatu, sicer bežno pa vendar izredno jasno izpostavil prav Antona Tomaža Linharta, »ki mu je bilo ljudstvo s svojo materialno in duhovno kulturo«, kot pravi Ziherl, »poglaviti predmet zgodovinopisja.«³

Ljudstvo, njegova kultura, zgodovina in etnologija je téma, ki nas v pričujočem okviru zanima. Boris Ziherl se je z navedenimi kategorijami ukvarjal, je o njih pisal, med njimi najmanj o etnologiji. Pa vendar je Ziherl etnologijo in njena spoznanja v svojih spisih razmeroma precejkrat navajal. V poglavitem je šlo pri tem za tako imenovano folkloro in za spoznanja etnologov pri preučevanju v razvoju zaostalih neevropskih etničnih skupin. Iz osebnih izkušenj lahko omenim, da ga je v etnoloških okvirih pritegovala v prvi vrsti kultura predrazredne stopnje družbeno-ekonomskega razvoja. Za domačo etnološko problematiko, s kakršno je imela opravka in kakor se je z njo ukvarjala slovenska etnologija, se ni posebej zanimal. Vendar je v nasprotju z nekaterimi najvidnejšimi predstavniki tako imenovane ljubljanske zgodovinske šole z zanimanjem in naklonjenostjo spremljal uvajanje delavskega načina življenja, delavske kulture in urbane problematike v etnološke predmetne okvire.

Mislim, da se ne motim, če trdim, da je bila Ziherlove indolentnosti do slovenske etnologije kriva izključno njena metodološka usmerjenost. Čeprav ni mogoče med »nadaljevalce Šušteršičevih tradicij v novih razmerah in v novem času«, o katerih je govor v spisu Iz poglavja o narodnih tradicijah,⁴ šteti tedanje skrajno redke slovenske etnologe — profesionalce, je vendarle res, da sta si bila njihova metodologija (da o nazaranjih več amaterjev sploh ne govorimo) in usmerjenost slovenskih mladih marksistov tako rekoč nepremostljivo vsaksebi. Ker je del oficialne slovenske etnologije v obdobju NOV ostajal v sredini, če že ni bil na desnici, in se strokovna naziranja slovenskih etnologov po vojni niso kaj bistveno spremenila, ni bilo prave podlage za spremembo Ziherlovega interesa. Res pa je Boris Ziherl celo med narodnoosvobodilnim bojem čutil potrebo, da se zavzame za »proizvode slovenske ljudske tvornosti, narodne pesmi in druge bisere naše folklore« in prišteje med važne naloge kulturnih delavcev »v vojski in na terenu« širjenje kulturne dediščine, »ki so jo nam pretekla pokolenja zapustila v naši folklori, se pravi, v narodnih pesmih in pripovedkah.«⁵

Seveda se je s tem zavzemal le za slovensko folkloro, ne za slovensko folkloristiko. Pri tem je imel očitno v mislih le »pozitivne tradicije«, za katere je še pred vojno trdil, da se jih da od »negativnih tradicij« ločiti »z znanstveno točnostjo« in jih je tudi »treba ostro ločiti.«⁶ Šlo je pri tem za folkloro, ki je, po Ziherlovih besedah, na primer Ivanu Cankarju dajala

³ B. Ziherl, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, str. 488.

⁴ Isti, Iz poglavja o narodnih tradicijah, Včeraj in danes, Ljubljana 1974, str. 56.

⁵ Isti, Za pravilen odnos do naše kulturne dediščine, Včeraj in danes, str. 137—138.

⁶ Isti, Iz poglavja o narodnih tradicijah, str. 42.

podlago za »njegove personifikacije borečih se razredov in teženj...«⁷ Sicer pa se je v razpravi o Prešernu Boris Zihlerl kritično izrazil o tisti stopnji v razvoju zanimanja za tako imenovano narodno pesem, ko je bila le-ta spremenjena v »fetiš, kateremu se mora klanjati in prilagajati vsa književnost, se pravi, v vrhunec in zaključek sleherne književnosti.« »Narodna pesem zaznamuje določeno stopnjo v razvoju poezije, na kateri pa ni moč ostati...«, pravi Zihlerl.⁸

Interes za etnologijo neevropskih, v razvoju zaostalih ljudstev, primitivnih etničnih skupin »brez narekovajav«,⁹ je Boris Zihlerl gojil pač v zvezi s klasično marksistično literaturo. »Kolonialna osvajanja v dobi imperializma je na znanstvenem področju spremljal razvoj narodoslovja in narodopisja«, je ugotavljal v pred vojno napisani razpravi Znanost in politika in nadaljeval: »S tem je bil dan hud udarec meščanski sociologiji, ki je skušala najti neke splošne zakone družbenega razvoja za razliko od zgodovine, ki naj bi raziskovala posamično, enkratno v razvoju.«¹⁰ V predavanju Historični materializem in sociologija sredi petdesetih let je med drugim ugotavljal, da je etnološko raziskovanje primitivnih plemen in njihovih družbenih odnosov dalo bogate rezultate, ki jih ne gre podcenjevati. »Materialistično pojmovanje zgodovine,« pravi Zihlerl, »je dobilo z njimi nove praktične potrditve svoje pravilnosti in znanstvene premoči.«¹¹

Spričo nakazanih ocen pomena etnološke vede za poznavanje tako imenovane praskupnosti je razumljivo, da se je B. Zihlerl zavzemal za to, da bi se etnologijo z osnovami antropologije seznanjali tudi študentje novo ustanovljenega oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti. Vendar je po nekaj semestrih eksistiranja tega predmeta v predmetniku sociološkega študija ob njregovem nadaljnjem spreminjanju in krčenju etnologija iz njega izpadla. Etnologije ni vključila v svoj predmetnik tudi visoka šola za politične vede, ko je prevzela organizacijo pouka sociologije v svoje delovno področje.

Če nam je v navedenem uspelo prikazati Zihlerlov odnos od etnologije, kaže z zornega kota današnje slovenske etnološke vede reči še nekaj besed v zvezi z nakazanim razmerjem Ljudstvo — kultura — zgodovina. To zato, ker se nam zdi, da je mogoče in tudi potrebno prav ob Zihlerlovih razpravah opozoriti na nekatera prizadevanja v današnji slovenski etnologiji.

Res je Zihlerlova mimogrede zapisana opredelitev »sodobne etnologije kot vede o biti in navadah različnih ljudstev« v razpravi o Ivanu Can-

⁷ Isti, *Ivan Cankar in slovensko delavsko gibanje*, Včeraj in danes, str. 116.

⁸ Isti, *France Prešeren — pesnik in mislec*, Književnost in družba, Ljubljana 1957, str. 67.

⁹ Prim.: B. Zihlerl, *O moderacem in njegovih družbenih nosilcih*, Književnost in družba, str. 449.

¹⁰ B. Zihlerl, *Znanost in politika*, Včeraj in danes, str. 104.

¹¹ Isti, *Historični materializem in sociologija*, Včeraj in danes, str. 157.

karju in njegovem »Hlapcu Jerneju«¹² smiselno povezana s problematiko predrazrednih družbenih odnosov. Tudi ni najbolj določena; pojmovanje biti utegne imeti različno vsebino ali vsaj različen obseg. Kljub temu smo mnenja, da je omenjena opredelitev, če ne že docela identična pa vsaj zelo sorodna načinu življenja in tako imenovani ljudski kulturi kot oznaki predmeta naše današnje etnologije. Kot rečeno, Boris Zihlerl etnološkemu zanimanju za sodobno življenje tudi razvitih etničnih skupin ni nasprotoval; nasprotno. V razpravi o narodnih tradicijah je s poudarkom govoril o spremenljivosti narodnega značaja, značaja ljudstva, o nesmiselnosti iskanja nekih narodnih »prvin«, pri čemer naj bi bile pri Slovencih tovrstne spremembe v desetletjih po letu 1848 morda pomembnejše, za sodobni slovenski narodni značaj bolj značilne kot skozi cela stoletja pred tem.¹³ To pomeni, da je treba preučevanje načina življenja Slovencev, se pravi slovenske narodne biti, usmeriti še v novejša obdobja.

Omenimo naj, da preučevanje načina življenja Slovencev XX. stoletja že teče v organizaciji Znanstvenega inštituta filozofske fakultete ob sodelovanju največjega dela slovenskih etnologov.

Način življenja, življenjski stil, vsakdanje življenje, so poleg tako imenovane ljudske kulture izrazi, ki jih uporabljamo danes pri opredeljevanju predmeta etnološke vede. Psihična konstitucija naroda, narodni značaj, celota tradicij, bit, so pojmi, ki jih srečamo v Zihlerlovih spisih in se z našim pojmovanjem predmeta etnologije nedvomno v marsičem prekrivajo. Način življenja ali vsakdanje življenje je pojem, ki ga tudi pri Borisu Zihlerlu najdemo v zelo zanimivih zvezah. Na primer: »... prodiranje kapitalističnega načina življenja in mišljenja v patriarhalne odnose med kmečkimi gospodarji in hlapci«; »... vsakdanje življenje slovenskega človeka Cankarjevega razdobja«; »... družbena problematika naše dobe je hkrati tudi osebna problematika posameznikov, problematika, ki sega globoko v njihovo vsakdanje življenje«. V omenjenem referatu iz leta 1951 je pri naštevanju tematike zgodovinske vede govor o pravno-politični vrhni stavbi družbe, o njenih družbeno-ekonomskih temeljih in o »življenju neposrednih proizvajalcev, slovenskih delovnih ljudi«.¹⁴ Zdi se, da ne bo naše dejanje po vsem, kar smo rekli, prav nič v nasprotju z Zihlerlovim prepričevanjem, če bomo omenjeno tematiko razdelili med politično zgodovino, gospodarsko zgodovino in — etnologijo, čeprav o tej zadnji Zihlerl ne govori in nanjo ni mislil. Sicer pa ni poglobitno vprašanje, ali so tudi zunaj etnoloških krogov že pripravljene identificirati problematiko »življenja neposrednih proizvajalcev«, pojmovano na zgodovinski, razvojni način, s predmetom etnološke vede ali ne. Dejstvo je, da je Boris Zihlerl z drugimi našimi marksističnimi misleci dal v svojih spisih na številnih mestih tej problematiki ustrezen poudarek. Mogoče je, da

¹² Isti, Ivan Cankar in njegov »Hlapec Jernej«, O humanizmu in socializmu, Ljubljana 1965, str. 119.

¹³ Isti, Iz poglavja o narodnih tradicijah, str. 54.

¹⁴ Isti, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, str. 484.

tudi naši zgodovinarji že prodirajo »do spoznanja resničnega vsakdanjega življenja ljudi«,¹⁵ do življenja neposrednih in posrednih proizvajalcev. Kljub temu smo prepričani, da sodi to področje, omenjeno v Zihlerlovem referatu leta 1951, med tiste stvari, ki »res niso še dosežene in še daleč ne zadovoljivo rešene«. ¹⁶ To prav gotovo tudi zato, ker sta hodili slovenska etnologija in slovenska marksistična misel, kot rečeno, vse preveč in vse predolgo narazen. Isto velja za razmerje med etnologijo in historiografijo, čeprav je v tem pogledu »krivda« etnologov neprimerno manjša, skorajda nikakršna.

MILAN DIVJAK

Zihlerlovo humanistično izročilo

(in marksistična vzgoja mladih)

Pri vzgoji mladih, na različnih stopnjah in ravneh, se pedagoški delavci srečujemo z vrsto vprašanj, na katera težko najdemo najboljše odgovore. Še posebne težave srečujemo pri marksistični vzgoji in izobraževanju mladih. Težave imamo pri izbiri ustreznih vsebin in metod, nevarnosti pa so tudi v tem, da pri razlagi marksizma lahko zaidemo v različne skrajnosti, tj. v dogmatizem, apologetiko itd. Če se naj učitelj izogne temu, mora biti zelo razgledan, vedeti mora, kje naj išče zanesljive vire spoznanj, trdna marksistična izhodišča za analizo pojavov v sodobni družbi.

Ko naši pedagoški delavci iščejo ustrezne vsebine in pota pri marksistični vzgoji in izobraževanju, jim niso dovolj le uradni učbeniki marksizma, temveč se morajo predvsem naslanjati na primarne vire, na dela klasikov marksizma, obenem pa upoštevati tudi dela naših najvidnejših akterjev revolucije, saj so ti marksistično misel dalje razvijali in jo preverjali v široki družbeni praksi. Med njimi velja poleg Tita, Kardelja, Kidriča, Potrča posebej omeniti Borisa Zihlerla, kateremu je posvečeno to posvetovanje. V našem zapisu bi radi opozorili, kaj lahko vzgojitelji naše mladine najdejo v obsežnem Zihlerlovem opusu za marksistično, etično in humanistično vzgojo mladih.

I

Zihlerlovo delo je tako obsežno in raznoliko, da ga v tem kratkem zapisu ne bi mogli zaobseči, zato bi se omejili le na nekatera dela, ki so

¹⁵ Bogo Grafenauer, Predgovor, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 14.

¹⁶ Prav tam.

posebej pomembna za družbenomoralno vzgojo v osnovni šoli in za pouk marksizma na višjih stopnjah. Ker so cilji marksistične vzgoje v osnovni in v drugih šolah visoko zastavljeni, morajo biti učitelji široko razgledani. Poznati morajo naš družbeni razvoj, mednacionalne in mednarodne odnose in pojave v svetu, probleme kulture, znanosti, filozofije, gospodarstva. Analiza Zihlerovih del nam kaže, da lahko učitelji kljub sodobnejšim delom v njegovih spisih najdejo odgovore na številna vprašanja, da so njegove misli še danes sveže, aktualne. Danes še vedno razpravljamo o problemih narodnosti, nacionalizma, patriotizma, o internacionalizmu, vedno bolj nas zanima vprašanje vojne in miru, socializma v svetu, samoupravljanja. Zihler je kot oster analitik motril razmere med obema vojnama, razkrinkaval je spopade med naprednimi in nazadnjaškimi silami takratne slovenske in jugoslovanske družbe, slutil je nevarnosti nacizma in fašizma, opozarjal je na razredno bistvo vojn. Med vojno in po njej je bil v središču političnih in kulturnih dogajanj, globoko je razumel pojave v povojnem času, pisal je v razvoju in pomenu OZN, o vlogi Sovjetske zveze pri oblikovanju povojnega sveta, o perspektivah malih držav in narodov, že takrat je govoril o samostojni poti narodov in dežel v socializmu.

V razpravi *Trije trkli stebri stare Jugoslavije* je Zihler temeljito razčlenil razmere med obema vojnama pri nas,¹ veliko pa je tudi razpravljal o nastajanju nove Jugoslavije, o značilnih in usodnih mejnikih naše revolucije, o pomembnih dogajanjih med vojno in po njej. Veliko je pisal o razreševanju nacionalnega vprašanja, o pomenu in vlogi demokracije, kjer je že predvideval različne oblike množičnega sodelovanja državljanov pri upravljanju države.² Izredno pomembna je Zihlerova razprava, ki je nastala ob izidu Kardeljeve knjige *Pot nove Jugoslavije*. Obe deli sta danes še vedno sveži, zanimivi, sta pa tudi dokument časa.³

Boris Zihler se je zlasti po vojni intenzivno ukvarjal tudi s filozofskimi vprašanji, čeprav ožjih politoloških in kulturoloških tem ni zanimal. Napisal je več obsežnih in poglobljenih del o vprašanjih eksencializma in o različnih tendencah v sodobni filozofiji, ki jih je poskušal soočiti z izvorno marksistično mislijo. Za učitelje družbenomoralne vzgoje so zlasti zanimive razprave o humanizmu, socializmu, o etiki in morali, o problemih odtujitve. V svojih številnih študijah je Zihler opozarjal na nove vzroke, pogoje in posledice alienacije, na nove probleme in protislovja, ki se porajajo v naši družbi. Zlasti je čutil nevarnosti birokratizma, etatizma. Veliko vlogo je pripisoval samoupravljanju kot osvobajanju človeka iz mezdnih odnosov, govoril je torej o objektivnih in subjektivnih pogojih dezalienacije v socializmu. Temeljito je osvetlil protislovja našega

¹ Boris Zihlerl: Članki in razprave, CZ, Ljubljana 1948, str. 9—30.

² Boris Zihlerl: Članki in razprave, str. 64—70.

³ Boris Zihlerl: Članki in razprave, str. 103—157.

družbenega življenja po vojni, razčlenil pa je tudi vlogo in pomen naše filozofske misli.⁴

Ziherl je v svojih številnih delih globoko osvetlil tudi mnoga vprašanja kulture in zlasti literature, pri čemer je ovrednotil dela mnogih pomembnih domačih in svetovnih književnikov in ustvarjalcev. Pri tem se je srečal tudi z našimi kritiki, literarnimi teoretiki in filozofi. Številne so razprave, ki jih je Ziherl posvetil Ivanu Cankarju, njegovim delom, obletnicam, pri čemer je posegel na področje filozofije umetnosti, sociologije književnosti, umetnosti in kulture. Vse to kaže, kako globoko in temeljito je Ziherl dojel in razumel Cankarja in njegov čas, njegovo umetniško filozofijo in poglede na družbo. O Cankarju je Ziherl pisal že med vojno, ko ga je najbolj zanimalo to, kakšen odnos je pisatelj imel do delavskega gibanja. Ves čas se je boril za pravo Cankarjevo podobo, proti izkrivljanjem njegovih misli, idej, čustev. V njem je začutil marksista, čeprav ni govoril o Marxu, o razrednem boju. Zlasti je cenil Hlapca Jerneja. Tej knjigi je napisal bleščeč predgovor. Tam pravi, da je Ivan Prijatelj razumel in začutil sorodnost med Hlapcem Jernejem in Komunističnim manifestom, saj obe deli govorita o tisočletnem boju zatiranega in izkoriščenega človeka. V tem smislu je Hlapec Jernej prepesnitev Komunističnega manifesta. Pozneje je Ziherl zlasti poudarjal enotnost, skladnost in enkratnost Cankarjeve podobe, ki se kaže v njegovem doslednem boju za boljšo podobo človeka, za kulturo, ki bi bila dostopna vsem. Ziherl je posebej opozarjal na Cankarjev pomen za današnjo dobo, saj še zdaleč niso izginili iz naše družbe pojavi, ki so bili predmet Cankarjeve družbene kritike. Zaradi tega je Cankar tudi danes in bo vedno, zaradi svoje umetniške izpovedi in socialistične miselnosti, globok vir spoznanj in spodbud za družbeno analizo in kritiko; njegova ustvarjalna moč nas bo vedno znova oplajala, njegova človeška bližina, globina in aktualnost bo vedno privlačila misleče in čuteče ljudi.

Zlasti pa je Cankarjeva beseda dragocena za vzgojitelje; vsa njegova dela vsebujejo dragocene etične vrednote, globoko humanistično sporočilo. To nam je odgrinjal tudi Boris Ziherl, zato so nam njegova dela blizu, pomenijo nam spodbudo za iskanje pravih virov marksizma, za pravilno pojmovanje humanizma in socializma. Ziherl se je oplajal kot esteta, kot analitik družbene misli in književnosti pri velikih ustvarjalcih domače in svetovne literature in njegove ugotovitve, spoznanja, razmišljanja, so lahko navdih tudi za naše učitelje, za vzgojitelje mladine, še posebej ko gre za idejnopolitično, marksistično vzgojo in pouk.

II

Boris Ziherl je bil ne le raziskovalec, revolucionar, politik, temveč je bil tudi pedagog, ki je srečeval vrsto generacij, ki se ga rade spominjajo

⁴ B. Ziherl: Ivan Cankar in slovensko delavsko gibanje. V.: Včeraj in danes. DZS, Ljubljana 1974, str. 121.

zaradi njegove skromnosti, dostopnosti in drugih lastnosti, ki si jih želimo pri vzgojiteljih mlade generacije. Za današnje učitelje nasploh, in za učitelje marksizma posebej, je pomembno to, da je Ziherl pogosto opozarjal na prave, avtentične vire marksizma, da se je zavedal nevarnosti dogmatizma in tudi različnih potvorb marksistične misli. Čeprav imamo sedaj pri nas pouk marksizma bolj ali manj dobro uveden na vseh stopnjah šolanja, se vendarle pojavljajo težave in prav zavoljo tega so Ziherlove misli o marksistični vzgoji in pouku še vedno sodobne, posebej ko gre za družbenomoralno vzgojo v osnovni šoli, ki pogosto doživlja kritiko in ob kateri se pogrevajo lažne dileme o tem, ali je potrebna ali ni, in ali naj bi bil tudi predmet, ob katerem bi mladim odpirali bistvena vprašanja sveta, življenja, naše družbe in svetovne skupnosti.

Posebne raziskave so pokazale, da je tak predmet potreben in da ob kvalitetnem delu učiteljev mladim nudi mnogo.^{5,6} Ziherl opozarja, da je lahko tak pouk uspešen le, če učencem omogoča, da sami odkrivajo resnico, da spoznavajo naše družbeno življenje in pojave v svetu. Ziherl je dobro poznal pomen in vlogo marksističnih krožkov, ki naj bi bili dragoceno dopolnilo družbenomoralni vzgoji v osnovni šoli in pouku marksizma in temeljev samoupravljanja na višjih stopnjah. Pri tem je svaril pred različnimi skrajnostmi, tj. pred dogmatizmom in pred negacijo marksizma, ki se kaže v modnih naukih, ki naj bi nadomestili avtentično marksistično misel. Klasična marksistična dediščina nas ne odvezuje samostojnega mišljenja in raziskovanja; mladim je potrebna ustvarjalnost v družbi, stalno preverjanje in razvijanje pomembnih dosežkov klasičnega in sodobnega marksizma. Pri pouku se je treba izogibati abstraktnosti, formalizmu, knjižnemu ali učbeniškem marksizmu.⁷

Ziherl se je zanimal za problematiko družbene in moralne vzgoje v osnovni šoli; poudaril je, kako težko bi bilo pisati učbenik za otroke, zaradi nevarnosti, da nastane moralni katekizem, ki bi bil lahko neživljenjski in abstrakten. Pozneje se je pokazalo, da so bile pri oblikovanju takega učbenika težave, da ima nekatere slabosti, vendar pa da je potreben, tako učencem kot učiteljem. Pri drugi izdaji bi bilo potrebno upoštevati ugotovitve ustreznih raziskav in izkušenj, ki jih že imajo učenci in učitelji.

Boris Ziherl se je dobro zavedal, kolikega pomena so za marksistično vzgojo in izobraževanje dobro pripravljene učitelji. Zavzemal se je, da bi naj predvsem oni dobro poznali izvorni marksizem, da naj bi bili široko razgledani. Samo če učitelji poznajo Marxa in Engelsa iz prve roke, lahko kritično presojujejo različne idejne tokove, izogonejo se lahko napakam, pomenostavljanju, izkrivljanju, dogmatičnosti in formalizmu pri pouku. Po-

⁵ Milan Divjak: Stanje in problemi DMV v Sloveniji. II. posvet, Maribor 1978, str. 89, bibliografija.

⁶ Milan Divjak: Učenci in DMV. III. posvet o DMV, Maribor 1979 (52).

⁷ To je bilo rečeno na posvetu 1978 na Jezerskem in 1980 v Mariboru (Marksizem in univerza).

dobne napake se lahko pojavljajo ne le pri družbenomoralni vzgoji v osnovni šoli, temveč tudi na srednji in višji stopnji. Bistveno je učiteljevo razmerje do marksizma, ki seveda nastaja tudi v času njegovega šolanja na visokih šolah. Zavaljo tega se slabosti ciklično ponavljajo; poraja se začarani krog.

Če učitelj marksizma le površno pozna zadeve, je neizogibno, da je njegov pouk marksizma neprepričljiv, formalen, učbeniški in da z njim ne odgovarja na vprašanja mladih o življenju, ki ga živijo v sodobni družbi in o pojavih v svetu. Marksizem lahko po Ziherlovem mnenju posredujemo živo in privlačno le tedaj, če ga povezujemo s proučevanjem sodobnega življenja, s prakso progresivnega spreminjanja družbe, sveta, odnosov. Razvojne zakonitosti družbe, ki sta jih odkrila Marx in Engels, je treba nenehno preverjati in utemeljevati z dejstvi našega življenja, preteklega in sedanjega.⁸ Tudi novejša dognanja o pouku marksizma na visokih šolah dokazujejo, da je treba mladim približati ne le abstraktno teorijo marksizma, npr. zakone dialektike, temveč konkretne probleme njihovega življenja, naše bodočnosti in celotne svetovne skupnosti.⁹

III

Boris Ziherl je že pred vojno, med njo in zlasti po njej obravnaval mnoge etične probleme, vprašanja humanizma in socializma, kajti zavedal se je, da brez napredka na teh področjih ni graditve nove, boljše družbe. Iz njegovih zgodnjih in novejših del razberemo, kako globoko je dojel bistvo etičnih zakonitosti in pojavov. Že površen pogled na Ziherlovo etično in humanistično misel nam kaže, da je bil poleg Tita, Kardelja in Potrča eden naših najpomembnejših humanistov. Zaradi tega je njegova misel že pred mnogimi leti, ko smo v šole šele uvajali pouk etike, oplajala mnoge učitelje. In če skrbno beremo njegova dela, opazimo, da so njegove ideje o etiki in morali žive, aktualne in potrebne, še danes zanimive, da je odlično prikazal evolucijo morale v različnih družbenih sistemih in obdobjih, boj med absolutnimi vrednotami in njihovim konkretnim pojavljanjem.

Za nas sta še vedno pomembni dve razpravi, in sicer: Komunizem in domovina¹⁰ in Prispevek k vprašanju o komunistični morali.¹¹ Še danes lahko odkrivamo tehtnost in pomembnost teh misli, zlasti še, ko razpravljamo o družbeni in moralni vzgoji v osnovni šoli in o pouku marksizma na srednjih in visokih šolah. V Ziherlovih delih najdemo čiste in jasne opredelitve najpomembnejših etičnih pojmov in pojavov.

⁸ Boris Ziherl: Nekaj problemov marksističnega izobraževanja. V: Včeraj in danes. DZS Ljubljana 1974, str. 396—397.

⁹ Milan Divjak: Pouk o človeških pravicah kot sestavina marksističnega izobr. na visokih šolah. Marksizem in univerza, posvet v Mariboru 1980 (38) bibliografija.

¹⁰ Boris Ziherl: Komunizem in domovina. V: O nekaterih vprašanjih socializma. CZ, Ljubljana 1959, str. 7—37.

¹¹ Boris Ziherl: Prispevek k vprašanju o komunistični morali. V: O nekaterih aktualnih vprašanjih socializma. CZ, Ljubljana 1959, str. 39—59.

Seveda pa se pozna, da je o tem pisal takoj po vojni, ko je bil kot komunist, borec in humanist razočaran nad gonjo proti novi Jugoslaviji, ko je lahko opazoval politiko Sovjetske zveze do naše dežele, ki je temeljila na izkrivljanjih, lažeh, pritiskih in gospodarskih blokadah. Razočaran je bil toliko bolj, ker je priznaval in razglašal zasluge Sovjetske zveze v boju proti fašizmu, ker je ravno od te dežele pričakoval tehtnejši prispevek k utrjevanju povojnega miru in sodelovanja med narodi, konstruktivnejši prispevek k razvoju delavskih gibanj. Ziherlovi pogledi na etiko mednarodnih odnosov so danes še posebno zanimivi, saj najnovejši položaj v svetu kaže, da se težnje po hegemoniji velikih sil niso zmanjšale, da teorije o tako imenovani »bratski pomoči« dobivajo še izrazitejše in mračnejše poteze.

Pojem patriotizma, internacionalizma je danes še vedno živ in aktualen, še vedno se porajajo nove dileme, nova vprašanja. V času gonje in pritiskov na Jugoslavijo, je o teh vprašanjih pogosto govoril tovariš Tito, ki je na stvar gledal tudi z etične strani, čeprav je poudarjal gospodarske in politične vidike. Tudi Ziherl je v tistih časih globlje razmišljal o komunistični morali. K temu so ga silile razmere in grobi napadi kritikov, ki so menili, da so dovoljena vsa sredstva, ko so poskušali diskreditirati naš boj in našo pot v socializem. Ziherla je zanimalo, kako naj uskladimo tako surovo in nenačelno gonjo s komunistično moralo, kaj je v politiki moralno, kaj je dovoljeno in kaj ne. V svoji razpravi je globoko razčlenil dialektiko moralnih odnosov in pojavov v družbi, v politiki, kulturi in drugod; posebej je opozoril na pojav moralne regresije, na vlogo in pomen proletarske morale pri formiranju svobodnega in ustvarjalnega človeka. Opozarjal je na različne oblike deformacij, na zavesten boj subjektivnih sil za nove, humane medčloveške odnose.

Ko je Ziherl analiziral bistvo komunistične morale, in ko je kritično motril moralo naših klevetnikov, je ostro odklonil Bakuninovo teorijo morale, ki pravi, da so v revoluciji dovoljena vsa sredstva; odklonil je slepo poslušnost voditeljev, avtoritetam. Ugotovil je, da se za dobro stvar ni mogoče boriti z lažjo, prevaro, z nemoralo. Ljudi ni treba zavajati, naprednim ljudem ni treba izkrivljati resnice, naprednim gibanjem niso potrebne laži, temveč resnica, znanstvena analiza stvarnosti. Ljudje, ki so privrženi resničnemu napredku, običajno spoštujejo tudi resnico. Laži, surove kritike in pritiski, ki smo jih doživljali v času Informbiroja, so škodovala celotnemu delavskemu gibanju. Politika, ki temelji na laži, je škodljiva, ker na njej ne moremo graditi napredka, razvoja, kulture, demoralizira in demotivira ljudi, onemogoča pa tudi odpravljanje napak, zmot in težav. Boriti se za resnico je prva naloga vsakega komunista, izobraženca, delovnega človeka. Le na tej podlagi lahko gradimo napredno in humano družbo.

Ziherlov credo o poštenosti in resnici ima še danes polno veljavo ne le v političnem življenju doma in v svetu, temveč tudi pri vzgoji mlade generacije. Je pa tudi globok izraz njegovega humanizma njegove re-

snične privrženosti napredku, razvoju samoupravljanja in socializma pri nas in v svetu.

Boris Zihlerl se je globoko zavedal temeljnih determinant družbenega razvoja, dialektike medčloveških odnosov, zato ni razglašal abstraktnega, teoretičnega in meglenega humanizma, temveč je vedno iskal realno, zgodovinsko, materialno podlago zanj. Globoko je razumel družbene in zgodovinske ovire za razvoj pravega, socialističnega humanizma. Posebej je govoril o pomenu razvoja produktivnih sil, o osvobajanju neposrednega proizvajalca, o razvijanju njegovih ustvarjalnih spodbud na področju družbenega upravljanja. Zahteval je kulturni dvig vseh delovnih ljudi. Ugotavljal je tudi, da je največja ovira za razvoj humanizma neenakopravnost med narodi in narodnostmi, prepad med razvitimi in nerazvitimi. Moderni humanizem zahteva boj proti vsem ostankom kolonializma in danes bi rekli hegemonije, zatiranja, vsiljevanja političnih in družbenih sistemov. Predvsem pa gre za odpravljanje neenakopravnosti med ljudmi in narodi, saj je to bistvo in glavni pogoj, da postane človek predvsem človek.

Posebej je Zihlerl odklanjal prakso, da se mednarodna vprašanja rešujejo s pozicij sile, saj se na ta način porajajo vojaške in druge grupacije, pojavljajo se vedno nove oblike nacionalizma, šovinizma, prihaja do silovitega in neproduktivnega trošenja in razsipavanja človeških sil, življenj. Tako se uničujejo in spodkupujejo pogoji za človekovo osvoboditev, prihaja do množičnega iztrebljanja človeških bitij, do uničevanja človeške kulture. Sodobni človek ima v rokah ključ za resnično humanizacijo vseh človeških odnosov, zato je stvar napredne humanične zavesti sodobnega človeka in človeštva, da to možnost spremeni v resničnost.¹²

Ko razmišljamo o današnjem pomenu Zihlerlove družbene misli za mlade generacije, se zavedamo, kako malo in premalo poznamo njegovo izročilo, kako smo marsikaj zanemarili zaradi modnejših, navidezno prodornejših avtorjev. Pravo težo in vrednost Zihlerlove misli spoznamo, če globlje pogledamo v njegovo snovanje pred vojno, v času vojne vihre in zlasti v burnih povojnih časih, ko se je boril za načelno in pošteno politiko, za pristne in humane medčloveške odnose. Veliko bogastvo Zihlerlove etične in humanistične misli šele čaka na analizo, oceno in ovrednotenje. Toda že skromen vpogled v njegovo snovanje nam daje slutiti vrednost in pomen njegovega teoretičnega, pedagoškega in revolucionarnega dela za našo marksistično misel, za našo družbeno prakso in zlasti za vzgojo mladih generacij. Pedagogi naj bi zavoljo tega dobro poznali Zihlerlova dela in k njegovim izročilom naj bi vodili tudi mlade, da bi bili deležni plemenitih idej, vrednot in spoznanj, do katerih se je dokopal v svojem plodnem, ustvarjalnem življenju ta veliki slovenski mislec in revolucionar.

¹² Boris Zihlerl: Po poteh sodobnega humanizma. V: O nekaterih aktualnih vprašanjih socializma. CZ, Ljubljana 1959, str. 111—116.

STANE JUŽNIČ

Kolonializem in dekolonizacija

UREDNIŠTVO: Že več desetletij se intenzivno ukvarjate z deželami v razvoju. Napisali ste več knjig in obilico člankov in razprav o družbenih, političnih, kulturnih problemih DVR. Katera spoznanja in katere izkušnje so vas spodbudile, da ste tako usmerili svoje življenjsko delo?*

S. JUŽNIČ: Kako dolgo se že ukvarjam s tem, bo približno pojasnil podatek, da sem nekje v letu 1948, že v službi ministrstva za zunanje zadeve, napisal analizo odnosov med rasami v Južni Afriki. Moj takratni predstojnik tovariš Dalibor Soldatić, izjemen mož, ki je bil pozneje dvakrat ambasador v Mehiki, je menil, da ta sestavek ne sme ostati le za »interno uporabo« in je izposloval njegovo objavo. Take spodbude so lahko odločilne pri mladeniču dvajsetih let, zlasti ker so zasidrale neko moje staro nagnjenje do tlačenih in ponižanih na tem svetu.

Velik del hvaležnosti gre tudi tovarišu Leu Matesu, ki je bil naklonjen vsaki iskreni vnemi v proučevanju mednarodnih zadev in je tudi sam eden naših najbolj izobraženih in navdihovalnih eruditov na tem področju. Slovenski poročevalec je v prvi polovici petdesetih let v času razgibanih anticolonialnih bojev nudil prostor celi vrsti mojih prispevkov, od Mau Mau gibanja v Keniji do, denimo, zgodovinskega prikaza enega najdramatičnejših bojev za svobodo na Haitiju. Pozneje sem veliko objavljaval v beograjskih časopisih.

Antikolonialna revolucija me je močno vznemirjala. Potem pa je prišla spodbuda naše teze o socializmu kot svetovnem procesu, kar je mnoge raziskovalce, že usmerjene k svetu, ki se je boril zoper kolonialni jarem, navajalo k temu, da so proučevali gibanja in procese, ki so imeli zavesten socialistični program in iztočnice v marksizmu.

* Dr. Stane Južnič (roj. 1928 pri Fari v Kostelu ob Kolpi) je redni profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, kjer predava predmete *Novejša politična zgodovina* z zgodovino delavskega gibanja, *Socialna in politična antropologija* in *Dežel v razvoju*. Doslej je objavil prek 120 člankov in 12 samostojnih knjižnih del, ki so pretežno ali v celoti posvečeni problemom dežel v razvoju. Njegova zadnja knjiga »Kolonializem in dekolonizacija« je izšla v zbirki *Sociološka in politološka knjižnica* pri založbi Obzorja v Mariboru, 1980, str. 360.

Spodbudne so bile tudi možnosti, ki so se proti koncu petdesetih let odprle s predavanji »na terenu«. Obšel sem s problematiko neevropskega sveta celo odmaknjene kraje Srbije in doživel čudovite trenutke ob še čudovitejšem poslušalstvu, ki se je, drznem si trditi, odzivalo temu svetu veliko bolj kot morda moji ožji rojaki. Predavanja sem pogosto opremil z neevropsko glasbo in tudi »slikami«. Potem je prišlo do institucionaliziranega nastopa na visokošolskih odrih.

UREDNIŠTVO: Morda se ne motimo, če trdimo, da je bila za vaše delo posebno privlačna Latinska Amerika. Napisali ste večje število monografij o latinskoameriških državah, zlasti opaženi pa sta bili vaši knjigi — do danes še, žal, neprevedeni v slovenščino — Latinska Amerika — nastanak i razvoj društveno ekonomskih struktur in Latinska Amerika: Društvena struktura i politički sistemi (1966 oz. 1968). Zakaj ste si izbrali za osrednje raziskovanje prav to območje?

S. JUŽNIČ: Latinska Amerika me je nekako začarala. Že zelo zgodaj. Prve prave stike pa sem logično navezal z znanjem španščine, ki sem se je naučil v prvih povojnih letih. To znanje, tako se mi zdaj dozdeva, je bilo redko v času, ko je bilo treba navezovati in razviti naše odnose z Latinsko Ameriko. Močno in vsestransko vprežen v taka dejanja, sem spoznal veliko čudovitih ljudi, zlasti iz latinskoameriške politične levice. Tako se mi je učinkovito odpiral »nov svet«, spremljalo pa ga je moje zanimanje za latinskoameriško leposlovje, glasbo in, naj tako rečem, etnografijo. Ta svet me je osvojil, še preden sem prišel tja, ko sem pa prišel tja, me je še posvojil.

Latinsko Ameriko sem dokaj dodobra prepotoval. V tem so bile izjemne priložnosti za zbiranje gradiva za analizo latinskoameriških družb. Nisem se imel tam za tujca in ta občutek je bil obojestranski. Predsednik Kolumbije, na primer, ni verjel, da nisem odrasel v Latinski Ameriki. V Venezueli so se šalili, da v mojem beograjskem stanovanju kar naprej poje Margareta Sánchez, ki je resnično čudovita pevka. Časopis La República je dodal, da je z menoj mogoče govoriti o venezuelski politiki kot s kateremkoli caraqueñom, kar je prebivalec Caracasa.

Pisaril sem v mnogih latinskoameriških časnikih in revijah. Prevzela me je nezadržna volja, da bi predstavil Latinsko Ameriko Jugoslovanom. To sem počel z vehemenco pridobljenega latinskoameriškega značaja. Najprej sem napisal poleg številnih člankov serijo monografskih študij o posameznih državah, zlasti je bil značilen prvenec o Venezueli, potem še o Boliviji, pa o Mehiki in njeni revoluciji (1910—1917), in še o Braziliji in nekaj manj o drugih. Kubanska revolucija (po letu 1959) je pritegnila veliko moje pozornosti. Na koncu sem napisal dve knjigi, ki ju omenjate.

Nekaj odmeva je to delo sicer imelo, pa ne pretiranega. Slovenija me je nekako zmrdovala ignorirala, četudi sem utegnil tudi v svoji ožji domovini objaviti kak članek.

Rad bi povedal, da je bilo to delo tudi naporno, česar morda mnogi razsodniki raziskovalnega dela pri nas ne razumejo. Razumeti je namreč treba, da sem večji del čisto dokumentacijskega dela sam opravil in banalne tehnične malenkosti, brez katerih ni raziskovanja, so bile v moji zasebni režiji. Moram pa dodati, da so mi res številni Latinoameričani priskočili na pomoč. Zlasti ne morem pozabiti prisrčnosti čileanskih socialistov, ki so mi zbirali cele zaboje knjig in te smo potem tovorili na naše ladje, ki so priplule bolj po naključju.

Morda je bila neodmehnost takega dela pri nas eden od razlogov, da sem se sklenil preizkusiti v pedagoškem delu. Beograjska fakulteta političnih ved mi je dala možnosti prek čudovitega predmeta Zgodovina civilizacije in še Novejša politična zgodovina. V nekem smislu je bilo oddaljevanje od Latinske Amerike, ko sem se odločil, da se le ne bom dal čisto posvojiti in da le ne bom spremenil bivalnega oporišča, kajti pedagoško delo je zahtevalo v skladu z učnim načrtom ponovno usmerjenje k bolj »našem svetu«. Bržkone pa bo ostala neka nostalgija . . .

UREDNIŠTVO: Če preidemo na neposredno vsebino vaše najnovejše knjige: Kolonializem in dekolonizacija, nas najprej zanima, kako ocenjujete rezultate kolonializma. Znano je, o tem govorite tudi v knjigi, da srečujemo o njih popolnoma uničujoče kritike, pa tudi velike slavospeve o civilizacijski misiji kolonizatorjev itn. Kaj pravite k temu? V čem je po vašem mnenju torej najpomembnejše sporočilo vašega najnovejšega dela?

S. JUŽNIČ: Z analizo kolonializma in hkrati njegove negacije, z dekolonizacijo, sem se ukvarjal precej dolgo. Najbolj intenzivno v času, ko sem bil delovno povezan z ekonomsko komisijo Združenih narodov za Afriko. V prvih reakcijah sem bil, in bile so nekolikanj čustveno obarvane, močno usmerjen k temu, da opredelim kolonializem kot obdobje groze, ponižanja in vsestranskega žaljenja neevropskih ljudstev. Kazala se mi je predvsem sramotnost kolonializma kot početja brez moralnih pridržkov na temelju vzvišene evropske napihnjenosti in bahavosti, ki je dosegla skrajne meje, ko ljudem, ki niso bili Evropejci, ni priznala niti enake človeškosti. Meja ogorčenja je hranila tudi socialna antropologija, ki kot heterologija (ali znanost o različnem, kulturnem izkustvu »tujem«) vztrajno vabi k tistemu, kar ni naš način življenja, naš sistem vrednot, pa je vendar različica ali enačica človeškosti. Morda celo boljša od naše. Stik z Afriko, ki sem jo utegnil videti zlasti prek Etiopije in Vzhodne Afrike, pa potem še delno njen islamski del, mi je pomagal do uravnoteženih sodb. Imel sem tudi izjemne možnosti za razprave z mnogimi umnimi Afričani, ki so mi odprli nepričakovane ravni analize.

Tako sem nekako spravil kolonializem tudi v kontekst razmišljanja o nastajanu mednarodnega svetovnega sistema in to je sodilo tudi v pripravo mojih najtežjih zgodovinskih predavanj. Kolonializem se je začel kazati v dialektiki nastajanja enotnega sveta in svetovne zgodovine. Svetovno enotnost pa je oblikoval evropski imperializem, ki je temeljil na prednostih dinamike kapitalističnega razvoja, dinamike, ki ji niso bili kos predkapitalistični načini proizvodnje. Kapitalizem je postajal svetovni sistem in je ob tem poglobil prepad me svojim centrom in periferijo, center so bile kolonialne metropole in periferija kolonialno obvladana ozemlja. Ujetost v štrene in kremplje imperializma je postala popolna in izhod ne more biti v tem, da bi se te države »ne vključevale«, skratka, da bi idealizirali predkapitalistične družbenogospodarske formacije, kar so morda nekateri socialni antropologi počeli, ker je to lahko le dodatno zagotovilo za premoč in nadvlado gospodarsko bolj razvitega dela sveta. V tem smislu je kolonializem mōči preseči le z razvojem »naprej« in potemtakem tudi s preseganjem in ne poenostavljenim negiranjem kolonialne dediščine. Kolonializem ni bil le pomembna faza v razvoju neevropskega sveta, bil je tudi neka temeljna faza, v kateri je vsiljena kvalitetno nova dinamika razvoja. Kolonializem je poleg vsega razbijal sisteme, ki so zgodovinsko označevali stagnacijo in vsekakor zaostajanje v razvoju. V nekem smislu je prisilil neevropski svet, da je sledil razvojni logiki Evropske in njenih civilizacijskih podaljškov.

Negativne dediščine pa so seveda izrazite. Naj tu naštejemo le nekatere. Kolonializem je zaustavil ali preusmeril zgodovinsko logične procese integracije in zapustil ne le arbitrarne politične meje, marveč velikanske razvojne neenakomernosti in globoke družbene in etnične razlike. Zapustil je tudi stanje, ki ga imenujem kulturna fluktuacija. Vsilil je izobraženi manjšinski eliti tujo kulturo, s tem da naj bi bila več vredna. Ta elita, akulturirana z instrumentalizacijo imperialnega jezika in porabniškim efektom demonstracije, na vse pretege ohranja svoj prednostni družbeni položaj glede na velikansko množico prebivalstva, ki mu je evropska kultura tuja in neznana. In seveda, kar je daleč najpomembnejše, periferni položaj v svetovnem gospodarstvu je strašna zapuščina kolonializma. S tem je kolonializem uveljavil latentno krizo v svetovni kapitalistični periferiji in hkrati vzvode neokolonialističnega vpletanja.

V vsem tem je eksplozivni material revolucionarnega vrenja in ne le nestabilnost nekdanj kolonialno obvladanega sveta.

UREDNIŠTVO: Kateri so bili po vašem najpomembnejši dejavniki, ki so vplivali na razpad velikih kolonialnih imperijev in na dekolonizacijo? Še posebej — kako ocenjujete vpliv zgledov takšnih gibanj, kot so bile socialistične revolucije XX. stoletja in kot je bila zlasti naša NOV?

S. JUŽNIČ: Razpad velikih kolonialnih imperijev je bil vsekakor nepričakovan in, zgodovinsko gledano, resnično nagel, četudi ta naglica ni

bila za vse kolonialno obvladane dovolj hitra. Presenetljivo je, kako so imperialne tvorbe, ki so nastajale stoletja in, zdelo se je, da jih je zmaga največjih metropol v drugi svetovni vojni, zlasti Velike Britanije, utrdila, kar nenadoma potonile v zgodovino. V knjigi govorim o dialektiki druge svetovne vojne, ki je v nasprotju s pričakovanji imperialnih graditeljev položila temelje za dekolonizacijo s svojo antifašistično vsebino — zlasti s primerom osvobodilnih gibanj zoper fašistično nasilje. Prešlo je do miselnih premikov v kolonialnih metropolah, da o kolonialno obvladanih ne govorimo. Utrjena je pravica do samoodločbe in stališča, da je vsaka tuja okupacija zlo, da je vsaka tuja oblast slaba.

Seveda miselni premiki ne bi bili dovolj, če ne bi prišlo do nove razporeditve sil v mednarodnih odnosih. Največje kolonialne metropole so bile močno oslABLJENE. Ni čudno, da so kolonialno obvladani svetovno vojno razumeli tudi kot državljansko vojno med njihovimi tlačitelji. Velika Britanija očitno ni menila, da je pripravljena za nadaljna kolonialna podjetništva, in se je odločila, da jih bo laže nadaljevati z novimi sredstvi in metodami. Francoski poraz v vojni z Nemčijo je bil nepopravljiva napaka in se je v očeh njenih kolonialnih podložnikov kazal kot podoba nemoči. Francoska trdovratnost, ki je pripeljala do katastrofe vietnamske vojne in do še manj posrečenega preskusa severnoameriške sposobnosti, da bi nadaljevali klasični kolonializem v razmerah hladne vojne in zaradi nje, je le poudarila zaton takega kolonializma. Alžirska narodnoosvobodilna vojna tik pred francoskimi durmi je bila draga, a za trdovratneže primerna lekcija.

Bolj »prosvetljeni« so sledili britanskemu namigu: treba je žrtvovati obliko (privoliti v formalno neodvisnost kolonij) in se truditi, da se ohrani vsebina (dejanske vezi odvisnosti, zlasti gospodarske). Neokolonializem, ki so mu priskočile na pomoč velikanske koncentracije kapitala, tehničnega znanja in trgovske verzibilnosti, to so namreč transnacionalne korporacije pretežno iz Združenih držav Amerike, je našel tudi svoje institucionalno ogrodje. V tem je nadaljevanje kolonializma in tu je verjetno centralna točka, kjer se bo dekolonizacija morala nadaljevati.

Star, ali, naj mu rečemo, klasičen kolonializem je imel vgrajenih preveč nasprotij, ta so se v času druge svetovne vojne močno pokazala. Zlasti pa je bilo pomembno, da kolonialno obvladani niso hoteli privoliti v neposredno tujo nadvlado. Ni dvoma, da so k temu žarenju veliko prispevale socialistične revolucije XX. stoletja. Vse ideologije antikolonialne revolucije pa so imele dva bistvena vira: dosežke narodnoosvobodilnih gibanj, med njimi je dokaj pri vrhu jugoslovansko, ter marksistična revolucionarna razčlenitev sodobnega sveta.

UREDNIŠTVO: Nove države, zrasle na razvalinah nekdanjega kolonializma, so pred mnogimi problemi, zlasti pred problemom hitrejšega družbenega razvoja. Zakaj se po vašem tolikšno število teh držav ope-

deljuje za socialistično usmeritev v tem razvoju in kako gledate na različice socializma, ki se v teh deželah pojavljajo?

S. JUŽNIČ: Za socializem se je v času antikolonialne revolucije pokazalo, da je eden izmed izhodov iz kolonialne situacije. To dejstvo je treba še posebej izpostaviti. To gre razumeti vsaj v dveh miselnih povezavah. Prvič. O imperializmu, ki je za kolonialno obvladane imel vsekakor in predvsem podobo kapitalizma, je bilo moči soditi, da je ne le zadnja faza kapitalizma, marveč še posebej zadnja faza kolonializma. Drugič. Kot model razvoja, ki je nujno in neizogibno v dejanskosti socialističnih revolucij XX. stoletja tudi nekakšno preskakovanje družbenogospodarskih formacij in revolucionarno dohitevanje bolj razvitih, se je socializem zdel mnogo primernejši od kapitalizma. Poleg tega ni bilo mogoče dopustiti, da bi razvoj temeljil na privatnem podjetništvu in kapitalistični zasebni lastnini, kajti domačih kapitalistov ni bilo veliko, tujih pa dosti.

Še več. Vladajoči razred v kolonialni situaciji je bil tesno povezan s kolonialno metropolo, bil je v kolonialni metropoli ali pa se je skrival v kapitalizmu kot svetovnem sistemu. Popolna suverenost in neodvisnost, ki so si ju tako strastno želeli prav tisti, ki so jim ju najbolj odrekli, sta se zdeli možni le zunaj kapitalističnega sistema, ki je bil ogrodje in prvi pogoj kolonializma.

Ne smemo seveda mimo ugotovitve, da za socializem niso bile dane predpostavke, ki jih je utemeljil marksizem, ali bolje rečeno: evropsko marksistično izročilo. Predvsem je manjkala družbena zasnova socialistične preobrazbe. Delavski razred je bil šibak, ali pa ga sploh ni bilo. Nastale so številne teorije, ki smo jim nadeli naziv »avtohtone«, da bi se izognili omaloževanju pa tudi precenjevanju. Mnoge so izhajale iz tradicionalnih vrednot, ki so se dozdevale blizu socializmu kot egalitarizmu, socializmu kot skupnosti in sociabilnosti, socializmu kot nasprotju individualizma in kapitalistične tekmovalnosti. Te tradicije pa so še posebej poudarjale neke točke posebne identitete zoper »tujost« v Evropi nastalih formul in modelov. Tako so Tanzanijci našli ujamaa, kolektivizem tradicionalne vaške srenje. V arabskem svetu pa so mnogi našli in uveljavljali zagotovilo, da se o socializmu najbolj kompetentno govori v Kur'anu. Več o tem sem napisal v knjižici *Socializem in države v razvoju*, ki pa je v desetih letih že malce ostarela.

UREDNIŠTVO: Morda se boste strinjali, da nekatere zelo vplivne teorije političnega (in družbenega) razvoja sama družbena praksa dežel v razvoju očitno postavlja na laž. Vzemimo samo islamsko revolucijo v Iranu in prevladujoče teorije modernizacije. V čem so po vašem vzroki za neuspeh teh teorij? Katere komponente razvoja, ki so jih te teorije »pozabile«, stopajo v ospredje?

S. JUŽNIČ: Prav gotovo je res, kar pravite. Nove države pokolonialne zvrsti so spričo šibkosti proizvodjalnih sil in nezašitega družbenega tkiva, zaradi arhaičnih družbenih odnosov, navad in vrednot, ki niso primerne za nastajanje industrijske družbe, še vedno močno ranljive v gospodarski in še bolj v politični nedograjnosti. Omenil sem tudi že nekatere druge sestavine, ki sodijo v diagnozo nerazvitosti.

Diagnoza nerazvitosti, zlasti če nastane v primerjavi z razvitostjo, kar postopek diagnosticiranja nekoliko relativizira, pa je neprimerno lažji postopek kot določanje razvojnih teorij, ki bi bile za nekdanje kolonije primerne in, kar je še posebej pomembno poudariti, uresničljive. Kot posredovalci in vsiljevalci formul in metod, modelov in načrtov razvoja so na delu trume boljše ali slabše plačanih »strokovnjakov«. Ti za manj razvite nadaljujejo že nekoliko obrabljene popevke, ki gredo iz koša znatnosti razvitih za nesrečne nerazviteže. Med teorijami te vrste je tista, ki si je nadela blagoglasen naslov »modernizacija«, imela največ večjih modelatorjev in formulatorjev, ker pač imajo, denimo, v Združenih državah Amerike največ denarja pri roki. Njen rodonačelnik je postal znani in pameten Walt W. Rostow s teorijo o »stadijih razvoja«, ta naj bi bila »antikomunistični manifest«. Take teorije nimajo večjega dometa razen kot recept, ki naj bi obvezal in zavezal gospodarsko šibke države, da se povzpnejo v raj »uspešnega kapitalizma«, ki je pokazal svojo učinkovitost prav kot sijajen stroj za proizvodnjo materialnih dobrin. Resnejši ljudje se že takim teorijam nasmihajo.

Žal je teorija razvoja v škripcih in posmehovanje ni nikdar postopek posebnega zadovoljstva, če nimamo nadomestka za tisto, čemur se smejemo. Z nekaj besedami: zdi se mi, da se teorija razvoja za nerazvite razpenja med dvema ekstremoma: na eni strani med gradualizmom, kar je prepričanje, da morajo današnji nerazviti slediti neki splošni shemi sosledja družbenoekonomskih formacij in nekako ponoviti evropsko paradigmo zgodovine, in po drugi strani med revolucionarnim projektom, ki ne bo upošteval »ponovitev« in postopnosti neke bolj ali manj abstraktne sheme, ki temelji na zgodovinskem izkustvu tistih, ki se zdijo že razviti.

Ob tem se seveda postavljajo številna vprašanja in vprašanj je neprimerno več kot odgovorov. Nagibam se k razmišljanju, ki izvira iz znatnosti nerazvitih za nerazvite in ta govori o »policentričnem razvoju« sodobnega sveta, o razlikah in odstopanjih od splošnih modelov. Tu je tudi neko zagotovilo, da bo dekolonizirani svet našel v svojih razvojnih obrazcih potrdilo in zatrdilo za svojo posebnost, ločenost in hkrati povezanost s splošnim razvojem, vendar vedno v mejah svoje lastnosti, samosvojskosti in s tem resnične neodvisnosti. Rahlo se nagibam k prepričanju, da je posebnost razvoja v sodobnem svetu, kjer je strašna moč velikih sil in njih gospodarskega, vojaškega in ideološkega stroja temeljna

nevarnost za manjše in slabotnejše, tudi utemeljevanje državne suverenosti. In teorija razvoja ima s tem veliko opraviti.

Imam seveda tudi svojo »teorijo« razvoja za nerazvite, vendar skušam biti boljši od drugih modelarjev in formularjev, ki mislijo, da si nerazviti močno želijo njihove znanosti.

UREDNIŠTVO: Med oblikami kolonializma, ki se (ob ekonomskem neokolonializmu) trdovratno zadržujejo tudi po končani politični dekolonizaciji, večkrat omenjate kulturni kolonializem. Bi lahko nekaj več povedali o tem? V katerih oblikah se uveljavlja? S kakšnimi sredstvi se politično dekolonizirane dežele bore proti njemu (individualno in kolektivno)? Kako gledate na dosedanje vloge neuvrščenih v tem sklopu?

S. JUŽNIČ: Kulturni kolonializem je bil vsaj nekakšno »pomožno« sredstvo vsakega kolonialnega podjetništva. Imel pa je raznotere oblike in vsebine. Skoraj vse lahko strnemo v njegovo napadalnost pri razvrednotenju kulture neevropskega sveta. Na piedestal vzvišenosti in brezprimerne vrednosti je povzdignil evropske predstave o dobrem in zlem, o lepem in grdem, modrem in bedastem oziroma pametnem in neumnem, o zveličavnem in pogubnem. Napuh je bil okrepljen s kolonialnimi uspehi in dajal je zložno ideološko opravičilo kolonialnemu početju. Ne zginja, ker se sodobna imperialna, imperialistična in tem podobna dejanja tudi zakrivajo za takšne ideološke obrazce.

Sistematično negiranje »prave kulture« žrtev kolonializma pa je žal zapustilo mnoge sledove, ki se danes vedno bolj prepletajo z razrednimi protislovji v pokolonialnih državah. Prevezemanje evropskih vrednostnih sistemov, načina življenja, verovanja in mišljenja je že v času kolonializma nudil izjemne prednosti. Učinkovita prednost je bila, denimo, znanje imperialnega jezika. In to znanje nikakor ni moglo biti nevtralnno, ker je tiste, ki so govorili tuj jezik, vpletlo v mrežo neposrednega dedovanja oblasti, javnih funkcij in podobnih pridobitnih vokacij.

Če naj bo antikolonialna revolucija uspešna, je nujno, kar je odlično povedal eden njenih najgenialnejših teoretikov Amilcar Cabral iz Bisauske Gvineje, tudi kulturno dejanje in prav tako dejavnik kulture. Dekolonizacije ni mogoče uresničiti, ne da bi se hkrati uprli zoper kulturni kolonializem in oblikovali obrambni zid domače kulture. Ta zid pa ni lahko cementirati v situaciji, ko so vladajoči sloji posebno učinkoviti kulturni uvozniki in široke ljudske množice spričo dejanske ali funkcionalne nepismenosti nimajo dostopa k modernim kulturnim dobrinam. Kulturni imperializem pa ima na voljo silna sredstva — film, televizijo in tovarne za novice, pa še marsikaj drugega. Sicer pa je to tudi nam znano.

Neuvrščeni lahko tu, kot marsikje drugje, kjer je njih sodelovanje bistveno, da bi se proces dekolonizacije nadaljeval, marsikaj storijo. Med seboj, vzemimo, lahko izmenjujejo kulturno blago in dobrine in tako prav

lahko nadomestijo manj vredno blago visokorazvitega kapitalizma. Ni pa to preprosto. Ostaja stigma inferiornosti. Neokolonializem si je prav na področju kulture zagotovil velike rezerve. Akulturirane elite pa bodo vsekakor še naprej pretočni kanal kulturnega kolonializma, ker je to del njihovih družbenih prednosti. Kulturni boj je v tem smislu vedno bolj razredni boj.

Pomebno dejavnost lahko neuvrščeni uprizorijo na področju pretoka informacij. Potrebno je vzpostaviti nek nov mednarodni obveščevalni red in ne le nov mednarodni gospodarski red. Visoko razviti so si, naj tako rečemo, poleg drugega, lastili tudi neomejeni pristop k podatkom o tistem, kar se v nerazvitem svetu dogaja. Tu gre tudi za neko vrsto nasilja. Morda je iste moralne vrednosti, kot je bila prilaščena »pravica« kolonialnih metropol neomejeno in brez kakršnekoli privolitve kolonialno obvladanih izkoriščati naravna bogastva dežele s kolonialnim statusom. Podatke zberejo zlasti monopolne velike informacijske agencije po lastni presoji, izboru in metodi; potem te podatke izvozijo v razvite države in jih prav tam finalizirajo, izgotovijo, začinijo in usmerijo, ideološko obarvajo in podredijo svojim gledanjem in interesom; nazadnje pa tako »blago« kot »končni proizvod« izvozijo nazaj v države, ki nimajo lastnih aparatov za pravilno oblikovanje vesti. Seveda morajo potem te države to »blago« plačati, podobno kot plačajo izdelke iz svojih naravnih surovin, plačajo pa po visokih cenah. Razume se, da to »blago« ni nevtralno, oziroma je veliko manj nevtralno kot kaka materialna dobrina. Izvitost informacije je pač v skladu z interesi finalizatorja obvestila.

Zdi se mi, da tudi mi premalo razmišljamo v tej smeri. Skupna akcija neuvrščениh nam tudi lahko pomaga, da nekolikanj bolje krmarimo skozi pasti, ki jih nastavljajo zlasti informacijski stroji tehnično silno opremljeni in denarno močno podloženih držav, ki se ne odrekajo neokolonialistične akcije in tudi po tej poti izvajajo kulturno agresijo.

UREDNIŠTVO: V svojih delih — in tudi v tej knjigi — kritično govorite o evropski naravnosti družboslovja kot o enem izmed pomembnih dejavnikov, ki omejujejo prizadevanja za dokončno dekolonizacijo. Bi nam lahko povedali, kaj predlagate glede razvoja našega družboslovja, vključno na področju političnih ved, da bi hitreje presežgalo evropsko naravnost.

S. JUŽNIČ: Evropska usmerjenost je globoko vsajena v našo zavest in še bolj v naše družboslovje. Tako je tudi moči reči, da na univerzi ni kaj prida drugače. Treba je le pogledati programske odrednice učnega načrta, pa bo vse razkrito. In kako je šele na nižjih stopnjah šolanja? In kako se kaže neevropski svet v glavah naših občanov? Etnična distanca je tudi sicer problem med nami, tudi ko gre za soljudi, ki niso preveč morfološko in barvno različni . . .

Ne dvomim, da se kaže pri nas neko posebno sprenevedanje zlasti v razponu med deklaracijo in dejanskim občutenjem neevropskega sveta. Deklaracija pripoveduje, da ne gre zapostavljati povezanosti naše, jugoslovanske usode z usodami novih pokolonialnih držav, s katerimi delujemo v okvirih politike neuvrščenosti na globalnem planu zunanje politike. Ta deklaracija se verbalno razcvete, kadar pride do skupnih dejanj, ki brez dvoma stabilizirajo po mnogih šivih razpokano in razrvano mednarodno skupnost. Občutenje neevropskega sveta, ki nas ceni in na nas računa in na katerega računamo tudi mi, pa je še vedno efemerno, občasno, ljubiteljsko, če gre za popotnike, in malce prisiljeno, če gre za uradnike. Seveda je precej že svetlečih zvezdic. So pa le zgubljene in nepovezane točke na sicer popolnoma drugače osvetljevanem nebu naše splošne zavesti in zavedanja o sodobnem svetu.

To je prav gotovo nekolikanj nalašč izvedeno kontrastno slikanje, ki ima dober namen. Izraža prepričanje, da je treba prav v Jugoslaviji dežele v razvoju, kakor pravimo z drugo besedo neevropskemu svetu, vsestransko upoštevati in potemtakem tudi proučevati. Tudi ospodja in razpoke; za zdravice pač ni treba posebnih naporov.

Nisem optimističen glede perspektive. Tresoročna je strežba tistim, ki hočejo. Zmožni, voljni in prepričani so zlahko zavrti in zavirani. Malo je dejanske spodbude in še manj koordinacije. Početje bi moralo biti občejugoslovansko, skromne sile pa so raztresene. Nismo si edini o tem, kaj in kako bi bilo treba delati. Kaj radi odrekamo kompetentnost in primerčnost tistim, ki so že nekaj dosegli, in kot večji vedneži nastopijo tisti, ki so bolje vsrkali umetelnosti potovalniško-delegacijske vneme.

UREDNIŠTVO: Pri nas vlada velik interes za dežele v razvoju. Vendar je dokaj splošno ugotovljeno, da političnemu prodoru ne sledi enakomerno razvoj ekonomskih stikov in, lahko bi dodali, znanstvenih in kulturnih stikov s temi deželami. Tu smo sicer storili nekaj pomembnih korakov, vendar pa še izrazito zaostajamo za potrebami in možnostmi. Kaj storiti, da hitreje premagamo takšno stanje?

S. JUŽNIČ: Ko rečete interes, še niste veliko povedali, dasiravno je že v vprašanju poudarjena neka neenotnost tega interesa. Pravite, da so gospodarski stiki tisti, ki »ne sledijo«. Morda je to res. Praviloma so prepuščeni posameznim organizacijam združenega dela, ki nujno, zlasti v položaju zaostrenih pogojev gospodarjenja, gledajo in morajo gledati zgolj svoj ozki, neposredni ekonomski interes. Širša družba, zlasti politična sfera, spodbuja, nagovarja in prigovarja, vendar pogosto ostaja pri leporečju. Gospodarstvo, poučeno s to posebnostjo, okleva.

Dovolim pa si trditi, da je veliko krivde v našem neznanju, v posebno negovanem nevédenju. Uspeh v gospodarskih transakcijah je lahko odvisen od majhnih, toda relevantnih znanj o drugih, drugačnih ljudeh in krajih. Tehnicistične presoje so zlasti v odnosih s svetom, ki ima pravico

biti drugačen in v tej drugačnosti dobiva oporo za svojo enakopravnost, hudo nevarne čeri, na katerih se marsikaj razbije. Tiste, ki naj bi se ukvarjali s kakršnimikoli odnosi s svetom, ki je drugačen, bi bilo treba poprej za to pripraviti, izšolati, naj tako rečem v skladu s svojo profesionalno deformacijo. Glede na cenenost šolskega dela pri nas to niti ne bi bilo posebno dodatno breme. Najprej pa bi morali vzgojiti vzgojitelje, naučiti učitelje. Za to pa so potrebni resni koncentrirani naporji — in kako naj do tega pridemo, ko uravnavalci in narekovalci, presojevalci in ocenjevalci šolskega dela nič ne mislijo o tem.

Znanstveno sodelovanje pa se mi zdi še posebej pomembna točka, na kateri bi veljalo začeti pravo ofenzivo. Hvalevredno je, da so že nastale lepe spodbude v okviru jugoslovanske sekcije Mednarodnega politološkega združenja. Ne morem pa jasno soditi, kje bomo našli veter za to jadro. V brezveterju pa je treba razpeti več jader in jih dobro razvrstiti. Tu bo verjetno brezveterje spet prevladalo; energetska kriza pa bo še naprej, kot kažejo moje izkušnje, prav tu razsajala in ne bo goriva za bolj motorna premikanja.

So pa tudi upoštevanja vredni rahli premiki na področju večje pričujočnosti kulture neevropskega sveta pri nas. Težko bi sodil o učinku. Premalo poznam gibala in dejanske moči, ki so v tem podjetju nastale.

UREDNIŠTVO: Vemo, da imate pred seboj še polno raziskovalnih načrtov. Bi nam lahko zaupali, katera bo vaša prihodnja knjiga? Kaj bi radi še obdelali v samostojnih knjigah s področja dežel v razvoju?

S. JUŽNIČ: Načrtov je veliko, moči malo, spodbude skoraj nič. Pedagoško delo, ki sem si ga naložil, je že samo po sebi preveč za pleča že delapidiranega posameznika. Nimam več upanja, da bi v svojem raziskovanju dobil učinkovito pomoč, ko pa je bilo takrat, »ko gorelo je srce«, resničnega podpiranja tako malo.

Zelo rad pa bi še kaj napisal o deželah v razvoju. Če nič drugega učbenik za predmet z istim imenom in z majhnim odzivom. Trenutno intenzivno proučujem jezikovno situacijo v pokolonialnih državah. Vzne-mirja me vprašanje imperialnega jezika glede na domače jezike in sploh jezikovna dinamika, ki jo je povzročila kolonialna situacija. To je tudi seganje na področje neevropskega v okvirih lingvistične antropologije, ki jo želim razvijati kot disciplino. Če bom zbudil zanimanje kake založbe, bom skušal najprej izdati knjigo, posvečeno tudi sistematiki te discipline. Še vedno me kljuva dejstvo, da na Slovenskem nisem našel založnika za Latinsko Ameriko. Morda se bo kateri javil?! Dodal bi raziskave, ki sem jih napisal v desetih letih in več, odkar je izšla srbohrvaška verzija.

Pa še kak učbenik bi rad napisal za študente. Če za njih pišem, vsaj kdo bere moje čačkarije, čeprav morda včasih zato, ker je v to prisiljen. V tem pa je tudi nekaj drugačne zvijače: v učbenikih je veliko strani posvečenih deželam v razvoju.

BORIS VERBIČ

Zapiranje ali odpiranje?

Ob prebiranju Ruplovih razmišljanj ob mojem članku »Ali gre res samo za zabavo?« sem dobil vtis, kot da gre za meni tuje pisanje, toliko samovoljnih zaključkov mi je naprtil. Morda so ti samovoljni zaključki delno posledica tega, da se Rupel ne uvršča med potrošnike »zabavno-glasbene industrije« (kot sam pravi), jaz pa sodim mednje. Odtod imava gotovo različen pregled nad dogajanjem in tudi različne sodbe. Deloma pa si preprosto ne znam pojasniti, kako je Rupel lahko prišel do njih.

Pa naj pričnem pri koncu njegovega razmišljanja, kjer mi očita klikanje strahov in vragov ter zapiranja vase. Ne razumem, zakaj je Rupel iz celotnega članka izluščil samo negativni pristop (proti poplavi anglo-ameriške zabavne glasbe v našem prostoru), povsem pa je zanemaril pozitivni del (za neuvrščen pristop k zabavni glasbi), ki naj ga zato ponovno poudarim:

Neuvrščen pristop . . . »ne pomeni, da bi morali angloameriško zabavno glasbo nadomestiti z glasbo iz neuvrščenih dežel ali pa da bi se skušali zapirati pred tujimi vplivi, kar bi bilo zaradi naše majhnosti ne samo nemogoče, ampak tudi škodljivo. Gre za to, da bi bili odprti za vse dobre vplive in da bi se tako naši glasbeni ustvarjalci kot poslušalci napajali iz raznih virov, ki bi pritekali v naš prostor zaradi izvirnosti in kakovosti, ne pa zaradi moči kapitala, ki stoji za to ali ono glasbeno zvrstjo in za tem ali onim pevcem oziroma skupino.«¹

Ne vem, kako je bilo iz tega mogoče izpeljati zaključek, da gre za sveto vojno zoper tuje vplive in za zapiranje vase; to še tembolj, ker sem v številnih radijskih oddajah našim poslušalcem (največkrat prvič) predstavil v glavnem francoske, pa tudi portugalske, italijanske, čilske urugvajske, kanadske, belgijske, nemške in švicarske šansonjerje in sem tako tudi sam neposreden prenašalec tujih vplivov v naš prostor.

Ne gre mi torej za sveto vojno proti tujim vplivom, ampak za neuvrščen pristop k zabavni glasbi. To pa ne pomeni, da jo delim na blokovsko in neuvrščeno. Takšno početje se mi zdi neumno. Gre za to,

¹ Teorija in praksa, št. 11—12/79, str. 1622.

da v našem zabavnoglasbenem prostoru odmerimo primerno mesto tudi drugim in ne samo anglofonskemu področju. Pri tem spet ne mislim samo na glasbo iz neuvrščenih dežel, ampak tudi iz evropskih dežel. Trditve, da je druga proizvodnja zabavne glasbe v primerjavi z angloameriško nebogljenja, da se po kakovosti ne more meriti z angloameriško ali pa da je v glavnem le kopija ameriške, se mi zdijo iz trte izvite. Če naših proizvajalcev gramofonskih plošč in kaset ter distributerjev zabavna glasba z drugih področij skorajda ne zanima, ker jim pač prodaja ameriške in angleške zabavne glasbe prinaša hitrejši in lažji dobiček, to še ne pomeni, da je ni ali da je slaba. Naj to trditev podkrepim z nekaj konkretnimi primeri s šansonskega področja, ki ga najbolj poznam:

— Slavni Jacques Brel je pred dobrimi dvema leti izdal svojo zadnjo ploščo, ki jo je glasbena kritika ocenila zelo ugodno. Kljub temu, da je pri nas veliko ljubiteljev Brela, se je predvajanje te plošče omejilo le na predstavitev ob njeni izdaji in predvajanje nekaterih šansonov ob njegovi smrti, plošča pa — kolikor mi je znano — pri nas ni izšla.

— Večina se verjetno še spominja usode Wolfa Biermana. V primerjavi z večino Brelovih bi bili le redki Biermanovi šansoni primerni za uvrstitev v nekomentirani del zabavnoglasbenega sporeda. Toda kolikor mi je znano, je ostalo samo pri pisanju o tem, kako mu vzhodnonemške oblasti niso dovolile povratka domov in je moral proti svoji volji ostati v ZR Nemčiji, njegovih šansonov in njihove vsebine pa še vedno ne poznamo.

— Theodorakisa bržkone ni treba posebej predstavljati. Toda zanj in za grško zabavno glasbo pri nas skorajda ne najdemo več prostora, čeprav ne bi mogli trditi, da je grška glasba za naše uho le eksotična informacija.

— Naš Arsen Dedić je v Italiji nedavno prejel evropsko priznanje »Jacques Brel«, vendar ga redko slišimo, pa tudi naš tisk in radijski program sta šla skoraj molče mimo tega priznanja naši zabavnoglasbeni ustvarjalnosti — čeprav še zdaleč nista tako skopa, kadar gre za uspeh kakega The benda.

— Znani francoski voditelj radijskih in TV-oddaj Jacques Chancel je povabil našega Ibrico Jusića na nastop v TV-oddaji »Velika šahovnica«, kar je posebno priznanje s strani dežele, kjer je šanson doma. Vendar tudi Ibrico le redko slišimo. Kaže pa, da pri nas drugi dobijo veljavo v glavnem šele, ko postanejo nanje pozorni v ZDA.

— Čilski revolucionarni pevec Victor Jara je bil pri nas neznan vse do svoje tragične smrti septembra 1973. Prav tako tudi izredno bogata glasbena ustvarjalnost v času Allendejeve Unidad Popular. Toda ena njegovih pesmi je v ameriški inačici »Little boxes« postala tudi pri nas uspešnica, čeprav bi bilo mnogo primerneje, da bi jo našemu poslušalcu s primernim komentarjem ponudili kot angažirano pesem z izrazito družbeno kritično ostjo in ne kot uspešnico.

— Afriška pevka Miriam Makeba je postala pri nas znana šele, ko se je uveljavila v ZDA.

— Ob tem, ko še vedno poslušamo Elvisa Presleya, kako prepeva »It's now or never«, bi naši poslušalci lahko pomislili, da so italijanski pevci onemeli ali pa da so pozabili na »O sole mio«.

— Podobna je tudi usoda španske »Granade« in ruske »Moskovski večeri«.

Ti primeri zgovorno potrjujejo trditev Oriane Fallaci, da »obstaja danes edini in največji imperializem, ki se imenuje imperializem angleškega jezika.«² Glede na opisane razmere še vedno vztrajam pri trditvi, da je »govorjenje o svobodnem pretakanju idej in informacij liberalno slepilo«, čeprav mi je Rupel spretno podtaknil helsinško listino. Končno je vokalna zabavna glasba tudi neke vrste informacija o času in prostoru, iz katerega izvira, in če mora ta »informacija« v mnogih primerih napraviti ovinek in pri tem morda celo spremeniti vsebino, da bi lahko prišla do nas, potem s to svobodo nekaj ni v redu.

Bržkone je vsakomur jasno, da te svobode ne gre razumeti v tem smislu, da bi sedaj morale vse ideje in informacije dobiti zeleno luč. To se sicer kljub podpisu helsinške listine tudi ne dogaja niti pri nas niti drugod, sicer bi se zgodilo to, kar se dogaja na zabavnoglasbenem področju, ki pa mu posvečamo zelo malo pozornosti: preplavile bi nas ideje in informacije tistih, ki imajo v svetu informacijsko-komunikacijski monopol, marsikaj vrednega in zanimivega pa bi nam ostalo neznano, tako kot nam ostajajo — če se spet povrnem na področje šansona — neznani Kanadčanka Pauline Julien, Portugalka Amalia Rodrigues, Francozinja Barbara, Španec Paco Ibañez, Italijan Fabrizio de André, Vzhodna Nemka Barbara Thalheim in mnogi drugi, ki so prejeli mednarodna priznanja glasbenih akademij in nekaj pomenijo v razvoju zabavne glasbe svojega naroda.

Še bolj neznana nam je seveda glasba izvenevropskih narodov — Béjart je na primer v enem svojih baletov predstavil evropskemu občinstvu čudovito iransko glasbo — in še posebej glasba iz Latinske Amerike, ki včasih našim ušesom ni bila le eksotična informacija, ampak smo jo tako rekoč vsak dan radi poslušali. Glasbena ustvarjalnost je v Latinski Ameriki še vedno zelo plodna, četudi verjetno naši programerji zabavne glasbe iz komercialnih ozirov zanje ne kažejo veliko zanimanja.

Dobro vem, da takšno stanje ni samo pri nas, ampak tudi marsikje drugje, in da mi sami ne moremo spremeniti danih razmer v svetu. Tudi bi bilo nesmiselno zaslepljeno se boriti proti nadvladi angleškega jezika, ki je na marsikaterem področju objektivno pogojena s tehnološko in razvojno prednostjo ZDA. Toda naša stvar je, kako si stvari urejamo znotraj naših meja in ali pri krojenju naše politike skušamo preprečiti ali vsaj omiliti neugodne posledice neenakosti v svetu. Mislim, da načelo

² Teleks, 4. 1. 1980, str. 17.

svobode pretakanja idej in informacij ne bi bilo bistveno prizadeto, če bi na zabavnoglasbenem področju nekoliko priprli široko odprta vrata anglofonskemu dotoku in na drugi strani nekoliko bolj široko odprli ozko priprta vrata za dotok zabavne glasbe z drugih področij.

Ali bi takšna politika pomenila zapiranje ali odpiranje, bi bilo odvisno od tega, s katerega zornega kota bi gledali na stvar. Vsakdo pa lahko sam presodi, kateri zorni kot se tesneje navezuje na nacionalno omejenost, rasizem in dogmatizem. Če načelo enakopravnega sožitja in sodelovanja z vsemi, ki to želijo, lahko uspešno uresničujemo na političnem in nekoliko manj na gospodarskem področju, potem ne vidim posebnega razloga, da ne bi postali bolj odprti tudi na zabavnoglasbenem področju. Nekdo je pred meseci v »Delu« primerjal poplavo anglofonske zabavne glasbe na naših radijskih valovih z okupacijo. Primerjava je bila verjetno namenoma pretirana, da bi bolj dramatično opozorila na tolikšno prisotnost anglofonske zabavne glasbe (ne samo na radijskih valovih), da včasih res dobiš občutek, da nisi več na svoji zemlji.

Nikakor ne mislim zagovarjati vse domače zabavne glasbe, toda ne strinjam se z Ruplovim mnenjem, da je naš program jugoslovansko preobremenjen. Želel bi si le kakovostnejši izbor, za kar pa vse možnosti gotovo še niso izčrpane, če upoštevamo monopolno zapiranje, ki ga omenja Pavličeva. Če bi se držali Ruplovega ključa za odmerjanje deležev po deležu »zabavnoglasbenega outputa« v svetovni proizvodnji tudi na drugih področjih, potem bi na primer lahko pri priči zaprli vse naše avtomobilske tovarne z Zastavo na čelu. Sploh pa mislim, da ne bi bilo pametno uvajati nekih samodejnih ključev in odmerjati glasbo z odstotki ali minutami, ampak naj bi kolikor mogoče upoštevali nekaj osnovnih meril, pri čemer naj bi bila na prvem mestu kakovost, izvirnost in pestrost. Prav gotovo bi bila angloameriška glasba še vedno najmočnejše zastopana, vendar sem prepričan, da bistveno manj kot doslej.

Iz objavljene preglednice je bilo razvidno, da se je delež angloameriške glasbe na drugem radijskem programu, ki je namenjen zabavni glasbi, gibal med polovico in dvema tretjinama celotnega glasbenega programa (ne pa samo tuje glasbe, kot omenja Rupel). Seveda sprejemam vse Ruplove pripombe glede vrednosti te statistične primerjave. Toda v pomanjkanju kakršnih koli podatkov, se mi je zdelo potrebno dati vsaj okvirno predstavbo, četudi površno. Zato podatkov tudi nisem posebej razčlenjeval. Vendar moram reči, da sem imel pred izdelavo preglednice vtis, da je delež angloameriške glasbe še dosti višji. Takšen vtis izvira od tod, da še drugi pišejo besedila v angleščini. Rupel omenja švedsko skupino ABBA. Naj iz lestvice lani najbolj priljubljenih skupin dodam še italijansko skupino Blondie in nemško Boney M, ki tudi prepevata v angleščini. Karkoli si že kdo misli o njihovi glasbi, dejstvo je, da nima zveze s skandinavsko, italijansko oziroma nemško glasbo in da je zgled uspešnega kulturnega in jezikovnega uniformizma. Nekateri bodo v tem videli sodobnost in svetovljanstvo. Jaz vidim v tem proces kulturne ko-

lonizacije, kajti tako pojmovano svetovljanstvo se začne in konča z angleščino in se zgleduje po enem samem kulturnem modelu. Če se bodo pri nas nekega dne pojavile tako uspešne skupine, ne bi bil presenečen, če bi zaradi napačno pojmovanega svetovljanstva in modernizma prepevale samo še v angleščini, mi pa naj bi polni občudovanja strmeli vanje izza naših plotov.

Zabavni glasbi sicer v nobenem primeru ne odrekam njene primarne funkcije, to je zabavati, kar je mogoče razbrati že iz samega naslova »Ali gre res samo za zabavo?«. Toda v drugem delu članka sem hotel opozoriti še na druge funkcije in s tem v zvezi na večji pomen kot ga je imela kdajkoli prej in kot ji ga v sodobni družbi nasploh pripisujejo. Član skupine »The Ruts« Malcolm Owen je med nedavnim gostovanjem v Beogradu izjavil: »Glasba je največja možnost vplivanja na mlade generacije. Je univerzalni potni list. V tej možnosti The Ruts iščejo svoje mesto pod soncem . . .«³

Seveda ne mislim, da vlade stojijo neposredno za glasbeniki in prek njih skušajo vplivati na mlade generacije. Pogosto so z njimi v nasprotju. Toda paradoks ameriške kulturne dominacije lepo opisujeta nekdanja voditelja kulturno-politične in glasbene oddaje »Contraste-Soir« na belgijskem radiu RTB: »V Evropi so ameriške protestne pesmi in njihove mehanične imitacije v bistvu utrjevale ameriško kulturno hegemonijo. Te pesmi so bile lepe in napredne, navduševale so nas, toda niso se obračale na nas. Velika večina ljudi jih ni razumela. V njih niso videli nič drugega kot eno izmed modnih muh, kakršne so nam prodali Američani. Na dan je prihajal paradoks: ameriški imperializem nam je prodajal pesmi, ki so ga črnile.«⁴

Če smo enkrat spoznali pomen zabavne glasbe, potem nas drugi del članka v povezavi s prvim delom vodi do spoznanja, da se s slepim posnemanjem nekaterih komercialno uspešnih zahodnih radijskih programov in z enostranskim usmerjanjem na en ali dva vira zabavne glasbe pripravlja ugoden teren za kulturni uniformizem in kolonizacijo.

V nekem progovoru za tisk mi je generalni sekretar ekonomske komisije OZN v Ženevi Janez Stanovnik dejal: »Menim, da svetovno gospodarstvo ni ustvarjanje ali preraščanje narodnega gospodarstva v neko globalno združeno svetovno gospodarstvo. Svetovno gospodarstvo je za mene samo sistem narodnih gospodarstev. Edina resnična enota, v kateri gospodarstvo živi, je narod. Naloga mednarodnih gospodarskih odnosov je samo povezovanje narodnih gospodarstev, ne pa njihovo stapljanje v nadnarodne enote. To je imperializem. Ustvarjanje narodnih enot in stapljanje narodnih gospodarstev v regionalna gospodarstva je bil poskus kolonializma ali imperializma ali pa sistemskih blokovskih kolonij, ki so skušale pod pretvezo družbenogospodarskih sistemov ustvarjati ve-

³ Džuboks, 15. 2. 1980, str. 19.

⁴ Michel Cheude in Richard Kalisz: Il y a folklore et folklore, Editions Vie Ouvrière, Bruxelles 1977, str. 16.

like geografske ekonomske prostore, v katerih naj bi se ustvarila ekonomija dominacije, ne pa svobodno izživljanje narodnih gospodarstev.⁵ To, kar Stanovnik trdi za gospodarstvo, velja še toliko bolj za kulturo.

Zato nikakor ne vidim poti do bolj sproščenega in sodobnega vodenja oddaj ali pisanja, če z materinim jezikom ravnaš kot svinja z mehkom in ob tem natreseš kar se da veliko angleških besed ali pa po domače prikrojenih angleških besed. Res je, da se v nekaterih zahodnih deželah — ali točneje na nekaterih radijskih programih v teh deželah — uveljavlja takšen slog voditeljstva. Toda ob tem velja opozoriti, da so v Italiji, ZR Nemčiji, na Nizozemskem in nekaterih drugih zahodnih deželah na oblasti ali blizu oblasti zelo močne sile, ki se zavzemajo za politično, gospodarsko, kulturno in vojaško spojitve Zahodne Evrope v atlantsko skupnost pod pokroviteljstvom ZDA. Čeprav so si ZDA in Velika Britanija tekmeči na zabavnoglasbenem področju, pa je Velika Britanija na zunanjepolitičnem področju najožji zaveznik ZDA, ki skrbi za zaščito ali uresničevanje ameriških interesov v EGS, med njimi tudi za ustvarjanje atlantske skupnosti in prevlado angleškega jezika.

Vsaj zaenkrat to ni naš cilj, vednar nekateri pojavi ne samo na zabavnoglasbenem področju kažejo na težnje po poistovetenju z anglosaškim svetom. Da ne bi z izbiro primerov iz slovenskega prostora spet sprožili razpravo o primeru, ne pa o pojavu, naj tokrat navedem nekaj primerov iz beograjskega zabavnoglasbenega tednika, ki mi je čisto po naključju prišel v roke.

V rubriki »Pismo iz Londona« lahko beremo med drugimi cvetkami tudi tole: »*Mental as anything* je najnoviji produkt kontinenta gde su godišnja doba u »rikverc« od naših. Virgin nas je počastvovala s Maa singlom *The Nips Are Getting Bigger* — pop oridinale s rokabilly odjecima. Divno slušljiva stvar. Na poledini singlijanovića je *Instrumental as Anything*: pub-rocker na Aus način. To je bio samo uvod u predstavljanje celokupnijeg muzičkog izraza benda, album (drugim rečima) — *Mental as Anything*. Ger Wet Nips započinje paradu na strani 1. *Spanish Gardener* sledi, kao odâ zapošljenicima koji su flertovali sa šeficama. *Business and Pleasure* je komentar o showbiznisu; *Possible Theme for a Future TV Drama Series* je (verovatno) novi SP u Australiji, što dovoljno govori za sebe. *Egypt, Another Man's (Sitting in my Kitchen), Wolf at Your Door* prikazuju razne umešnosti benda.«⁶

Kakršnakoli pripomba na takšno mrcvarjenje materinega jezika bi bilo najbrž arhaično ravnanje »na novo prebujenih varuhov domače besede«? Toda naše radijske oddaje, časopisi, revije itd. so vendar namenjene jugoslovanskim poslušalcem in bralcem, ki imajo verjetno pravico do branja in poslušanja brez angleškega slovarja v roki. Ne vem, zakaj so na primer angleški naslovi popevk nedotakljivi, saj so le redko

⁵ Iz pogovora v Centru za proučevanje DVR, decembra 1979 v Ljubljani.

⁶ Džuboks, 15. 2. 1980, str. 6.

prevedeni. Prevajamo naslove filmov, knjig, zahtevamo podnaslavljanje filmov v slovenščini in ne v srbohrvaščini, podpiramo naše manjšine v Italiji in Avstriji v njihovem boju za pravico do javne rabe materinega jezika, do prodora angleščine v naš prostor pa smo nekritični.

Tako Stane Sušnik v kritiki nastopa skupine »Energy« v hali Tivoli piše: »... Naj ob tem omenimo še plakate, ki so vabili na nastop s kopico angleških izrazov, med nastopom pa je član angleške skupine najavljal nastopajoče in napovedal izključno v angleščini, čeprav je v odločbi o koncertu jasno zapisano, da mora organizator poskrbeti za domačega napovedovalca.«⁷

V že omenjenem tedniku Džuboks je na 17. strani neki Silversmith napisal v verzih navdušeno poročilo o nastopu angleške punk-rock skupine The Tus pod naslovom z velikimi rdečimi črkami: *Belgrade was burning*: V billboard izboru '79 pa ima srbohrvaščina na celi 14. strani pravico do 15 besed.

TOP LISTE

DISCO TOP 10

1. VERTIGO/FREE FIRE/FREE RIDE - Dan Hartman
2. I WANNA BE YOUR LOVER/SEXY DANCER - Prince
3. CAN'T STOP DANCING/IN MY FANTASY - Sylvester
4. THE SECOND TIME AROUND/IN THE SOCKS - Shalamar
5. DO YOU LOVE WHAT YOU FEEL - Chaka and Rufus
6. SMACK DAB IN THE MIDDLE - Janice McClain
7. I'M CAUGHT UP - Inner Life
8. HAVEN'T YOU HEARD - Patrice Rushen
9. YOU KNOW HOW TO LOVE ME - Phyllis Hyacinth
10. EVITA - Festival

JAZZ 10 - Albumi

1. AMERICAN GARAGE - Pat Metheny Group
2. ANGEL OF THE NIGHT - Angela Bofill
3. ONE ON ONE - Bob James & Earl Klugh
4. PUZZAZZ - Patrice Rushen
5. REC - Herb Alpert
6. A TASTE FOR PASSION - Jean Luc Ponty
7. BEST OF FRIENDS - Twennynine Featuring Lenny White
8. STREET BEAT - Tom Scott
9. DON'T ASK - Sonny Rollins
10. MORNING DANCE - Spyro Gyra

SOUL TOP 10

1. ROCK WITH YOU - Michael Jackson
2. DO YOU LOVE WHAT YOU FEEL - Rufus and Chaka
3. FOREVER MINE - O'Jays
4. PEANUT BUTTER - Feenayntice Featuring Lenny White
5. THE SECOND TIME AROUND - Shalamar
6. I WANNA BE YOUR LOVER - Prince
7. HAVEN'T YOU HEARD - Patrice Rushen
8. GIMME SOMETIME - Natale Cole Probo Bryson
9. JUST A TOUCH OF LOVE - Slave
10. I SHOULD'VE LOVED YA - Narda Michael Walden

VREMEPLOV NA TOP LISTAMA

PRE 5 GODINA

1. STREETS OF LONDON - Ralph McTell
2. DOWN DOWN - Status Quo
3. LONELY THIS CHRISTMAS - Mud
4. JUKE BOX JIVE - Rubettes
5. MY BOY - Elvis Presley
6. YOU AIN'T SEEN NOTHING YET - Bachman Turner Overdrive
7. WOMBLING MERRY CHRISTMAS - The Wombles
8. THE INBETWEENS/FATHER CHRISTMAS DO NOT TOUCH - The Goodies
9. I CAN HELP - Billy Swan
10. GET DANCING - Disco Tex The Sex-O-Lettes

PRE 10 GODINA

1. TWO LITTLE BOYS - Rolf Harris
2. RUBY DON'T TAKE YOUR LOVE TO TOWN - Kenny Rogers The First Edition
3. MELTING POT - Blue Mink
4. ALL I HAVE TO DO IS DREAM - Bobbie Gentry Glen Campbell
5. SUGAR SUGAR - Archier
6. SUSPICIOUS MINDS - Elvis Presley
7. TRACY - Cuff Links
8. YESTER ME, YESTER YOU, YESTERDAY - Steve Wonder
9. GOOD OLD ROCK'N'ROLL - Dave Clark Five
10. WITHOUT LOVE - Tom Jones

PRE 15 GODINA

1. I FEEL FINE - Beatles
2. YEH YEAH - George Fame
3. DOWNTOWN - Petula Clark
4. SOMEWHERE - P. J. Proby
5. WALK TALL - Val Doonican
6. GIRL DON'T COME - Sandie Shaw
7. I COULD EASILY FALL - Cliff Richard
8. TERRY - Twinkle
9. GO NOW - Moody Blues
10. NO ARMS COULD EVER HOLD YOU - Bachelors

New Musical Express

Mnogo gubite bez ILUSTROVANOG ROCK ALMANAHA

Premalo poznam zabavnoglasbeni revialni tisk, da bi ga lahko sodil počez. Morda je Džuboks skrajni primer kulturnega in jezikovnega po-

⁷ Delo, 25. 3. 1980, str. 9.

istovetenja z anglofonskim svetom ter nekritičnega posnemanja oblike in vsebine sorodnih zahodnih revij. Toda pogled na razne Top-lestvice bi nam marsikaj povedal o procesu kulturnega in jezikovnega uniformizma v raznih deželah, pa tudi o njihovem trajanju. Ob pogledu na te lestvice izpred petih, desetih in tudi več let bi dobili vtis, kot da je glasbena ustvarjalnost v deželah, ki so človeku dale mnoge glasbene genije, skoraj zamrla.

Seveda temu ni tako. Tudi zunaj ZDA in Velike Britanije imajo dobre glasbene ustvarjalce in poustvarjalce, samo da je zabavnoglasbena industrija v ZDA daleč najbolj razvita tako v tehničnem, predvsem pa v marketinskem (tržniškem) pogledu. Preseči neugodne posledice danih svetovnih razmer z zavestno programsko politiko, ki bi v polni meri upoštevala, da zabavna glasba ni samo zabava in trgovina, ampak da ima tudi druge razsežnosti — ne nazadnje vzgojne — pa bi pomenilo ravno boj zoper nadvlado in vladanje ter zahtevo po svobodi ustvarjanja in govora, izražanja in komunikacije, kot je to zapisal Rupel. Verjetno se bo Rupel strinjal z menoj vsaj glede tega, da ni mogoče govoriti o svobodi komuniciranja, če je komuniciranje enosmerno, ter o svobodi ustvarjanja in govora, če si prisiljen ustvarjati in govoriti v tujem jeziku. Odpiranje vrat samo anglofonski zabavni glasbi pa zame pomeni svojevrstno zapiranje v sicer mnogo širši svet, kot je naš domači slovenski ali jugoslovanski prostor, toda še vedno je le majhen del zemeljske oble.

Za konec tega dela svojega razmišljanja pa naj citiram še vietnamskega profesorja Tran van Kheja, direktorja inštituta za etnomuzikološke raziskave v Parizu in člana odbora za glasbo pri organizaciji UNESCO:

»Napredek in razvoj nikakor ne pomenita podrejanja zahodni kulturi. Naravnost tragično je dejstvo, da skoraj na nobenem evropskem ali drugem zahodnem konservatoriju ne poučujejo vzhodne glasbe, da pa v vsaki azijski ali afriški glasbeni šoli igrajo v glavnem zahodno glasbo. Prevladuje mnenje, da je zahodna glasba znanstvena. Poučujejo jo in igrajo na koncertih po vsem svetu. Vendar, predstavljajte si svet, v katerem ne bi bilo nobene druge glasbe. Bil bi žalosten svet. Glasba je kakor cvetlični vrt. Če v njem gojimo le vrtnice, postane enoličen. Treba je nameniti prostor tudi lokvanju, pa marjeticam in drugim cvetlicam, včasih tudi zelenim rastlinam.«⁸

Ta misel naj mi bo za izhodišče še za kratko razmišljanje o drugi enostranskosti, to je usmeritvi glasbenih revij drugega radijskega programa izključno na zabavno glasbo. Takšno usmeritev so ubrale nekatere komercialne postaje na zahodu. Vendar radio Ljubljana ni komercialna postaja (ali vsaj to ni njegovo prvenstveno poslanstvo), zato se mi zdi takšna usmeritev sporna. Z lahkimi in pretežno zabavnimi programom naj bi pritegnili mlade poslušalce. Toda ali to pomeni, da klasična glasba ne nudi nobene zabave? Ali pa narodna glasba? Saj se tudi mladina ne ukvarja

⁸ Iz referata na 30. kongresu mednarodne zveze glasbene mladine avgusta 1979 v Zagrebu.

samo z zabavno glasbo! V Sloveniji z zadovoljstvom ugotavljamo veliko udeležbo mladine v pevskih zborih. Zato mi je težko razumljivo, zakaj tudi mladini, ki se sama aktivno ne ukvarja z glasbo ali petjem, ne bi v njej namenjenemu programu odpirali čim širša obzorja.

Program je gotovo lahko zabaven tudi z drugimi glasbenimi zvrstmi in za njegovo privlačnost ni dovolj samo zabavna glasba, ampak tudi vsebina in način predstavitve. Ali kot pravi francoski pisatelj in velik poznavalec glasbene umetnosti Romain Rolland: »Glasba, naj govorimo kar koli že, ni splošen jezik sporazumevanja. Vedno je potreben besedni most, da zmore zvočna strelica prodreti v vsa srca.« In če je program posebej namenjen mladini, potem bi še sploh morali skrbeti, da bi ji tudi v lažjem programu pomagali bogatiti znanje, plemenititi dušo in širiti obzorje. Kajti prava zabava je predvsem tista od katere ti nekaj ostane.

Seveda pa je založniško ali programsko politiko težko voditi v tej smeri, če iščejo pri tem snovanju najbolj lagodno pot ali pa če se »določeni krogi zapirajo v svoje neznanje in nestrokovnost, kar jih slej ko prej sili v še vztrajnejše ohranjanje monopola, da bi se (vsaj začasno) zmanjšala očitnost neznanja in nestrokovnosti«, kot je to v svojem razmišljanju zapisala Breda Pavličeva. Strinjam se z njo, da je treba obravnavati prave vzroke. Toda že iz njenega prispevka in še posebej iz razprav v jugoslovanskem tisku dokaj jasno izhaja, da so prej omenjeni pojavi eden glavnih vzrokov za položaj, ki lahko »dolgoročno povzroči določeno glasbeno nepismenost, poneumljanje, intelektualni in čustveni analfabetizem, ki držijo ljudi na zelo nizki ravni okusa in sposobnosti dojemanja prave umetnosti.«⁹ To pa pomeni, da položaj ni objektivno pogojen in nespremenljiv, ampak da ga je mogoče z zavestno akcijo v mnogočem izboljšati, čeprav nam bodo zunanji in notranji objektivni dejavniki (tržni sistem in delovanje profitne logike) še vedno onemogočali, da bi pri tem šli do konca.

Za takšno nalogo seveda niso potrebni cenzorji, kot se boji Rupel, ampak zrele, samostojne in razgledane osebe z znanjem, ki bi se zavedale svojega poklicnega poslanstva in vloge glasbe, ki sicer prav gotovo ni osrednji problem naše družbe, vendar pa je tudi ni več mogoče obravnavati kot nekaj postranskega in nepomembnega. Večje zahteve pa seveda pomenijo tudi drugačno vrednotenje dela tistih, ki se z glasbo poklicno ukvarjajo.

Glasbeno zahtevnejši in bolj razgledani poslušalci pa bodo po mojem mnenju porok, da nam čez domačo zabavno glasbo ne bo treba zabavljati v tolikšni meri, kot danes. Kajti njeni najbolj neusmiljeni kritiki povsem pozabljajo na dialektično zvezo med proizvodnjo in porabo in da so nezahtevni poslušalci pogoj za ohranjanje monopolov, za katerimi se skrivajo nestrokovnost, neznanje in tudi duhovna lenoba. Ob tem bi veljalo proučiti tudi vpliv domače proizvodnje kaset in plošč na radijski

⁹ Citat iz prispevka Brede Pavličeve, Teorija in praksa št. 2—3/1980.

program, kadar je proizvodnja vezana na radijsko hišo. Poraja se mi namreč vprašanje umestnosti takšne zveze, če je proizvodnja kaset in plošč profitno, ne pa raziskovalno in vzgojno usmerjena. Presenečen bi bil, če takšna zveza ne bi pomenila dodatnega pritiska na usmeritev v komercialno glasbo z vsemi neugodnimi posledicami, o katerih je v svojem prispevku razmišljala Breda Pavličeva.

KAJA ŠIVIC

Zaznavamo — poslušamo — razumemo

Radi poslušate kitajščino?

Najbrž se vprašanje zdi smešno ali vsaj čudno, in vendar pogosto pravimo, da radi poslušamo ptičje petje, brenčanje čebelic, da je to najlepša glasba.

Sprašujem se, kaj je glasba. (Da ne bo pomote, moram povedati, da v tem pisanju ne bo govor o umetnosti, saj tega vprašanja ni nihče pred menoj načeval, gre le za pojem glasbe.) Glasba so zvoki, vendar kakšni, kateri zvoki? Mnogi današnji glasbeni ustvarjalci trdijo, da je glasba vse naše zvočno okolje, če mu le znamo prisluhniti. Torej lahko rečemo, da je glasba tudi govor. In zdaj smo pri kitajščini. Jezik, ki ga pogosto poslušamo in z njim živimo, začenjamo razumeti, njegova melodija nam postaja domača, najbrž tudi prijetna. Kaj ni prav podobno tudi z glasbo?

»Glasba ne pozna meja«, pravimo, »glasba je vesplošni jezik, ki podira meje, ki je enako razumljiv vsem«. Pogosto se sprašujem, koliko je v tej trditvi resnice. Eno je namreč poslušati in drugo razumeti. Zdi se mi, da vse te lepe trditve izhajajo iz dejstva, da se največkrat zadovoljimo s čutnim sprejemanjem glasbe, pripravljeni smo razmišljati le o tem, ali nam je prijetna ali ne. Zdi se nam, da nas mora glasba božati ali ritmično razgibavati, predvsem pa ne sme biti naporna za možgane. Večina ljudi odklanja glasbo, ki jim daje misliti, ki jih sili k reševanju problemov. Niso ji pripravljeni slediti, se ji posvetiti in jo poskušati razumeti, odveč jim je spoznavati zahtevnejše harmonije in bolj zapletene melodije, da ne govorimo o sodobnejših »neurejenih« ali celo elektronskih zvokih. Kakšna zabava pa je vendarle to, če se moraš po službi in vseh drugih napornih opravilih ubadati še z razmišljanjem o glasbenih vrednotah!

In vendar nekateri razmišljamo. Skleпам, da smo to predvsem tisti, ki imamo toliko glasbene izobrazbe, da nam postaja jasno, da je treba

glasbo poslušati, razumeti in ne le zaznavati. Kritični postajajo tudi najmlajši, ki so se pripravljene glasbi posvetiti več kot le za zabavo, na primer trinajstletno dekle iz majhnega mesta na Koroškem, ki razmišlja takole:

»Iz zamaknjenosti me predramijo zvoki ansambla Srebrnih kril, ki prihajajo iz bratove sobe. Prisluhnem in začnem peti ponavljajoči se tekst, ki ga znam na pamet. Zatem zaslišim solo improvizacijo trobente, nekaj jazzu podobnega. Jazz glasba je polna nepričakovanih intervalnih skokov in improvizacij. Prav tako nepričakovano je to, da radio naenkrat utihne. Brat še nekaj časa godrnja, nato pa mi odgovori, da mu ta glasba ni všeč, ker ni dovolj ritmična. Ne razumem, zakaj ljudje radi poslušajo le tisto glasbo, ki jim je všeč in jo razumejo. Zakaj je tako malo takšnih, ki se poglobijo tudi v glasbo, ki je zaspoznanje teže razumljiva, a prav tako kakovostna? Upam, da mi bo nekoč uspelo na to vprašanje odgovoriti tako, da bom z odgovorom zadovoljna.«

Ta odgovor ni čisto preprost. V uvodu sem želela nakazati vzrok, zaradi katerega menim, da ima glasba na človeka močan vpliv. Toliko močnejši in nevarnejši je vpliv na tiste, ki glasbo sprejemajo brez kritičnega razmišljanja. Sprejemajo seveda le tisto glasbo, o kateri sem že govorila, tisto, ki zaziba, uspava, ki ni v nobenem pogledu za poslušalca problematična, tisto, ki »lepo zveni«, ki jo lahko že po prvem poslušanju zažvižgamo. Prav to pa ima posledice, o katerih so na teh straneh že razpravljali sociologi. Ker nisem niti sociolog in niti poklicni glasbenik, poskušam njihovim razmišljanjem dodati svoje, ki temelji predvsem na veliki ljubezni do glasbe. Prav kot ljubitelja glasbe, ki veliko premišljuje o vzrokih za nekritičnost poslušalcev, me močno zadeva problem vpliva poplave zabavne, predvsem tuje glasbe v našem svetu. Naj tu povzamem nekaj misli nemškega strokovnjaka Alfreda Kringsa, ki je o tem problemu objavil članek v glasbeni reviji *Musica*:

»Glasbeni založniki ugotavljajo, kako pri improvizirani glasbi, ki je ni mogoče tiskati, usihajo tantieme. Zato jo poskušajo krotiti z aranžmani. Z njimi pa se žal pojavi tista neobvezna lajna, ki nas preplavlja iz džuboksov, iz zvočnikov v veleblagovnicah in na delovnih mestih, končno tudi iz radia, in to v tako razsipni in vsebinsko prazni količini, da so le še nekakšno površno mamilo, ki ga s sluhom komaj še zaznavamo. Tako nas laže zapeljejo k nakupu, delovni storilnosti, ukročni meščanski brezdelnosti v prostem času... Mnogi ljudje mislijo, da taka glasba povsem izgubi svojo funkcijo, ker je le zvočna kulisa. Vendar stvar ni tako preprosta. Moč glasbe je v tem, da je vedno polna emocije in njen vpliv je lahko dober ali slab. Če torej kdo v radijskih sporedih zahteva glasbo, ki naj bi bila le zvočna kulisa, vara samega sebe. Tisto, kar naj bi bilo le šumenje brez vsakršnega izraza, ne zasluži več imena glasba, ampak nas poneumlja.«

Prav to sem razmišljala, ko sem ugotavljala, kako se na neke zvoke navadimo, jih le še zaznavamo in nam postanejo celo prijetni, ker ob njih ničesar ne razmišljamo. To seveda dobro vedo vsi tisti, ki jih zanima dobiček, kar ugotavlja tudi Alfred Krings. Torej je treba človeka navaditi na določeno glasbo, ki se ji brez težav lahko prilagodi in jo sprejme, z njo ga uspavamo in imamo nad njim določen vpliv. Najbolje to uspeva tistim, ki imajo neomejene možnosti razširjanja glasbe, se pravi tehnično razvitim deželam.

Zakaj nam je ameriški rock bliže kot kitajski napev? Preprosto zato, ker ga neprestano poslušamo. In zakaj ga moramo kar naprej poslušati? Prav to je tisto vprašanje, ki me najbolj zanima in v katerem se strinjam z Borisom Verbičem. Menim, vsaj, da sem njegovo pisanje pravilno razumela. In močno me je prizadelo in mi dalo misliti besedilo Dimitrija Rupla, ki odgovarja nanj s trditvami, »da je anglofonska ali angloameriška glasba tista, ki prihaja iz številnih angleško »govorečih« oziroma »pojočih« dežel. Naštejmo jih nekaj: Anglija, Irska, Avstralija, Nova Zelandija, Indija, Pakistan, Kanada, Bangladeš, Šri Lanka, cela vrsta bivših angleških kolonij v Afriki in Aziji . . . Znano je, da angleške tekste za svoje popevke pišejo tudi skandinavski narodi, Italijani, Izraelci, celo Francozi.« Dodati moram, da žal včasih tudi Jugoslovani.

Menim, da to ni nikakršen odgovor, nasprotno, isto vprašanje, ki si ga postavljam, velja za vse naštete dežele. Saj ne gre le za vpliv jezika, gre za glasbeno kulturo. Med naštetimi deželami so tako razvite kot nerazvite in tu me je najbolj zbolela trditev, da »smo dežela s kratko kulturno zgodovino, majhna in relativno nerazvita dežela«. Morda nismo velika dežela, kar pa nikakor ni pomembno, morda imamo kratko zgodovino kot samostojna, suverena dežela, nikakor pa nimamo kratke kulturne zgodovine. Osnova vsake kulture je ustvarjanje nekega naroda, njegovo ljudsko izročilo, in to je pri nas (in vseh naštetih »nerazvitih« deželah) še kako staro in bogato.

Hudo je, da so našemu človeku stoletja in stoletja vladajoči vcepljali kompleks manjvrednosti in majhnosti, še huje pa je, da ta kompleks sprejema naš sodobni sociolog. Prav zaradi takšnega občutka in mišljenja smo še danes navdušeni nad vsem, kar je tujega, od tržaških kavbojk do avstralske čokolade, in isto velja za kulturne dobrine. Nikakor nočemo dovolj ceniti svojega in želimo biti uspešni tako, da posnemamo večje, bolj »razvite«.

Kaj ni skrajni čas, da se tega občutka znebimo, saj je neutemeljen. Poglejmo vendar našo kulturo, našo glasbo, ki je prav gotovo na visoki ravni in to v vseh zvrsteh po vrsti. Poglejmo našo ljudsko pesem, staro in prelepo, ne nazadnje imamo razvito tehniko, lastno produkcijo plošč in kaset, nič koliko lastnih radijskih in televizijskih postaj. Imamo tudi šole in to dobro opremljene, in ni razloga, da ne bi mogli naši mladini nuditi široke kulturne vzgoje, ki bi ji odpirala poglede, ji ostrila kritičnega du-

ha. Bojim se le, da se mnogo premalo zavedamo pomembnosti kulturne vzgoje, da tej vzgoji posvečamo premalo pozornosti in ji pripisujemo obrobni pomen, da še vedno ločimo kulturo na različne stopnje, predvsem pri glasbi. Ena je menda tista »resna« glasba, namenjena eliti, druga pa »zabavna«, sprejemljiva za vse. Če trdimo, da so zvoki glasba, potem je glasba, vprašanje ni v »resnosti« temveč v kakovosti. Kaj pa je dobra glasba, kje so kriteriji, si nihče ne upa prav glasno in razločno trditi. Tu smo menda prav hitro prizadeti, kar se dobro odraža v vseh javnih tribunah in oddajah, kot na primer pred mesecem, ko so se na naši televiziji lotili šunda.

Alfred Krings v omenjenem članku pravi, da je dobra glasba tista, ki ume nekaj povedati. Pa poskusimo največ poslušanim, najuspešnejšim popevkam, našim ali tujim, odvzeti besedilo in razmisliti, kaj nam pove glasba sama. In spet prihajam k uvodni trditvi, da pravzaprav ne želimo, da nam glasba kaj pove, ker ne želimo razmišljati, želimo se le zabavati, jo zaznavati in se čimmanj truditi. To uspavanje ni brez nevarnosti, kajti potrebujemo kritične in razmišljajoče ljudi, ki se znajo pravočasno upreti slabim vplivom.

Naj zaključim z besedami vietnamskega etnomuzikologa Tran Van Kheja, člana organizacije UNESCO, ki tako preprosto pravi: »Vodilo — vsakomur kulturo — ne pomeni spustiti kulturno raven na stopnjo, ki bo brez težav sprejemljiva za vsakogar, temveč vzgojiti vsakogar, da bo lahko sprejemal kulturne dobrine in jim sledil.«

IGOR RAVNIKAR

Kaj je to »prestrukturiranje gospodarstva«

Na neustrezno sestavo jugoslovanskega gospodarstva in nujnost njenega korenitega spreminjanja so nekateri ekonomisti (pa tudi poslovni ljudje, razni publicisti itn.) začeli opozarjati že pred mnogimi leti, spoznavajoč, da skorajda povsem nepovezan samostojen razvoj mikro-ekonomskih subjektov brez trdnejših opornih točk globalne strategije, razvoja prejkoslej ne more pripeljati drugam kot do poglobljanja nasprotij. Ob nekakšni euforiji gospodarskega liberalizma in prakticizma, če smemo tako imenovati neko obdobje pri nas, takih opozoril med poklicanimi nihče ni jemal posebno resno, tako da se je začel pojem »prestrukturiranje gospodarstva« vsaj uradno in v besedi v večji meri uporabljati šele pri načrtovanju razvoja sedanjega srednjeročnega obdobja (1976—80), ki pa kakšnega resničnega prestrukturiranja, razen v smislu prenosa teže vlaganj v nekatera infrastrukturna področja, še ni prineslo. V sami produkcijski sestavi so šle spremembe v našem gospodarstvu v zadnjih letih verjetno celo v nasprotno smer od zelene, kar navsezadnje, če drugega ne, dokazuje dramatično slabšanje naše plačilnobilančne pozicije v svetu — ravno kot eno izmed posledic teh napačnih gibanj v produkcijski sestavi.

Zato pa se v zadnjem času beseda prestrukturiranje tako pogosto pojavlja v raznih gradivih, družbenih listinah in sredstvih javnega obveščanja, da smo priče že pravi »institucionalizaciji« tega pojma, ki se tudi že začanja enačiti s pojmom gospodarske stabilizacije (kar je po svoje logično). »Nujno je«, piše na primer v Smernicah za pripravo družbenega plana SR Slovenije za obdobje od leta 1981 do 1985, ki jih je sprejela slovenska skupščina sredi lanskega poletja, »da združeno delo postopno opusti strukturo, ki je značilna za gospodarstva z nižjim narodnim dohodkom na prebivalca, kaže pa se v visokem deležu proizvodnje in storitev, ki so tehnološko manj intenzivne in relativno nizko vključene v ekonomske odnose s tujino«. In, kot vse pogosteje ugotavljamo v razpravah naših najvišjih družbenih in političnih teles, »so strukturna nasprotja temeljni vzrok za gospodarsko neuravnovešenost«.

Bržčas je še najbolj pospešil razčiščevanje spoznanj v tej (pravilni) smeri ravno katastrofalen trend gibanja v zunanjetrgovinski in plačilni bilanci, ki nas je pripeljal že do roba mednarodne likvidnosti. To pa je položaj, ki nas s svojimi možnimi posledicami sili, da vzamemo stvari kar najbolj resno. Položaj je celo na videz protisloven, vsekakor pa zelo zapleten: gospodarska sestava je taka, da sploh ne dopušča temeljitejšega zmanjševanja plačilnega primanjkljaja s tujino — brez hkratnega večjega zmanjševanja hitrosti naraščanja proizvodnje. Odtod tako težavne razprave, ki so potekale okrog plačilnobilančnih projekcij za letošnje leto: če hočemo v naši državi doseči vsaj 6-odstotno rast finančnega obsega proizvodnje (ki pa jo ocenjujejo kot spodnjo dopustno mejo, ko se še lahko rešujejo problemi zaposlovanja in drugi problemi družbenoekonomskega in socialnega razvoja, zlasti manj razvitih območij), smemo lanski (rekordni) primanjkljaj letos zmanjšati največ za polovico, in to ob vseh drugih potrebnih stabilizacijskih naporih.

Od kod taka (sicer zelo približna) ocena, je vsaj povsem razumljivo: povečana proizvodnja v industriji, ki je pretežno zgrajena iz uvožene opreme in zasnovana na uvoženi tehnologiji in znanju in ki uporablja v svojem inputu pretežno uvožene surovine in reprodukcijski material — ne more izvirati iz ničesar drugega kot iz povečanega uvoza. Zmanjšati uvoz pomeni torej (v dani produkcijski sestavi) tudi zmanjšati proizvodnjo in to približno v takem razmerju, v kakršnem je uvozna substanca vsebovana v enoti končnega proizvoda. Kot vemo, pa je zaradi izrazitega zaostajanja bazične proizvodnje v primerjavi s predelavo in finalizacijo v dosedanem razvoju ta uvozna odvisnost (in kar je še bolj nevšečno — pretežno od dobaviteljev iz trgov s konvertibilno valuto) zelo velika. Vzemimo samo jugoslovanski kovinski kompleks v predelavi kovin in strojogradnji, ki pa sta med streteško ključnimi nosilci gospodarskega razvoja, se giblje delež uvozne vrednosti v izdelkih od 31 do 44 %, odvisno od stopnje obdelave. Da o kemični, farmacevtski in nekaterih izrazitih »sestavljalskih« industrijah ne govorimo.

S prejšnjimi ugotovitvami smo pravzaprav že nakazali, kje tiči eden bistvenih razlogov za zdaj tako poudarjeno nujnost po prestrukturiranju, ki bo moralo biti vgrajeno v vse listine novih srednjeročnih planov. Namen tega sestavka nikakor ni, da bi zrcalil nekakšen pesimističen pogled na bližnjo usodo te tako potrebne preusmeritve. Nasprotno, samo ravnanje, ki izhaja iz realno ocenjenih pozicij in možnosti, je lahko smotno in pripelje sčasoma do zelenega cilja.

Zlasti moramo opraviti s številnimi poenostavljanji in slepili. Eno takih slepil, ki smo ga že omenili, je, da se dá kar tako zmanjšati uvoz. To bo uresničljivo šele takrat, ko bo temeljiteje spremenjena sestava. (Ker so surovine in reprodukcijski material največja postavka, smo uvoz izdelkov široke porabe in opreme, ki se ga seveda dá zmanjševati, v tem razmišljanju nalašč odmislili; vendar, manjši uvoz porabnih predmetov

povečuje odtok deviz občanov v tujino, omejitev uvoza opreme in delov pa otežkoča, zavlačuje ali onemogoča tekoče rekonstrukcije, celo tiste, ki so naravnane k prestrukturiranju — s tem pa tudi načrtovano proizvodnjo.)

Podobno je z zahtevo, ki jo že celo večnost vsi vse vprek ponavljajo, da je treba povečati izvoz; vendar je res, da nenehno poudarjanje te nujnosti v vseh dosedanjih obdobjih ni prineslo drugega kot slabšanje devizne bilance. Za učinkovit in racionalen izvoz namreč nismo uresničili nekaterih temeljnih predpostavk: prvič, pri nas skorajda ni proizvodnje, ki bi bila pretežno naravnana v izvoz, mehanizem dohodkovnega povezovanja in združevanja dinarskih in deviznih sredstev za naložbe v izvozno sposobno in prodorno proizvodnjo še ni zaživel, jugoslovanska industrija izvažata v glavnem bodisi presežke, ki jih ne more prodati na notranjem trgu (na katerem sicer z redkimi izjemami dosega višje cene in s tem večji dohodek), bodisi »prisilno«, to je izključno zaradi pridobitve potrebnih deviz za uvoz, pri čemer se ta del proizvodnje praviloma izvažata na meji lastne cene ali pod lastno ceno, torej z izgubo (izvozne stimulacije zaradi premostitve carinskih in drugih omejitev v državah, s katerimi trgujemo, predvsem pa zaradi naše nižje produktivnosti in sploh slabše konkurenčnosti našega blaga, so sicer neogibne, vendar pa je jasno, da spodbujanje neusklajenega in neracionalnega izvoza v končni posledici ne more imeti pozitivnega učinka); drugič, nimamo še jasne opredelitve, kaj se našemu gospodarstvu pravzaprav splača izvažati: naši ozdi samostojno in medseboj neusklajeno izvažajo več ali manj vse, glede na zgoraj opisane nujnosti, predvsem pa tudi izdelke oziroma materiale, ki jih potrebujejo drugi ozdi v nadaljnjih fazah predelave, ki morajo potem te iste materiale uvažati (če imajo za to sploh možnosti) ali pa prihaja zaradi zmanjšanih dobav do zastojev in drugih motenj v njihovi proizvodnji. Take in druge omejitvene faktorje na področju mednarodne menjave bi lahko še in še naštevali, toda to je že tema zase.

Skratka, skrajno nujno bo treba v prvi fazi pospešiti delo za uresničenje temeljnih pogojev in predpostavk za smotern in racionalen izvoz, to pa sta zlasti tesnejša medsebojna povezanost in usklajenost poslovnih odločitev med tozdi, oziroma delovnimi organizacijami, ki so kakorkoli reprodukcijsko povezani, ter dohodkovno povezovanje in združevanje dinarskih in deviznih sredstev. Proces v tej smeri se je sicer začel, žal pa v trenutnem položaju namesto tega v vsakdanjem gospodarskem življenju pri nas bolj prevladujejo izsiljevanje, prekupčevanje in rušenje osnovnih pravil poslovnega vedenja.

Stvarno učinkovit, prodoren in rentabilen izvoz ter sploh uspešnejše vključevanje slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva v svetovni trg (na katerem se je v zadnjem desetletju naš delež postopoma zmanjševal) pa lahko pričakujemo šele v drugi fazi, ko bomo — zelo na kratko rečeno — organizirali izvozno proizvodnjo z rentabilnimi serijami, ki bo bolj temeljila na izsledkih domačega znanja in bolj izkoriščala.

prednosti domačih virov. Torej takrat, ko bo dalo prestrukturiranje prve otipljive rezultate.

Zdi se, kot da smo v začaranem krogu. Očitno je, da sta potrebni kar največja treznost in preudarnost, da bi stopili iz njega. Toda preden nadaljujemo z razpravljanjem o možnih »poteh in stranpoteh« prestrukturiranja, si za osvežitev spomina na kratko oglejmo, iz kakšnih izhodišč bo gospodarstvo Slovenije pri tem izhajalo in kaj je na tej poti že narejenega. Na tej podlagi bomo potem poskusili izluščiti nekaj sklepov.

Raven in naraščanje produktivnosti dela slovenske industrije (katere delež v jugoslovanski industrijski proizvodnji se v povojnem obdobju postopoma zmanjšuje) sta sicer stalno nad jugoslovanskim poprečjem (pa tudi tu se razlike zmanjšujejo) medtem ko v primerjavi z razvitejšimi državami produktivnost močno zaostaja in je v poprečju za več kot polovico manjša.

Jugoslovanske industrijske zmogljivosti, kar velja tudi za Slovenijo, so v poprečju slabo izkoriščene, čemur zlasti botrujejo nezanesljive dobave surovin in materialov.

Izrabljenost osnovnih sredstev, ugotovljena na podlagi knjigovodske odpisanosti, je v slovenski industriji največja med vsemi jugoslovanskimi republikami, pri tem pa potekata modernizacija in racionalizacija proizvodnje prepočasi, saj nas druge republike, zlasti pri uvajanju nove tehnologije, prehitevajo. Pri tem pa vse bolj tehnološko zaostajamo za drugimi industrijskimi državami (s čimer lahko pojasnimo verjetno glavni vzrok, da naši proizvodi brez velikih izvoznih stimulacij niso konkurenčni na tujih trgih). Zelo zanimiv pa je podatek, da imajo ravno tiste produkcijske skupine v Sloveniji, ki so najproduktivnejše v jugoslovanskem prostoru, najnižjo raven tehnične opremljenosti. Vendar pa so tudi v naši republici nove naložbe v sodobno opremo pogosto manj rentabilne, kot je proizvodnja s staro opremo, kar kaže na to, da nismo sposobni sodobnih zmogljivosti preudarno izkoriščati.

Iz tega lahko povzamemo že prvi sklep, da nas nove naložbe ne bodo spravile na zeleno vejo, če ne bomo hkrati začeli odločno reševati problem na področju kadrov. Kvalifikacijska sestava delavcev v industriji pa je v Sloveniji med jugoslovanskimi republikami najslabša, tako da lahko sorazmerno boljše proizvodne in finančne rezultate pripišemo kvečjemu za zdaj še boljšim delovnim okoljem, boljšim delovnim navadam in mentaliteti delavcev pri nas. Razen tega ima slovenska industrija v primerjavi z jugoslovansko, še bolj pa v primerjavi z visoko razvitimi državami, visok delež delovno intenzivnih panog, za katere so značilni nizka kvalifikacijska sestava zaposlenih, nizki osebni dohodki in nizek družbeni proizvod.

Nikakor ne moremo reči, da v smeri našega »iztreznjenja«, ki je ob takih podatkih očitno potrebno, nismo že marsičesa storili. Če je v sestavi naložb, ki so realizirane ali se realizirajo po tekočem srednjeročnem planu, še precej neskladij in nesmotrnosti, ki so med drugim tudi posledice

dica nedoslednosti v izvajanju novega sistema družbenega planiranja, pa so priprave za nove srednjeročne plane že veliko kvalitetnejše. Za dogovor o temeljih družbenega plana SR Slovenije, ki bo vseboval konkretne naloge in obveznosti glavnih nosilcev razvoja, predvsem naj bi bile to različne širše asociacije združenega dela, so bila izdelana dokaj jasna izhodišča. V glavnem so že tudi znani najpomembnejši nosilci prihodnjega razvoja, ki so že tudi ponudili svoje prve programe, ki bi morali upoštevati temeljna razvojna merila.

Najpomembnejše je za zdaj to, da poznamo osnovno strateško smer razvoja in da vsaj v grobem vemo, katere prvine morajo vsebovati posamezni razvojni programi, da bomo lahko zanje rekli, da so naravnani v želeno prestrukturiranje: to so tehnološko intenzivne proizvodnje in storitve, za katere je značilna visoka stopnja avtomatizacije proizvodnih procesov ter velika udeležba visoko kvalificiranega ustvarjalnega dela; to so izvozno usmerjene (neposredno in posredno) proizvodnje in storitve na trajnejših temeljih; proizvodnja in storitve, ki zagotavljajo racionalno porabo energije in surovin; proizvodnja in storitve, ki omogočajo gospodarnost s prostorom in izboljšanje človekovega okolja; proizvodnja in storitve, ki omogočajo produktivno zaposlovanje; razporeditev po prej naštetih merilih uveljavljene proizvodnje in storitev v skladu s policentrično zasnovano regionalnega razvoja SR Slovenije, tako da bo prispevala k zmanjševanju razvojnih razlik med regijami in k ovrednotenju posebnih razvojnih možnosti posameznih regij.

V dogovoru o temeljih plana bo seveda treba vsa ta merila natančneje opredeliti in jih ovrednotiti. Gotovo je, da je eden najpomembnejših načel prestrukturiranja v Sloveniji zmanjšanje deleža delovno intenzivnih panog ter povečanje deleža tehnološko in razvojno zahtevnejših. Nove naložbe morajo vključevati znatno večjo porabo znanja in dosežkov domačih raziskav na področju tehnologije in organizacije. Proizvodnja mora popolneje izkoriščati domače in sekundarne surovine ter z njimi čimbolj nadomestiti uvozne, bolj smotrno kot doslej uporabljati energijo in upoštevati omejitve, ki jih narekuje varstvo okolja. Ne nazadnje morata prestrukturiranje in modernizacija temeljiti na bolj uspešnem razvojnem in raziskovalnem delu.

Vse to, kar smo našteali, se zelo lepo sliši in nobenega dvoma ni, da bi moralo tako biti. Če pa hočemo, da se bodo v organizacijah združenega dela otresli v preteklih obdobjih privzgojene podjetniške miselnosti in uravnali svoje razvojne in poslovne odločitve v skladu z opredeljenimi družbenogospodarskimi koristmi, jim je treba ponuditi kaj več od načelnih izhodišč in opredelitev. Seveda ne gre za to, da bi jim kot samostojnim samoupravnim subjektom kdorkoli kaj ukazoval, vsiljeval ali odločal, katerim njihovim naložbenim načrtom naj se prižge zelena luč in katerim ne. Vendar je, še posebej od manjših in srednjih ozdov, ki so v mnogih panogah močno razpršeni, nepovezani in še zlasti slabo informirani, iluzorno pričakovati, da bodo v takih razmerah kar sami ugotovili,

v kakšne rekonstrukcije in nove objekte naj gredo, v kakšno tehnologijo naj usmerijo svoja razpoložljiva (in sposojena) sredstva oziroma kje in s kom vse naj združujejo dohodek, da se bosta njihov razvoj in poslovanje ujela s smerjo zelenega prestrukturiranja narodnega gospodarstva. To pa pomeni, da jih je treba oskrbeti z bolj natančnimi informacijami in pripomočki za načrtovanje.

Tudi za to nalogo moramo sicer priznati, da so jo poklicani družbeni dejavniki, institucije, zbornice in druge asociacije to pot veliko resneje vzeli kot kdajkoli prej. Morda so s potrebnimi študijami, analizami in elaborati malce pozno začeli, zaradi česar se bo zavlekla tudi priprava vseh potrebnih planskih listin pri nosilcih razvoja in njihovo usklajevanje v postopku srečujočega planiranja. Vsekakor bo treba na tem področju zaostri odgovornost ter zatrei uradniški način dela in miselnost, saj vsako zavlačevanje in manipuliranje povzroča veliko družbeno škodo.

Navedli bomo samo nekaj primerov, ki pa dovolj ponazarjajo, kolikšne praznine še zijajo na področju strokovne obdelave predpostavk za usklajen razvoj v smeri prestrukturiranja.

Izpolniti bo treba raziskave, ki naj dajo informacije o vseh možnostih za organiziranje rentabilne proizvodnje, ki bo nadomestila uvoz kot tudi raziskave o možnostih uporabe sekundarnih surovin.

Organizirati je treba konjunktorno službo, ki bo lahko posredovala ozdom vse relevantne in tekoče podatke o potrebah na domačem in možnostih na svetovnem trgu.

Potrebne so tudi informacije o naložbenih načrtih ozdov na vsem območju države, ki so neogibna podlaga za poslovno usmerjenost, za navezovanje stikov in povezav zaradi skupnih vlaganj in drugih skupnih akcij, ki bi preprečili nepotrebno podvajanje zmogljivosti in neracionalnost ter omogočili ustrezno specializacijo.

Slovenska industrija potrebuje čimprej elaborat o možnostih razvoja z vidika energetskih virov.

Pospešiti bo treba izdelavo strokovnih študij o možnih in potrebnih usmeritvah nekaterih proizvodenj, zlasti tistih, ki so temelj za tehnološki razvoj celotnega gospodarstva. Gre zlasti za tele sektorje:

Kovinsko predelovalna industrija in strojogradnja (gradnja energetskih objektov, procesnih objektov in linij, transportnih pretovornih sistemov, proizvodnih sistemov in sistemov za izboljševanje in zaščito okolja na višji tehnološki ravni); elektronska industrija (mikroelektronika, računalništvo, optoelektronika, integrirani telekomunikacijski sistemi, avtomatizacijski inženiringi, objekti s kompletnimi sistemi za nadzor in vodenje, najzahtevnejši segmenti porabne elektronike); kemija in posebej farmacevtska proizvodnja (poudarek na bazični proizvodnji z domačimi surovinami). In tako naprej. Tudi nekatere druge v Sloveniji »tradicionalne« industrije, za katere smo ugotovili, da se jih ne splača več ekstenzivno razvijati, zahtevajo, da jasno opredelimo, kakšne so njihove možnosti za razvoj (produktivnost, kvaliteta, dizajn).

Skupni imenovalec vseh študij, raziskav in strokovnih elaboratov, ki jih je treba ponuditi gospodarskim subjektom, da bodo lahko začeli preudarno spreminjati gospodarsko sestavo, je pravzaprav *informacija*. V naši državi imamo sicer kopico ustanov, zavodov in specializiranih servisov, ki zbirajo in ki razpolagajo z velikim številom raznih zvrsti potrebnih (pa tudi nepotrebnih) podatkov za razvojno in poslovno odločanje združenega dela. Vendar so ostali za zdaj naperi, da bi se ves ta razpršeni arzenal podatkov povezal in odprl za celotno združeno delo, na pol poti ali pa so obtičali na samem začetku. In dokler bo vladala taka zaprtost in monopolna moč pri teh organizacijah, ki poslujejo več ali manj po podjetniškem načelu, češ da je informacija pač blago, ki ga prodaš tistemu, ki ga dobro plača — bodo pomanjkljivosti slabo organiziranega družbenega informacijskega sistema hud omejitveni dejavnik tudi za učinkovito prestrukturiranje gospodarstva.

Pogledi zahodnega razvitega sveta na razvoj v svetu

(in na novo mednarodno ekonomsko ureditev)

Uvod

Hkrati ko so procesi delitve sveta na bogate in revne, na site in lačne pripeljali do vseobsežne demarkacijske črte med Severom in Jugom, je tudi očitno, da v zavesti sveta ni enotne potrebe po reševanju oprtih problemov. Kljub temu, da so bili narejeni številni koraki, ki naj bi pripeljali do usklajene akcije celotne mednarodne skupnosti, ni nikjer vidnega kakršnegakoli bistvenega napredka. Veliki del sveta je še vedno zaradi ideološke in politične naravnosti svojih subjektov gluh za pereče probleme razvoja v svetu in išče predvsem takšne rešitve, ki so v skladu z njegovimi nacionalnimi interesi.

Zahodni razviti svet se glede tega v ničemer ne razlikuje od drugih delov sveta in v svojem pristopu¹ do razvojnih problemov v mednarodni skupnosti ter vprašanj boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev v celoti izhaja iz doseženih pozicij v mednarodnih ekonomskih odnosih. Njegova strategija je naravnana k temu, da se ohrani obstoječa gospodarska ureditev v svetu, ki mu na zunanjem področju omogoča nemoteno gospodarsko ekspanzijo, na notranjem pa zagotavlja reprodukcijo obstoječih kapitalskih proizvodnih odnosov. Tako ni čudno, če mu ostaja zelo malo prostora za probleme drugih delov sveta, kjer so ekonomska vprašanja dežel v razvoju daleč najbolj pereča in potrebna, da jih nemudoma razrešijo.

¹ Ko govorimo o stališčih zahodnega razvitega sveta o problemih razvoja v svetu in boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev, imamo v mislih po eni strani uradna stališča razvitih držav, po drugi strani pa tudi poglede meščanskih teoretikov. Ugotovimo namreč lahko, da se znanstvena misel na Zahodu kljub politični nepozornosti vlad razvitih držav do teh problemov precej ukvarja z vprašanji razvoja v svetu in da se njen določen del tudi zavzema za to, da bi Zahod moral nositi svoj delež odgovornosti pri reševanju teh vprašanj. Vendar pa k temu G. Barraclough dodaja, da »dobra volja teh avtorjev ni vprašljiva, vprašanje je le, ali je dobra volja v politiki dovolj«. Geoffrey Barraclough: »Waiting for the New Orders, The New York Review, October 26, 1978, str. 46.

Zahod zelo počasi dojema dejstvo o medsebojni povezanosti in odvisnosti sveta, o globalnih razsežnostih vprašanja razvitosti in nerazvitosti in političnih implikacijah teh procesov, ali kot pravi A. Lewis, »zatiska si oči pred dejstvom, da perspektiva miru v svetu ni veliko vredna, če ljudje nekje stradajo.«² Kolikor pa mu to dejstvo počasi le prodira v zavest, pa je zelo pomembno, kakšne rešitve vidi za te probleme in kje so tiste točke ter smeri, v katerih lahko poteka njegova akcija. Odgovori na ta vprašanja so zelo pomembni za dežele v razvoju, še zlasti so pomembni za njihovo nadaljnjo koncipiranje boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev. Zato smo stališčem in pogledom razvitih zahodnih dežel na te probleme tudi posvetili toliko prostora.

Prvo, kar lahko ugotovimo, je, da problemi razvoja danes prav gotovo niso v centru pozornosti zahodnih dežel, kolikor pa se z njimi vendarle ukvarjajo, so podrejeni njihovim ekonomskim in političnim interesom. Kljub temu, da se zahodni razviti svet sooča z resnimi gospodarskimi problemi, kot so inflacija, stagnacija gospodarske rasti, nezaposlenost, nered na mednarodnem monetarnem področju, je več kot očitno, da odprta vprašanja tretjega sveta niso visoko med prioritetaми zahodne politike³ in da razvite države iščejo rešitve za svoje socialno-ekonomske probleme znotraj izgrajenih nacionalnih in internacionalnih ekonomskih mehanizmov ter struktur. Po drugi strani pa je tudi jasno, da zahodni razviti svet ne more mimo realnih problemov, ki nastajajo v svetovnem gospodarstvu, ker je tudi sam del te celote, in da rešitve za odprta ekonomska vprašanja, ki jih daje v vsesplošnih poskusih preseganja recesijskih gibanj v svetu, same po sebi zadevajo tudi ekonomske relacije znotraj tretjega sveta in celoten kompleks odnosov med razvitimi ter nerazvitimi deželami. Tako hote ali pa nehote stališča zahodnega razvitega sveta o svetovnih gospodarskih problemih implicitno vsebujejo tudi poglede na razvojna vprašanja v svetu in boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev, kar je zelo pomembno za celotno mednarodno skupnost, tudi za tretji svet. Zaradi tega tudi menimo, da je potreba posamezne komplekse vprašanj s tega področja posebej analizirati.

Pogledi na odnose med Severom in Jugom ter njihov vpliv na relacije med zahodnimi deželami

Zahodni razviti svet (prav tako pa tudi njegova teoretična misel) ocenjuje, da je v zadnjih tridesetih letih prišlo do velikih sprememb v odnosih med Severom in Jugom, pri čemer pa nekateri bolj kritični avtorji takoj dodajajo, da vseeno v teh odnosih obstajajo konstante, ki kažejo, da razvite dežele v tretjem svetu še vedno delujejo zgolj za

² Arthur Lewis: *The Evolution of the International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton 1978, str. 72.

³ Geoffrey Barraclough: »The Struggle for the Third World«, *The New York Review*, November 9, 1978, str. 52.

svoje ekonomske in politične interese. Dober primer za to so dogodki v Zairu leta 1978, kjer se je lepo pokazalo tole: »v primeru, ko so interesi razvitih držav v nevarnosti — in v primeru Zaira je bil to kobalt ter baker —, se te dežele bojujejo za njih ostro in na način, kot so se njihovi predhodniki v 19. stoletju«. ⁴ Čeprav je diplomacija topovnjač končana, je več kot očitno, da diplomacija intervencijskih čet še ni.

Nekateri avtorji, kot na primer Barraclough, Cooper, Leff, ugotavljajo, da se je povečala odvisnost zahodnih razvitih držav od ekonomij dežel v razvoju, pri čemer zlasti poudarjajo trgovinsko odvisnost zahodne Evrope in Japonske od trgov tretjega sveta. Po nekaterih podatkih gre danes 43 % izvoza iz EGS v dežele v razvoju, tako da ni čudno, če je boj za trg tretjega sveta dejansko postal pomemben element v odnosih med razvitimi državami. ⁵ Največje industrijske proizvajalke na Zahodu si prizadevajo, da bi si tako kot nekdanj kolonialna ozemlja razdelile trge za svoje produkte v svetu, pri čemer v veliki meri uporabljajo tudi neokolonialistične povezave med nekdanjimi metropolami in kolonijami. Kljub temu prihaja med posameznimi državami do nasprotovanj in trenj, ki imajo tudi povsem očitne zunanje značilnosti konflikta, v katerega jih vodijo nacionalni (velikokrat pa tudi nadnacionalni) interesi finančnega kapitala. Te »konfliktne« fronte imajo več razsežnosti. Prva se kaže med ZDA in zahodno Evropo, druga med posameznimi deželami EGS (Veliko Britanijo, Francijo in Nemčijo) in tretja med EGS in ZDA na eni strani ter Japonsko na drugi strani. Pri tem je zanimivo, kako nekateri avtorji in uradni krogi ⁶ gledajo na to, da Japonska vse bolj prodira na svetovni trg, in izražajo vidno zaskrbljenost nad dinamično japonsko gospodarsko rastjo ter njeno ekonomsko ekspanzijo na zunanje trge. Nekateri pravijo, da so Japonci s tem, ko v zadnjem času kritizirajo zaprte gospodarske sisteme Evrope in Amerike, tudi tisti, ki odkrito dajejo podporo deželam v razvoju v njihovih prizadevanjih, da bi se prebile na zahodne trge.

Na velik odmev je naletela na Zahodu izjava predsednika japonske federacije delodajalcev, ki je rekel, »da sistem GATT in IMF kot tudi celotni ekonomski sistem, ki temelji na teh dveh sporazumih, favorizira razvite države in onemogoča industrializacijo dežel v razvoju ter povzroča stanje, ki je kratko malo nesprejemljivo«. ⁷ Ni čudno, če je Barraclough zaskrbljen in če pravi, da »je Japonska samo sebe postavila v pozicijo

⁴ H. M. Wachtel pravi, »da 96 % kobalta, ki ga rabijo ZDA, prihaja iz tretjega sveta, od tega 45 % prav iz Zaira. M. Howard Wachtel: »The New Gnomes: Multinational Banks in the Third World«, Transnational institute, Washington, DG, 1978, str. 39.

⁵ Nekateri avtorji v tej zvezi celo pišejo, da je »boj za tretji svet postal glavni faktor v svetovni politiki.« G. Barraclough: »The Struggle for the Third World«, The New York Review, November 9, 1978, str. 50.

⁶ Kissinger je izjavil: »Največji problem za ZDA niso naši sovražniki, ampak naši prijatelji.« Citirano po Kalcor, Mery: *The Disintegrating West*, Hill and Wang, New York 1978, str. 25.

⁷ G. Barraclough: »The Struggle for the Third World«, The New York Review, November 9, 1978, str. 52.

vodilne sile tretjega sveta proti Zahodu«. ⁸ Vseeno pa so to le malo preveč potencirane izjave in prav gotovo trditev nekaterih avtorjev — da so nasprotja med zahodnimi deželami zaradi »delitve trgov« tretjega sveta privedla že tako daleč, da to najbolj koristi deželam v razvoju — ne moremo sprejeti.

Zanimivo je, kako Zahod ocenjuje dosedanji dialog med Severom in Jugom. Prevladuje ocena, da so pogajanja od leta 1975 potekala v krogu in da nobena stran ni dobila bistvenih prednosti. Rezultati naj bi zlasti razočarali dežele v razvoju, ki so s tem prisiljene, da so se vrstile k »politiki opiranja na lastne sile«, ki je bila opredeljena v začetku sedemdesetih let. ⁹ Po mnenju nekaterih avtorjev je edini pozitivni element v pogajanjih dejstvo, da je bila v dialogu med Severom in Jugom sprejeta Kissingerjeva formula »pogajanja brez konfrontacije«. ¹⁰ Prišlo pa je tudi do sprememb v samih deželah v razvoju, kjer naj bi, po besedah H. Wringginsa, zgubila vpliv t. i. skupina »radikalnih« dežel (kot je Alžirija), dobila pa »zmerna« skupina (kot so Brazilija, Saudska Arabija itd.), ¹¹ kar naj bi med drugim tudi povzročilo, da je prišlo med deželami v razvoju do krize koncepta boja za razvoj in novo mednarodno ekonomsko ureditev. Pri teh trditvah se Zahod sklicuje na posamezne avtorje iz samih dežel v razvoju in citira, na primer, Mahbuba ul Haqa, ki pravi, da »tretji svet v tem zadnjem obdobju kratko malo ve, kaj hoče: kratkoročne koncesije ali dolgoročne strukturalne spremembe«. ¹² M. Harrington pa je še bolj kritičen in pravi, da »voditelji tretjega sveta pri vsem tem, ko vztrajajo pri vzpostavitvi nove mednarodne ekonomske ureditve, nimajo ustreznega programa za to, da bi ga realizirali«. ¹³

Zahod očitno želi prikazati, kot da dežele v razvoju in gibanje neuvrščenih nima dovolj jasno izdelanega koncepta na področju razvoja ter boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev. Pri tem takoj izvaja sklep, da je sistem odnosov med Severom in Jugom tako kompleksen, da ne samo, da zahteva udeležbo razvitih držav pri reševanju razvojnih vprašanj v svetu (kot to postavljajo dežele v razvoju), ampak da mora tudi sama iniciativa na tem področju preiti v roke zahodnega razvitega sveta.

⁸ Ibidem, str. 52.

⁹ Nekateri avtorji »neuspeh« dežel v razvoju opravičujejo s tem, da »tako kot recesija ne omogoča sindikatom, da bi se borili za višje mezde, to tudi ni pravi trenutek za dežele v razvoju, da bi se zavzemale za novo mednarodno ekonomsko ureditev«. Pri tem pa seveda dodajajo, »da to ne pomeni, da se težave dežel v razvoju ne bi mogle razrešiti nekaj v prihodnosti«. G. Barraclough: »Waiting for the New Order«, *The New York Review*, October 26, 1978, str. 47.

¹⁰ Ibidem, str. 48.

¹¹ Ibidem str. 49.

¹² *Towards a New International Order: Proceedings*, Algiers 1977, str. 141.

¹³ Michael Harrington: *The Vast Majority: A Journey to the World's Poor*, Simon and Schuster, New York 1977, str. 222.

Pogledi na novo mednarodno ekonomsko ureditev in njeno implementacijo

Pogledi Zahoda na novo mednarodno ekonomsko ureditev so zelo različni in vedno naravnani proti interesom dežel v razvoju. Tudi v primeru, ko govorijo o konceptu iz Colomba,¹⁴ je njihova interpretacija tako naravnana, da negira njegov pomen in cilje, še posebej pa ne priznava realnosti njegove implementacije. So avtorji, ki se tako zelo upirajo zahtevam dežel v razvoju, da poskušajo razvrednotiti celo tisto, kar je resnično plod aktivnosti in prizadevanj neuvršenih ter drugih nerazvitih dežel. R. Cooper na primer pravi, »da je že ideja nove mednarodne ekonomske ureditve sama po sebi popolnoma zahodna ideja . . . in da jo je lansiralo jedro zahodno usmerjenih voditeljev v deželah v razvoju.«¹⁵ Pri tem se sklicuje na njeno filozofsko izhodišče, za katero pravi, da ima svoje temelje v narodu, »ki, zavedajoč se človekove akcije, lahko spremeni določen ‚red‘ in na tej podlagi lahko človeštvo tudi sistematično odpravi svetovno revščino.«¹⁶ Vendar pa poudarja, da so to vse temeljne zahodne ideje, ki črpajo svojo moč iz ideje razvoja.

V tem, kako se zahodni razviti svet loteva nove mednarodne ekonomske ureditve, ločimo dve smeri: prva smer zagovarja stališče, da revne dežele, ki jih je zadela »recesija svetovne ekonomije«, nimajo slabih možnosti za svoj razvoj v okviru obstoječih ekonomskih razmerij in institucij v svetu ter da se tudi ne bi hitreje razvijale v nobenem drugem sistemu. Pri tem se zagovorniki te smeri sklicujejo na nekatere številke, ki pravijo, da se je dejansko tretji svet v 50. in 60. letih »razvijal« hitreje kot pa ostale dežele v svetu (v mislih imajo stopnjo gospodarske rasti, ki naj bi znašala v prvem obdobju 6,5 %, kasneje pa 5,5 % letno).¹⁷ Druga smer pa meni, da bi nekaj specifičnih reform znotraj obstoječega sistema lahko odpravilo večino slabosti, ki zadevajo dežele v razvoju, in to ne da bi bil Zahod pri tem prizadet. Eden izmed najpomembnejših predstavnikov te smeri, njene predstavnike na Zahodu označujejo kot liberalno usmerjene ekonomiste, A. Fishlow pravi, »da bi bilo predvsem potrebno, če želimo rekonstruirati ekonomske odnose med Severom in Jugom, razširiti svetovni trg in vplivati na to, da bo postal učinkovitejši.«¹⁸ Vendar pa tudi to stališče v kontekstu zahtev dežel v razvoju po novi mednarodni ekonomski ureditvi nima veliko vrednosti, saj se vrača k nekaterim starim tezam o neoliberalnem konceptu svetovno organiziranega trga, ki vidi svoj *raison d'être* v »svobodni

¹⁴ S konceptom iz Colomba imamo v mislih opredelitev nove mednarodne ekonomske ureditve, ki je bila na tej konferenci neuvršenih dežel daleč najbolj celostna in kompleksna ter je zajela vse najpomembnejše probleme v mednarodnih ekonomskih odnosih.

¹⁵ N. Richard Cooper: »A New International Order For Mutual Gain,« Foreign Policy, št. 26, spomlad 1977, str. 72.

¹⁶ Ibidem, str. 73.

¹⁷ Arthur Lewis: op. cit., str. 30 in 36.

¹⁸ Albert Fishlow: A New International Economic Order: What Kind? V zborniku: *Rich and Poor Nations in the World Economy*, McGraw-Hill, New York 1976, str. 54.

konkurenci«. Ta pa je prav v razmerah kapitalskih proizvodnih odnosov in delovanja zakona povprečne profitne stopnje na mednarodnem področju nosilec pretakanja presežne vrednosti iz dežele v deželo.

Maloštevilni so tisti avtorji,¹⁹ ki v svojih razpravah o novi mednarodni ekonomski ureditvi izhajajo iz sklepov Colomba. V tem primeru pa vsi po vrsti (in to vsi približno enako) negirajo njihov pomen za same dežele v razvoju in opozarjajo, da vsaj toliko, kot niso sprejemljivi za Zahod, tudi niso sprejemljivi za »tretji svet«, in tako spodbijajo cilje, ki jih je postavilo gibanje neuvrščenih. Svojo pozornost posvečajo predvsem vprašanju surovin, pretoka kapitala, transfera tehnologije, odprtosti zahodnih trgov in delovanja multinacionalnih družb.

Ko govorimo o *blagovnih sporazumih* za povečanje in stabilizacijo cen surovin, ki jih izvažajo dežele v razvoju, ugotavljajo, da je to področje v središču pozornosti nove mednarodne ekonomske ureditve. Zavedajo se, da bi aktivna podpora razvitih držav lahko pripeljala do višjih cen primarnih produktov v sorazmerju s cenami industrijskih izdelkov, vendar pa se sprašujejo, kakšen vpliv bi imela indeksizacija cen na sam tretji svet. Po njihovem mnenju bi povečanje cen surovin in proizvodov iz dežel v razvoju po eni strani pripeljalo do povečanja njihove proizvodnje v samih razvitih deželah, po drugi strani pa bi to zelo prizadelo tudi tiste države v »tretjem svetu«, ki morajo surovine uvažati. Očitno pri tem popolnoma pozabljajo na tisti vidik nove mednarodne ekonomske ureditve, ki govori o posebnih fondih za najmanj razvite dežele v razvoju in o njihovem medsebojnem sodelovanju. N. Leff pravi, »da bi bil v celoti učinek povečanja cen surovin za tiste nerazvite dežele, ki tudi same te surovine uvažajo, veliko bolj neugoden, kot pa 'tretji svet' pričakuje«. ²⁰ Do blagovnih sporazumov in integralnega sporazuma za reševanje problemov na področju trgovine s primarnimi proizvodi pa izražajo dvom tudi zaradi tega, ker menijo, da bi bilo zelo težko uresničiti koncept, po katerem naj bi bili blagovni sporazumi obremenjeni s posebnimi dajatvami za razvite države, te dajatve pa bi potem vrnilo deželam v razvoju. Po njihovem mnenju bi bilo predvsem težko zagotoviti ustrezno »distribucijo teh sredstev, ki bi morala zajeti vse proizvajalke surovin v 'tretjem svetu'«. ²¹

Zahteve po povečanju *preliva kapitala* iz bogatih v revne dežele postavlja zahodni razviti svet na drugo mesto v vrsti predlogov, ki jih vsebuje nova mednarodna ekonomska ureditev. Pri tem govorijo predvsem o tistih elementih, ki zadevajo dolgoročno naravo te pomoči, nevezanost na politične pogoje in cilje ter prizadevanja, da se na tej

¹⁹ V tem tekstu analiziramo predvsem stališča Nathaniela H. Leffa (»The New Economic Order — Bad Economic, Worse Politics,« Foreign Policy, št. 24, jesen 1976) in Richarda N. Cooperja (»A New International Economic Order For Mutual Gain,« Foreign Policy, št. 26, spomlad 1977).

²⁰ N. Leff: op. cit., str. 204.

²¹ R. Cooper: op. cit., str. 98.

podlagi presežejo neenakosti v distribuciji svetovnega dohodka. Opozarjajo predvsem na negativne vidike transfera kapitala in pravijo, da bi povečan pretok kapitala pripeljal še do večje zadolženosti dežel v razvoju in da bi to povzročilo tudi negativne premike na področju njihovega investiranja, ker bi dežele v razvoju morale začeti posegati po kreditih, ki prinašajo visoke obresti, in investirati v marginalne projekte, ki malo prispevajo k gospodarski rasti. Sklicujejo se na Keynsa in so mnenja, da bi povečan odliv kapitala iz razvitih držav pripeljal do motenj v gospodarski rasti zahodnega sveta. Zavračajo tudi stališče, da bi povečan priliv kapitala v dežele v razvoju lahko pripeljal do sprememb v distribuciji svetovnega dohodka, ker »je perspektiva zmanjševanja neenakosti v svetu odvisna tudi od populacijskih gibanj v tretjem svetu«.²²

Zanimiva so stališča o *transferju tehnologije*. Tukaj se bolj kot kjerkoli drugje izražajo interesi razvitega zahodnega sveta, da bi ohranil prednosti, ki jih prinaša gospodarski razvoj, in že dosežene ekonomske ter politične pozicije v svetovnem gospodarstvu, ki danes v veliki meri izvirajo prav iz hitrega ter neslutene napredka na področju tehnologije in znanosti. Na zahteve po povečanem prenosu tehnologije v »tretji svet« Zahod odgovarja popolnoma v skladu s tisto svojo ideološko in politično usmeritvijo, ki jo opredeljuje temeljno razmerje v njegovih (kapitalskih) proizvodnih odnosih. Kot prvo poudarja, da je težko govoriti o zahtevah nove mednarodne ekonomske ureditve na tem področju, ker je že za samo današnjo prakso v deželah v razvoju značilna neka kontradiktornost, ki se kaže v tem, da v enakih in istih deželah nekatera podjetja vpeljujejo moderno tehnologijo, druga pa zastarelo, in da zaradi tega nova mednarodna ekonomska ureditev prav gotovo ne more preseči tega notranjega prepada v samih deželah v razvoju, ki je po njihovem mnenju zelo pomemben za nadaljnji razvoj »tretjega sveta«.

Osnovni skepticizem pa zadeva organizacijo proizvodnega procesa in ne tehnološko opremljenost dela.²³ Zahod meni — in tu svoja stališča neposredno povezuje s »pozitivno« prakso multinacionalnih družb — da rešitev tehnološkega prepada tako in tako ni samo v razviti tehnologiji, ampak tudi v ustrezni organizaciji dela, proizvodnje in uprave.²⁴ Po mnenju večine avtorjev, »so multinacionalne družbe uspešne prav zaradi zelo dobro organiziranih marketing služb in proračunskih tehnik, ne pa toliko zaradi pretirano poudarjene vloge tehnologije . . . ,tretji svet« pa ni pokazal veliko zanimanja za te rešitve, ki jih je mogoče zlahka sprejeti«.²⁵

²² N. Leff: op. cit., str. 206.

²³ Nekateri s tem problemom povezujejo tudi vprašanje usposobljenosti delovne sile v deželah v razvoju in pravijo, da »je ključ do teh rešitev v izučeni in kvalificirani delovni sili; tehnologije same po sebi pa ni težko prenesti«. R. Cooper: op. cit., str. 109.

²⁴ Leff v tej zvezi pravi, da »dežele v razvoju ne bodo žele sadov, če ne bodo osvojile moderne računalniške tehnike za kontrolo produktivnosti, plačilnega prometa in zalog«. N. Leff: op. cit., str. 208.

²⁵ N. Leff: op. cit., str. 208.

Nekateri ekonomisti ob tem odkrito pravijo, da »razvite države, še posebej ZDA, ne morejo odstopiti tehnologije ali da je celo ne morejo prodati, ker bi to pripeljalo do zmanjšanja prednosti v njihovem izvozu«. ²⁶

O *odpiranju trgov razvitih držav* na podlagi splošne preferencialne sheme pravi zahodni svet, da to ne bi veliko pomagalo deželam v razvoju, vsaj večini od njih ne. Nekateri nerazvite dežele bi sicer s tem dobile prednost, da bi povečale svoj izvoz industrijskega blaga in si na tej podlagi zagotovile bolj stabilne temelje za svoj razvoj, zaposlenost in kupno moč širših množic, vendar pa bi, po mnenju Zahoda, levji delež od tega pobrale razvitejši dežele v razvoju. Je sicer možnost, da bi preferencialna shema vsebovala različne tarife za posamezne dežele, toda to bi, po prepričanju zahodnih avtorjev, spet povzročilo konflikte znotraj samega »tretjega sveta«. ²⁷

Ni potrebno poudarjati, da te trditve sploh niso točne, ker neuvrščene dežele izrazito zahtevajo, da »se zgradi globalni sistem trgovinskih preferencialov med deželami v razvoju, ki bo temeljil na aranžmajih, ki bodo najbolj ustrezali njihovim interesom in bodo upoštevali različno stopnjo njihovega razvoja ter razlike v njihovih trgovinskih režimih«. ²⁸

V zvezi s trgovinskimi preferenciali tudi zelo poudarjajo položaj multinacionalnih družb, ki — kot pravi N. Leff — igrajo veliko vlogo pri izvozu industrijskega blaga iz dežel v razvoju. Zato ni čudno, če želijo participirati pri prednostih, ki bi jih prinesla splošna preferencialna shema. Vendar pa avtor ne ve, kako se bo to vprašanje razrešilo, ker nova mednarodna ekonomska ureditev — kot pravi — tega ne predvideva.

Zadnji pomembnejši problem, kateremu zahodni razviti svet posveča pozornost v svojem pristopu do nove mednarodne ekonomske ureditve, so *multinacionalne družbe*. Žal pa se tudi v tem primeru omejeno lotevajo vloge multinacionalnih družb pri »razvoju« »tretjega sveta« in popolnoma puščajo ob strani vsa druga vprašanja, ki zadevajo delovanje multinacionalnih družb v deželah v razvoju. Skoraj da ni besedice o vseh oblikah pritiskov na dežele »gostiteljice« teh družb, neposrednem političnem vmešavanju v njihove notranje zadeve, kratenju in omejevanju nacionalne ter državne suverenosti, veliki ekonomski eksploataciji ter pavperizaciji delovnih množic in družb v celoti itn. ²⁹ Ob takšnem pristopu tudi ni čudno, da Zahod meni, da »bi zaradi nove mednarodne ekonomske ureditve na tem področju dežele v razvoju več zgubile, kot pa

²⁶ R. Cooper: op. cit., str. 110.

²⁷ N. Leff: op. cit., str. 209.

²⁸ Akcijski program gospodarskega sodelovanja, sprejet v Colombu, Medjunarodna politika, št. 634/1976, str. 33.

²⁹ Cooper ironično govori, da »za mnoge socialiste, tako severne kot južne, multinacionalne družbe simbolizirajo vse navedene slabosti kapitalističnega sveta, s čimer so kaznovane vse, ne glede na to, kakšno je njihovo resnično vedenje«. R. Cooper: op. cit., str. 107.

dobile«. ³⁰ Pri tem zlasti poudarja, da bi nacionalizacija kapitala v deželah v razvoju in kontrola nad dejavnostmi multinacionalnih družb pripeljala do zmanjšanja investiranja razvitih držav v »tretji svet«, s čimer bi nerazvite dežele same sebi spodkopale enega izmed temeljev svojega razvoja. Leff tudi navaja primer Indije, ki je spravila pod kontrolo delovanje tujih družb na svojih tleh, vendar pa pravi, da je to pokazalo, »da neodvisnosti od multinacionalnih družb ni mogoče vselej združiti z gospodarsko in tehnološko dinamiko... in da bi bil lahko ‚indijski primer‘ vodilo za druge dežele v razvoju pri njihovem prizadevanju za vzpostavitev nove mednarodne ekonomske ureditve«. ³¹

V celoti gledano lahko rečemo, da vsi avtorji, ki se ukvarjajo s Colombom, menijo, da tako koncipirana nova mednarodna ekonomska ureditev ne bi pripeljala do zmanjšanja razlik v delitvi svetovnega dohodka, niti k večjim gospodarskim prednostim v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki jih dežele v razvoju od nje pričakujejo, s tem pa tudi ne do hitrejšega razvoja »tretjega sveta«. Cooper celo pravi, da so predlogi nove mednarodne ekonomske ureditve velik paradoks. Dežele v razvoju se po njegovi interpretaciji »upirajo vmešavanju razvitih držav v njihove notranje zadeve in zahtevajo maksimalno samostojnost ter neodvisnost, hkrati pa se ne zavedajo, da mnogi od navedenih ukrepov zahtevajo velike notranje spremembe v razvitih zahodnih deželah (na primer: spremembe v funkcioniranju trga, investiranju itn.)«. ³² Zato daje svoje predloge za rešitev odprtih vprašanj v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki naj bi bili po njegovem mnenju v »interesu tako razvitih kot nerazvitih dežel«. Prvič, pravi, bi morale razvite države pomagati, da bi se surovine predelovale tudi na območju dežel v razvoju; drugič, sprejeti bi morale blagovne sporazume, ki bi odpravili fluktuacijo cen, ne pa povečanja cen (v tem smislu bi bil sklad za financiranje surovinskih zalog sprejemljiv); tretjič, multinacionalne družbe bi lahko postavili pod večjo nacionalno kontrolo, ne bi se pa smele nacionalizirati; in četrtič, v svetu bi bilo treba uresničevati ustrezno populacijsko politiko. ³³

Takšen prijem podpirajo tudi drugi avtorji in po Harringtonovem pojmovanju kaže, da se je tudi »tretji svet« »odločil«, da je ekonomija svobodnega trga nezamenljivo dejstvo današnjega sveta in da je to tudi okvir za rešitev problemov dežel v razvoju. »Nova mednarodna ekonomska ureditev tako rekoč že obstoji (in je popolnoma kapitalistična), vse kar je še treba storiti, je samo to, da se prenesejo resursi od bogatih k revnim, industrializira Jug, izvrši transfer tehnologije itn.« ³⁴

Brez odvečnih komentarjev lahko ugotovimo, da vsi avtorji, kakor tudi Zahod v celoti, v najboljšem primeru menijo, da je nova mednarodna

³⁰ N. Leff: op. cit., str. 211.

³¹ N. Leff: op. cit., str. 212.

³² R. Cooper: op. cit., str. 117.

³³ R. Cooper: op. cit., str. 118 in 119.

³⁴ M. Harrington: op. cit., str. 215.

ekonomska ureditev skupek revandikacij, v cilju katerih ni nobene potrebe za to, da bi spreminjali obstoječe gospodarske odnose v svetu.

Zahodni koncept razvoja — boj proti lakoti in revščini ter zadovoljevanje »basic needs«

Koncept »zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb« je v zahodnih pogledih na razvojne probleme zelo navzoč in ima pomembno mesto tako znotraj prizadevanj socialistične internacionale, kot tudi v ameriških pobudah. Po drugi strani pa je to tudi edini koncept, ki ima kritike znotraj samega razvitega sveta in to celo med meščanskimi ekonomisti ter publicisti.

Prvo idejo je dal R. McNamara v okviru aktivnosti svetovne banke v začetku 70-tih let, današnja vsebino pa je opredelila svetovna konferenca o zaposlovanju, ki jo je leta 1976 organiziral Mednarodni urad za delo. V centru pozornosti so štirje elementi: hrana, zavetje (stanovanje), zdravstvena oskrba in delo, ki naj bi bili dostopni za vse ljudi na zemlji do konca stoletja.³⁵ Tako je osnovni cilj koncepta »basic needs« naravnani proti absolutni rešitvi v svetu, kjer milijoni ljudi v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki živijo pod slehernim življenjskim minimumom. S skupno akcijo pa bi lahko mednarodne organizacije in vlade razvitih ter nerazvitih držav po pojmovanju Zahoda odpravile najhujša socialna vprašanja dežel v razvoju in s tem tudi »rešile« probleme »tretjega sveta«.

Očitno je, da naj bi koncept »basic needs« predstavljal nekakšen program »socialne pomoči« deželam v razvoju, zaradi česar ni čudno, da vsi kritiki opozarjajo, da je preozek in da ne rešuje vzrokov, ampak samo odpravlja najhujše probleme nerazvitosti »tretjega sveta«. S. McCarty tako pravi, »da je za odpravo podeželske revščine potrebno veliko več, zgraditi je treba vso infrastrukturo (ceste, transport, šole, zadruga) . . . in šele v okviru vsesplošnega razvojnega plana za celotno nacionalno ekonomijo bodo doseženi tudi ustrezni rezultati na socialno-ekonomskem področju«. ³⁶ R. Fagen je še ostrejši in pravi, »da so ‚basic needs‘ drugotnega pomena in da imajo prioriteto dolgoročni (ekonomski) ukrepi, ki bodo stimulirali vsesplošni ekonomski razvoj in zagotovili produktivno zaposlitev milijonom revnih ljudi v ‚tretjem svetu‘«. ³⁷

Ves čas, ko govorijo avtorji o pomoči Zahoda deželam v razvoju v okviru koncepta »basic needs« (in o pomoči nasploh), pa poudarjajo, da bi morala ta pomoč temeljiti na nekih merilih in da bi se morala vzpostaviti kontrola nad tem, kako je pomoč uporabljena. R. Gardner

³⁵ Employment, Growth and Basic Needs (Geneva: International Labor Office, 1976). Citirano po G. Barraclough: »Waiting for the New Order«, The New York Review, October 26, 1978, str. 52.

³⁶ Stephen McCarthy: »The Administration of Capital Aid«, Development Dialogue, št. 1/1978, str. 93.

³⁷ Richard Fagen: Equity in the South in the Context of North-South Relations. V zborniku: *Rich and Poor Nations in the World Economy*, str. 185.

pravi, »da ljudje v ZDA niso zainteresirani za dajanje pomoči, kolikor gre ta pomoč od revnih ljudi v bogatih deželah k bogatim ljudem v revnih deželah«. ³⁸

Ne glede na vse te kritike, pa sprejema zahodni razviti svet koncept »basic needs« kot osrednji »razvojni« program za dežele v razvoju. Pri tem pa ni čudno, da je temu tako, »ker bi bil zelo poceni, saj bi Zahod stal samo 10—13 milijonov dolarjev na leto in bi probleme lakote rešil v petnajstih letih«. ³⁹

Koncept »regionalno organizirane svetovne ekonomije«

Pri tem konceptu izhajajo njegovi zagovorniki od dejstva, da pogajanja med Severom in Jugom — po njihovem mnenju — do danes niso dala kakšnih bistvenih rezultatov za »tretji svet«, v nasprotju s tem pa so dala neposredna pogajanja med posameznimi deželami v razvoju in razvitimi državami veliko bolj obetavne rezultate. Navajajo primer konvencije Lome (sporazum med EGS in 45 afriškimi državami v razvoju, ki je bil podpisan leta 1976 v Lomeju — Togo), za katero pravijo, da je odsev današnje realnosti v svetovnem gospodarstvu. Barraclough pravi, da je klasična delitev sveta na dva bloka, bogatega in revnega, ali na Sever in Jug, zelo daleč od resničnosti. Razmere, v katerih se danes pojavljajo bogate in revne dežele, so takšne, da razvite države rabijo dežele v razvoju, ali vsaj njihove trge in surovine, prav tako kot slednje rabijo prve. Hkrati pa rivalstvo med zahodno Evropo, Ameriko in Japonsko daje priložnost deželam v razvoju, da okrepijo svoje pozicije v ekonomskih odnosih z industrijsko razvitimi državami. ⁴⁰ Konvencija Lome je po njegovem mnenju plod teh procesov, njena funkcija pa je v tem, da zagotovi stabilizacijo izvoznega dohodka deželam v razvoju, ki so podpisnice sporazuma, na podlagi specialnega fonda, ki omogoča kompenzacijo dohodka, kadar cene padejo pod dogovorjeno raven.

Avtorji ugotavljajo, da so prednosti takšnih sporazumov več kot očitne in da te dežele v razvoju uživajo preferencialne, za katere se ostale nerazvite države še vedno borijo neuspešno na UNCTAD-u. Zato je po njihovem mnenju treba na svetovni ravni v tej smeri nadaljevati. »Morebiti tako ‚regionalno organizirana svetovna ekonomija‘ ne bo najboljša«, pravijo, »toda dajala bo prednosti tako razvitim kot nerazvitim deželam«. ⁴¹ Deželam v razvoju bi omogočila večjo stabilnost in zagotovila trg za njihove primarne proizvode, s čimer bodo lahko okrepile svojo avtonomijo tudi na drugih področjih (monetarnem, finančnem, investicijskem itn.) in razvile svojo industrijo, razvitim državam pa bo

³⁸ Richard Gardner: *New Structures of Economic Interdependence*, Institute of Man and Science, Rensselaerville, New York 1975, str. 53.

³⁹ G. Barraclough: *Waiting for the New Order*, str. 52.

⁴⁰ G. Barraclough: *The Struggle for the Third World*, str. 54.

⁴¹ G. Barraclough: *op. cit.*, str. 55.

dala možnosti za plasma njihovih produktov in kapitala. Številne dežele v razvoju bodo tako dobile možnost, da se vključijo v mednarodno delitev dela in da dobijo svoj del svetovnega dohodka. Pri tem navajajo Južno Korejo in Japonsko ter pravijo, da je povezava med tema dvema deželama ena izmed oblik »tako regionalno organizirane svetovne ekonomije«, ki naj bi dala zanimive rezultate, saj je v zadnjih petih letih v Južni Koreji znašala gospodarska rast okrog 10 % in je bila zgrajena močna jeklarska industrija ter ladjedelništvo. Barraclough ironično piše: »Četudi južnokorejski režim pod vodstvom Chung-Heea ni ravno model demokracije, toda realno industrijske mezde so v letih 1976 in 1977 narasle za 16 %, kar je veliko več, kot pa je znašala stopnja porasta produktivnosti.«⁴² S tem skuša opravičiti in spodbuditi nadaljno takšno povezovanje med razvitimi in nerazvitimi deželami.

Celoten koncept »regionalno organizirane svetovne ekonomije« naj bi bil po mnenju njegovih avtorjev nekakšen neoliberalističen model svetovnega gospodarstva. Zlasti Barracloughu je žal za liberalizmom 30-tih let, ki je prepustil svoje mesto politiki zaščitnih mehanizmov in carin, zato pravi, »da ni vzrokov, zakaj ne bi integrirani pluralistični sistem med seboj povezanih monetarnih in trgovinskih blokov — kot bi bili ti med posameznimi deželami v razvoju in razvitimi državami — dobro deloval tudi danes.«⁴³ Upa, da bi takšen koncept prinesel več liberalizma v mednarodne ekonomske odnose na svetovni ravni, pri čemer pa »pozablja«, da bi bila večina dežel v razvoju potisnjena še v večjo odvisnost od razvitih držav oziroma od posameznih ekonomskih blokov, katerih članice bi bile, in da bi v bistvu prišlo med posameznimi razvitimi državami do ponovne delitve sveta na posamezne gospodarske interesne sfere.

Prav tako avtorji te ideje tudi ne vidijo drugih nevarnosti, ki so v takšnem povezovanju več kot očitne. Ne samo, da bi se povečala nevarnost neokolonializma, ampak bi prišlo tudi do razvrščanja dežel v razvoju med posamezne ekonomske bloke, kar bi oslabilo skupno fronto »tretjega sveta« in povečalo nasprotja v svetu, še posebej znotraj samih nerazvitih dežel, ki bi imele zelo različen položaj in možnosti za svoj razvoj.

Poudarjanje koncepta opiranja na lastne sile in pogledi na odnose znotraj dežel v razvoju

Ne glede na vse »koncepte« razvoja in pomoči, za katere se opredeljuje ali jih daje zahodni razviti svet, na prvo mesto postavlja problem opiranja na lastne sile v deželah v razvoju. Avtorji se sklicujejo predvsem na tiste točke v pozivih »tretjega sveta«, kjer se ta zavzema za mobili-

⁴² G. Barraclough: op. cit., str. 55.

⁴³ G. Barraclough: op. cit., str. 56.

zacija svojih lastnih potencialov. Citirajo alžirskega ministra za industrijo in poudarjajo njegove besede, »da je resnična rešitev problemov nerazvitih predvsem v sposobnostih vsake posamezne dežele v razvoju, da mobilizira svoje resurse in energijo«. ⁴⁴ Ob tem pravijo, »pa seveda ni dvoma, da morajo dežele v razvoju še vedno računati s trgovinskim dohodkom od izvoza na Zahod, do koder bo s tem tudi prišel dodatni kapital za zagotovitev finančnih resursov, ki so potrebni nerazvitim deželam za njihov razvoj«. ⁴⁵ Zavzemajo se, da morajo dežele v razvoju aktivirati tudi tiste notranje rezerve, ki zahtevajo reformo v notranji delitvi narodnega dohodka, ali kot pravi Barraclough, »treba je izpeljati reformo, za katero bo plačala stroške tudi domača privilegirana manjšina«. ⁴⁶ Preseči je treba stališče, da ne more biti nič narejeno na domačih tleh, dokler se ne spremenijo mednarodni okviri. ⁴⁷

Eno izmed najpomembnejših poti v okviru koncepta opiranja na lastne sile je za Zahod reforma kmetijstva. ⁴⁸ Večina avtorjev meni, da bo rast produktivnosti in dohodka na področju kmetijstva vodila tudi k rasti celotnega dohodka in s tem dolgoročno tudi k stimulaciji domačega trga ter domače industrije. Pri tem sta zanimivi dve stvari: prvič, sploh ni omenjena nova mednarodna delitev dela, ki naj bi pripeljala do industrializacije »tretjega sveta«, ampak klasičen obrazec razvoja kmetijske ter surovinske baze; in drugič, tej usmeritvi je v marsičem podobno tudi stališče afriškega politologa in ekonomista Samirja Amina, ki s popolnoma drugih stališč analizira razvojne procese v deželah v razvoju, vendar pa se prav tako zavzema za to, da mora »modernizacija tretjega sveta« najprej pripeljati do povečanja produktivnosti v kmetijstvu. ⁴⁹

Iz tega nekoliko poenostavljenega zahodnega pristopa do koncepta opiranja na lastne sile dežel v razvoju je razvidna primarna usmeritev razvitih držav, ki se kaže v tem, da so v posameznih primerih in v omejenem obsegu pripravljene popuščati »tretjemu svetu« na vseh tistih točkah boja za nove mednarodne ekonomske odnose, kjer niso prizadeti njihovi interesi — niti politični niti materialni. Koncept opiranja na lastne sile je za njih sprejemljiv, ker je naravnano predvsem na mobilizacijo lastnih resursov dežel v razvoju in manj na alokacijo zahodnega kapitala ter sredstev. V tem primeru so pripravljene »žrtvovati« tudi nekatere svoje principe, ki jih drugače ni mogoče združiti s filozofijo njihove ideologije in politike, in ki v tem primeru zahtevajo reformo v notranji delitvi narodnega dohodka v deželah v razvoju. Kako bi dru-

⁴⁴ Towards a New International Order: An Appraisal of Prospects. Report of the Joint Meeting of the Club of Rome and of the International Ocean Institute held in Algiers on October 25—28, 1976. Algiers 1977, str. 21.

⁴⁵ G. Barraclough: op. cit., str. 53.

⁴⁶ G. Barraclough: op. cit., str. 53.

⁴⁷ Carlos Diaz-Alejandro: Delinking North and South. V zborniku: *Rich and Poor Nations in the World Economy*. McGraw-Hill, New York 1976, str. 156.

⁴⁸ Celotno delo Arthurja Lewisa je posvečeno temu cilju.

⁴⁹ Samir Amin: »Neka razmišljanja o samostalnem razvoju, kolektivnoj samostalnosti i novom medžunarodnom ekonomskom poretku.« Marksizam u svetu, št. 2/1978, str. 80.

gače Barraclough lahko zapisal, »treba je izpeljati reformo, za katero bo plačala stroške tudi domača privilegirana manjšina«, ko je jasno, da je to hkrati vprašanje, na katerem temelji družbena bit kapitalističnega sveta.

Pogledi na vprašanje eksploatacije v mednarodnih ekonomskih odnosih in transfer kapitala

Pomembna ugotovitev, ki izhaja iz zahodnih pogledov na probleme razvoja v svetu in boj za novo mednarodno ekonomsko ureditev, je, da Zahod teh vprašanj nikoli ni povezoval s problemi pretakanja presežne vrednosti iz dežel v deželo v okviru obstoječe polkolonialne mednarodne ekonomske ureditve v svetu; še več — tudi jih ni povezoval z eksploatacijo v mednarodnih ekonomskih odnosih v času kolonializma. Zelo malo je zahodnih avtorjev, ki te probleme sploh omenjajo, kaj šele, da bi jih analizirali in da bi pri tem izhajali iz razredne narave proizvodnih odnosov v svetu. R. Cooper je eden redkih meščanskih teoretikov, ki temu vprašanju posvečajo svojo pozornost, toda tudi pri njem je edini namen to, da bi »dokazal«, da dežele v razvoju neupravičeno postavljajo svoje zahteve po pomoči razvitega sveta pri svojem razvoju. Sprašuje se namreč, zakaj bi moral razviti svet dati del svojega dohodka deželam v razvoju? Od kod upravičenost za takšne zahteve? Išče »filozofsko« podlago za zahteve po transferu kapitala.

Najprej ugotavlja, da bi razvite države lahko dale kapital na temelju »darilne pogodbe«. »Do darilne oblike transferja kapitala bi lahko prišlo na podlagi občutka dolžnosti, ki izvira iz tega, da tisti, ki ima, dâ tistemu, ki nima.«⁵⁰ Vendar pa se takoj sprašuje naprej, od kod pa bi lahko takšne dolžnosti izhajale? Ugotavlja, da je v zahodnih družbah že dolgo zasedrana tradicija dajanja pomoči, tako v religiozni kot tudi posvetni miselnosti. Citira Patricka Moynihana, ki pravi, »da so današnji voditelji tretjega sveta' pod močnim vplivom idej fabijanskih socialistov iz zadnjih let pretekla stoletja, ki so dali filozofske okvire njihovim zahtevam za transfer kapitala.«⁵¹ Na podlagi pojmovanja naroda kot posameznega subjekta, so — po pojmovanju avtorja — iz fabijanskega nauka razvili idejo, da tako kot posameznim osebam pripadajo pravice do obstoja, pripadajo tudi narodom, in da je zaradi tega pomoč milijonom revnih ljudi po svetu njihova popolnoma »naravna« pravica.

Na drugem mestu Cooper navaja možnost, da bi bile zahteve po povračilu lahko podlaga za transfer kapitala. Toda: kot povračilo česa? Napak, zagrešenih v preteklosti? Sprašuje se, kaj bi lahko bile te napake, in sploh, če so že bile te napake res zagrešene, ali so danes zahteve po njihovi odpravi naslovljene na pravi naslov?

⁵⁰ R. Cooper: op. cit., str. 76.

⁵¹ R. Cooper: op. cit., str. 77.

Kot možno alternativo navaja napake na ekonomskem področju, to je, ekonomsko eksploatacijo. Jo tudi takoj opredeli in pri tem izhaja iz »ekonomskih transakcij, v katere stopajo ljudje prostovoljno in kjer se normalni profit oblikuje na podlagi spoštovanj vseh strank v menjavi (v trgovini), pri čemer nihče ne more vztrajati na ekstra profitih«. ⁵² Pravi, da so možnosti, da bi bile v okviru te »definicije« ekonomske eksploatacije v preteklosti zagrešene določene napake, toda kako daleč v preteklost lahko gremo in kdo je lahko danes zanje odgovoren. Pri tem navaja nekaj zelo absurdnih primerov, denimo tegale, ki pravi, da »so v 16. stoletju Španci ropali Novi svet, zaradi česar so mnogi doma živeli udobno. Člani nekaterih družin, naseljenih po Srednji in Južni Ameriki, so potomci Špancev; pa lahko zaradi tega današnje latinsko-ameriške dežele postavijo sodobni Španiji legitimne zahteve po povračilu«. ⁵³

Meni, da ne, in sploh dvomi, da je bila eksploatacija v mednarodnih ekonomskih odnosih kdaj izvršena. Tako je tudi prepričan, da niti kolonializem (seveda z izjemo nekaj nepomembnih primerov neposrednega ropanja) ni povzročil pretakanja presežne vrednosti iz kolonij v metropole; nasprotno, poudarja, kolonialna aktivnost v deželah v razvoju je tem državam prinesla mnogo napredka na področju zdravstva, šolstva itn., tega pa danes ne razglajajo za napake«. ⁵⁴ Zato zastopa stališče, da tudi današnja nerazvitost in lakota v »tretjem svetu« ni v neposredni ali posredni povezanosti s politiko kolonializma.

Prav gotovo Cooperjevi odgovori na postavljena vprašanja ne morejo biti drugačni, jih pač opredeljuje njegova »definicija« eksploatacije v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki je v celoti podrejena interesom zahodnega razvitega sveta. Tako popolnoma zanemarja razredne temelje obravnavanega fenomena in eksploatacijo ne pojmuje kot vesplošni proizvodni odnos, ki ima svoje temelje v kapitalistični obliki lastnine produkcijskih sredstev in v kapitalizmu kot svetovnem procesu. Tako je tudi popolnoma v nasprotju z marksistično analizo mednarodnih ekonomskih odnosov, v okviru katere vsi teoretiki ugotavljajo, da ima eksploatacija na internacionalni ravni svoje temelje v različni stopnji razvoja produkcijskih sil v posameznih deželah in v monopolizmu na področju svetovnega gospodarstva.

Sklepi

1. Zahodni razviti svet razlaga vprašanja razvoja v svetu in nove mednarodne ekonomske ureditve dosledno tako, da postavlja v ospredje

⁵² R. Cooper: op. cit., str. 82.

⁵³ R. Cooper: op. cit., str. 83.

⁵⁴ V tej zvezi pravi, »da so tesni stiki s kolonialnimi silami in sploh ekonomski stiki z zahodnimi deželami pustili nekdanje kolonije gospodarsko v boljšem položaju, kot pa bi bile v nasprotnem primeru«. Navaja tudi pozitivne vidike investicijskih vlaganj itn. R. Cooper: op. cit., str. 86.

interese razvitih industrijskih dežel. Koncepta iz Colomba sploh ne sprejema in ne pojmuje kot realne alternative za reševanje problemov v mednarodnih ekonomskih odnosih. Pri tem je tudi zanimivo, da v zvezi z obravnavanimi problemi skoraj nikdar ne govori o gibanju neuvrščenih dežel kot glavnem iniciatorju in nosilcu ideje boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev, ampak omenja samo dežele v razvoju in nedoločno opredeljeni pojem »tretji svet«.

2. Razvite države so seznanjene s problemi absolutne revščine v deželah »tretjega sveta« in z njihovim ekonomskim zaostajanjem v razvoju. Pripravljene so dati nekaj ekonomske pomoči, vendar pa zunaj koncepta nove mednarodne ekonomske ureditve, ki so jo formirale dežele v razvoju in neuvrščene države.⁵⁵

3. Zagovarjajo predvsem stališče, da se morajo dežele v razvoju opirati na svoje sile pri reševanju razvojnih vprašanj in mobilizirati svoje potenciale za njihovo rešitev. Kot pravi N. Leff: »Voditelje tretjega sveta je treba prepričati, da je njihov razvoj odvisen predvsem od njih samih.«⁵⁶

4. Kolikor sploh sprejemajo pojem nove mednarodne ekonomske ureditve, potem ga uporabljajo kot neki določen cilj v mednarodnih ekonomskih odnosih, v katerem je v središču pozornosti revandikativna narava zahtev dežel v razvoju, ne sprejemajo pa koncepta nove mednarodne ekonomske ureditve kot alternative obstoječi ureditvi, ki bi pripeljala do sprememb v današnjih gospodarskih odnosih. V vsakem primeru pa opozarjajo na kontra-produktivno naravo ukrepov in predlogov dežel v razvoju, ki so po njihovem mnenju vsaj v takšni meri negativni za same dežele v razvoju, kot so negativni tudi za razvite države.

5. V vseh formulacijah, ki jih dajejo v povezavi z razvojnimi problemi, je najbolj poudarjen tisti aspekt, ki zadeva medsebojno odvisnost nerazvitega in razvitega sveta, kjer se jasno izražajo tudi interesi ohraniti obstoječo mednarodno delitev dela.

6. Pogledi posameznih zahodnih dežel se razlikujejo. Daleč najbolj se upirajo zahtevam dežel v razvoju ZDA. To ugotavljajo različni avtorji, tudi ameriški, ki sami poudarjajo, da »ZDA s svojimi pogledi na novo mednarodno ekonomsko ureditev povzročajo slabo voljo 'tretjega sveta', kar vodi k temu, da se odnosi med deželami v razvoju in ZDA slabšajo.«⁵⁷ Danes je tudi očitno, da so v ZDA zmagala takšna stališča, kot so konservativna stališča senatorja P. Moynihana in profesorja P. T. Baureja; »avtorja popolnoma zanikata, da bi bil Zahod kakorkoli odgovoren za revščino v svetu.«⁵⁸

⁵⁵ Znana so stališča socialistične internacionale (tukaj jih sicer nismo posebej analizirali), ki skuša oblikovati svoje mehanizme pomoči. Isto velja za ZDA, o čemer piše N. Leff. N. Leff: op. cit., str. 216.

⁵⁶ N. Leff: op. cit., str. 216.

⁵⁷ N. Leff: op. cit., str. 215.

⁵⁸ G. Barraclough: op. cit., str. 57.

7. Posebej poudarjajo dolgoročno naravo boja za odpravo nerazvisti v svetu. Nekateri zaradi tega citirajo besede pokojnega Kaynsa: »Žal bomo na dolgi rok vsi mrtvi!«

LITERATURA

1. Geoffrey Barraclough: »Waiting for the New Order«, *The New York Review*, October 26, 1978.
2. Geoffrey Barraclough: »The Struggle for the Third World«, *The New York Review*, November 9, 1978.
3. N. Richard Cooper: »A New International Economic Order For Mutual Gain«, *Foreign Policy*, No. 26, Spring 1977.
4. H. Nathanie Leff: »The New Economic Order — Bad Edonomic, Worse Politics«, *Foreign Policy*, No. 24, Fall 1976.
5. Arthur Lewis: *The Evolution of the International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton 1978.
6. Stephen McCarty: »The Administration of Capital Aid«, *Development Dialogue*, No. 1, 1978.

ADOLF BIBIČ

Politološko srečanje v Indiji

(Kalkuta, 25.—28. novembra 1979)

V sodobno družboslovno zavest vse bolj prodira spoznanje, da je za nadaljnji napredek družbenih ved nujen pogoj, da te vede postanejo po svoji vsebini in po svojem razvoju vse bolj univerzalne. To seveda ne pomeni, da bi mogli pričakovati, da se bodo lahko osvobodile družbene pogojenosti, ki so ji z dobrimi in slabimi posledicami zavezane. Zahteva po univerzalnosti se nanaša predvsem na potrebo, da se politične vede osvobodijo evrocentrizma, tj. tistega specifičnega in nujno omejenega gledanja na družbo, politiko in družbeni razvoj, ki ga vsiljuje parcialno gledanje zgolj iz izkušenj koščka sveta — Evrope in v širnem smislu sodobnega industrijsko razvitega sveta. Hočeš nočeš se takšno gledanje v družbenih vedah nujno povezuje s problemom kulturne dominacije, ki je samo eden izmed bistvenih vidikov neenakopravnih odnosov v sodobnem svetu.

Tudi v politični znanosti so vse bolj glasne kritike zoper nesimetrični razvoj politologije v sodobnem svetu. Politična znanost kot sestavni del politične kulture nujno vpliva tudi na politično zavest posameznih narodov, družbenih razredov, slojev, regij itd. Pravica do lastnega razvoja, ki obsega poleg ekonomske in politične tudi kulturno komponento, se nanaša tudi na pravico do razvoja politične znanosti, ki bi izražala specifične potrebe družbenega in političnega razvoja posameznih dežel, posebej dežel v razvoju. Gibanje neuvrščenosti je dalo taki smeri razmišljanja številne pobude in trdno oporo.

Zavest o hitrejšem razvoju politične znanosti v »tretjem svetu« prodira postopoma tudi v Mednarodno združenje za politične vede (IPSA). Prejšnji (profesor Karl W. Deutsch) in sedanji predsednik (Candido Mendes) sta v svojih programskih izjavah to spoznanje ne samo načelno pozdravila, marveč ga podprla tudi v konkretnih naporih. V zadnjih dveh mandatnih razdobjih se je tudi povečala aktivnost politologov iz neuvrščenih in drugih dežel v razvoju (čeprav dokaj neenakomerno in še ne zadostno) v organih in dejavnosti svetovne politološke asociacije. To se je, med drugim, pokazalo tudi v vrsti specialističnih zasedanj, organiziranih znotraj IPSA ali v sodelovanju z IPSA, ki so bila posvečena posebej političnim vedam v deželah v razvoju. V zadnjem času je bilo organiziranih troje takšnih srečanj. Prvo je bilo v Moskvi, avgusta 1979, v okviru XI. svetovnega kongresa IPSA, na katerem so politologi iz nekaterih neuvrščenih in drugih dežel v razvoju prikazali probleme političnih ved v izbranih deželah oziroma območjih (Indija, Jugoslavija, Latinska Amerika, itd.). Temu srečanju je kmalu (oktober 1979) sledila okrogla miza, ki jo je organiziralo Slovensko politološko društvo, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani (ob sodelovanju Zveze združenj za politične vede v Jugoslaviji) na temo »Položaj in vloga politične znanosti v deželah v razvoju«. To srečanje je bilo, v primerjavi z moskovskim, bolj reprezentativno, saj so na njem poleg politologov iz Jugoslavije, Azije (Indija, Šri Lanka, Turčija), sodelovali tudi politologi iz Afrike (Egipt, Lesotho, Gana, Libija), Latinsko Ameriko pa sta zastopala predstavnik Mehike in Candido Mandes (Brazilija), ki je bil aktivno navzoč (skupaj z generalnim sekretarjem IPSA Johnom Trentom, Kanada) kot predsednik IPSA. Značilnost ljubljanskega srečanja je bila

v tem, da so udeleženci na njem sprejeli posebno listino o sodelovanju med politologi, politološkimi institucijami in asociacijami v deželah v razvoju. Ta dokument predvideva vrsto konkretnih oblik in sredstev, s katerimi bi pospešili sodelovanje med politologi dežel v razvoju na področju političnih ved.

Srečanje politologov v Indiji (Kalkuta, 25.—28. novembra 1979), o katerem poročamo, je bilo organizirano kot nadaljevanje dveh omenjenih srečanj, imelo pa je nekoliko širši predmet obravnave in tudi številnejšo udeležbo. Srečanje je organizirala univerza v Kalkuti, v sodelovanju z Indijsko asociacijo za politične vede in pod pokroviteljstvom Mednarodne asociacije za politične vede. Izbor kraja srečanja je bil sicer povezan z lokacijo njegovega sklicatelja (profesor Nirmal Bose), bil pa je tudi sicer zelo primeren zaradi akademske reputacije, ki jo ima Univerza v Kalkuti (ustanovljena 1857, ima danes največje število fakultet za podiplomske študije z največjim številom podiplomskih študentov med indijskimi univerzami; politične vede so bile kot samostojno študijsko področje vpeljane na njej leta 1947, fakulteta (departement) za politične vede pa je ustanovljena 1948). Sama Kalkuta, do 1911 prestolnica Britanske Indije, danes 8-milijonska prestolnica Zahodne Bengalije, je s svojo kulturno tradicijo — ki jo zlasti simbolizira ime pesnika in filozofa Rabindra Tagoreja — in s svojo razgibano in hkrati ekonomsko in socialno zapleteno sedanostjo (2/3 njenega prebivalstva živi pod življenjskim minimumom), je bila kot vzorec »tretjega sveta« pravo mesto srečanja politologov, ki naj bi razpravljali o politični znanosti v deželah v razvoju.

Pravzaprav sta v Kalkuti v omejenih dneh potekali, drugo za drugim in v najtesnejši medsebojni povezavi in prepletenosti, dve srečanja: mednarodna okrogla miza o neuvrščenosti in specialistično zasedanje o političnih vedah v deželah v razvoju. Udeleženci na obeh zasedanjih so bili v znatnem številu isti, pa tudi tematika se je med seboj prepletala. Glede udeležbe je bilo razumljivo v primerjavi s prejšnjima dvema srečanjima značilno v prvi vrsti veliko večje

število udeležencev iz Indije in iz njenih sosednih dežel (Bangladeš, Nepal, Šri Lanka), medtem ko je bila udeležba iz Afrike in Latinske Amerike manjša kot v Ljubljani. Pač pa je treba opozoriti, da so se tega srečanja poleg udeležencev iz Jugoslavije (2) udeležili oziroma so poslali referate tudi specialisti iz ZDA (2), Kanade (3), Poljske (1), Sovjetske zveze (1), Romunije (1), Velike Britanije (1), navzoča pa sta bila tudi predstavnika IPSA (pomočnik generalnega sekretarja profesor Jean Pierre Gaboury in predsednik IPSA profesor Candido Mendes).

Naj navedemo pogloblitve udeležence in njih referate na zasedanju, ki je obravnavalo problematiko neuvrščenosti:

Iz Indije: S. J. Raza Bilgrami (Pomen neuvrščenosti); Partha Chatterjee (Razkrivanje struktur in procesov v sodobni mednarodni politiki — marksistična teoretična perspektiva na pomen neuvrščenosti); A. Kumar Banerji (Perspektive za trgovino med neuvrščenimi državami — nekaj razmislekov o Jugovzhodni Aziji); Biplap Dasgupta (Interpretacija zunanje politike — alternativni pristop); K. P. Karunakaran (Indija in neuvrščenost — od 1947 do 1977); Sobhanlal Mookerjee (Neuvrščene dežele v iskanju novega mednarodnega ekonomskega reda); A. P. Rana (Neuvrščenost kot razvojna zunanjepolitična strategija); L. S. Rathore (Nastajajoči obrisi neuvrščenosti); R. V. R. Chandrasekhara Rao (Neuvrščeni svet in nova ekonomska ureditev); J. Kumar Ray (Neuvrščenost — potreba po zanesljivi opredelitvi); V. M. Reddi (Kambodža — relevantnost nevtralizma); S. Rabindra Sen in S. N. Ray (Neuvrščenost — izzivi pred njo); Niroj Sinha (Politika neuvrščenosti in svetovni mir — nekaj refleksij); Vishal Singh (Neuvrščenost, nevtralnost in varnost Jugovzhodne Azije). Poleg teh in drugih indijskih udeležencev (med njimi naj omenimo še R. N. Trivedija, K. B. Y. Thotappa, M. M. Purija), naj navedemo še referente, ki so prispevali referate o neuvrščenosti iz drugih dežel: S. U. Kodikara, Šri Lanka (Kontinuiteta in spremembe v zunanji politiki Šri Lanke, 1974—1979); Ioan Ceterchi Ro-

munija (Nekaj pripomb k neuvrščenosti in oblikovanju novega mednarodnega reda), J. P. G a b o u r y (Kanada) (Havana — novi val neuvrščenosti); T. M. S h a w, Kanada (Politična ekonomija neuvrščenosti — od odvisnosti k opiranjju na lastne sile); Michael B r e c h e r, Kanada (Supersile in indijsko-kitajska vojna — neuvrščenost na robu); Robin-son A. R e m i n g t o n, ZDA (Neuvrščenost kot ideološki transfer-dialog Jug—Sever); Helmy S h a r a w y, Egipt (Afriška osvobodilna gibanja v kontekstu neuvrščenosti). Longin P a s t u s i a k, Poljska (Diskusija o poljskih pogledih na neuvrščenost); Ernest P e t r i č, Jugoslavija (Mirno razreševanje sporov med neuvrščenimi državami).

Posvetovanju je dal poseben pečat s svojim tehtnim uvodnim prispevkom Peter L y o n (Velika Britanija). Candido M e n d e s, ki je pozdravil srečanje v imenu IPSA, pa je izrazil priznanje spodbudam za tovrstna srečanja in poudaril veliko potrebo, da neuvrščenost in problem politične znanosti v deželah v razvoju dobita polno priznanje v Mednarodni asociaciji za politične vede.

Kot rečeno, se je okrogla miza o neuvrščenosti v Kalkuti nadaljevala s posebnim posvetom o politični znanosti v deželah v razvoju. Med prispevki domačih, indijskih politologov o tej temi naj omenimo: Raghuvēr Singh (Politična znanost v deželah v razvoju); Iqbal N a r a i n in P. C. M a t h u r (Politična znanost v Indiji); Nirmal B o s e (Politična znanost v Indiji); S. K. S h a r m a (Politična znanost kot disciplina razvoja — konfliktne meje) itd. Iz drugih dežel pa so svoje prispevke predložili: M. A n i s u z z a m a n, Bangladeš (Položaj pouka političnih ved in politoloških raziskav na univerzah v Bangladešu); Rounaq J a h a n, Bangladeš (Politična znanost v Bangladešu); Lok Raj B a r a i, Nepal (Razvoj politične znanosti — primer Nepala); Helmy S h a r a w y, Egipt (Vloga politične znanosti v Egiptu ko arabsko-afriški deželi); W. G. D o s S a n t o s, Brazilija (Politična znanost v Latinski Ameriki); V. S m i r n o v, ZSSR (Politična znanost v deželah v razvoju); S. E g i t e O y o v b a i r e, Nigerija (Nigerijski politični sistem v zgodovinski

perspektivi); J. J. A y o a d e, Nigerija (Pouk in raziskovanje afriške politike); Adolf B i b i č, Jugoslavija (Sodelovanje za razvoj — sodelovanje med politologi in politološkimi institucijami neuvrščenih in drugih dežel v razvoju; Politična znanost v Jugoslaviji).

Posvetovanje o neuvrščenosti in politični znanosti v deželah v razvoju v Kalkuti je bilo potrebno in koristno. Verjetno se je prvič zgodilo, da se je srečalo tolikšno število politologov z vsega sveta, zlasti pa iz samih neuvrščenih in drugih dežel v razvoju, da bi razpravljali o dveh poglavitnih temah sodobne politične znanosti. Razprava o neuvrščenosti je pokazala, da sodobna politologija, tudi v deželah v razvoju, v marsičem zaostaja za razvojem neuvrščenosti kot doktrine in gibanja. Kalkutsko srečanje je, ob soočenjih z nekaterimi nihilističnimi pogledi in z nekaterimi spornimi ocenami (ki pa so bile v veliki manjšini) znova poudarilo univerzalno naravo neuvrščenosti in v iskanju identitete tega gibanja razkrivalo trajni pomen njegovih izvornih načel. To posvetovanje je tudi znova pokazalo, da je zelo pomembno, da politologi neuvrščenih dežel organizirajo več podobnih bilateralnih in multilateralnih posvetovanj, ki bi globlje prodirala v tendence in protislovja neuvrščenosti in ki bi empirično ugotavljala njene učinke na spreminjanje sodobnih mednarodnih odnosov.

Srečanje v Kalkuti je tudi prispevek k novi osvetlitvi položaja in vloge političnih ved v deželah v razvoju. Zlasti smo dobili globlji vpogled v problematiko političnih ved v Indiji in pri njenih sosedih. Posvetovanje je opozorilo na velik prispevek, ki ga je politična misel dežel v razvoju, posebno pa gibanje neuvrščenosti, prispevala k politični znanosti. Prav tako je pokazalo, da je politična znanost v deželah v razvoju še v marsičem preveč odvisna od konceptov in problematike v drugih, razvitejših območjih sveta. Zavest o potrebi, da se v neuvrščenih in drugih deželah v razvoju razvija avtohtona politična znanost — ki pa bo odprta za vse dosežke sodobne politične znanosti — je dobila na

nedavnem posvetu v Indiji znova potrditev.

Naj omenimo, da za vzdušje posvetovanja ni bilo nepomembno, da so oblasti Zahodne Bengalije (tu je na oblasti Leva fronta na čelu s KPI (marksisti) posvečale temu srečanju veliko pozornost: vrsta političnih osebnosti, od ministra za visoko šolstvo profesorja G h o s e j a , ki je posvet pozdravil na otvoritvi, do »glavnega ministra« (predsednika vlade) Zahodne Bengalije. Jyoti B a s u j a , ki je bil glavni govornik na sklepni slovesni seji, je s svojo navzočnostjo in aktivnim posegom izkazovala posvetovanju pozornost, ki je presegala običajno vljudnost. Prav tako so predstavniki bengalskega parlamenta in kalkutske mestne uprave, ki so seznanjali udeležence s svojim delom, pokazali velik interes za napredovanje političnih ved. Gotovo gre posebno priznanje za uspeh srečanja profesorju R. K. P o d d a r j u , vicekanclerju univerze v Kalkuti, in profesorju Nirmalu B o s e j u , sklicatelju (converner) srečanja. Aktivno podporo je ideja tega srečanja dobila v Indijski asociaciji za politične vede, zlasti v njegovem generalnem sekretarju C. A. P e r u m a l u , kar je verjetno bistveno prispevalo k temu, da se je tega srečanja udeležila tako reprezentativna skupina politologov iz vse Indije.

Ko človek prihaja s takšnega srečanja (in s krajšega obiska na nekaterih drugih univerzah v Indiji — z dr. E. Petričem sva obiskala še univerzo v Madrasu, kjer sva govorila o političnih vedah v Jugoslaviji in Univerzo Jawaharlala Nehruja v New Delhiju, kjer sva se seznanila predvsem s študijem politologije in mednarodnih odnosov), razmišlja o tem, kako bi bilo potrebno, da pri nas storimo mnogo več za razvoj konkretnih stikov s politologi neuvrščenih in drugih dežel v razvoju (isto pa velja tudi za druge družboslovne discipline). Zlasti velika potreba se kaže, da bi globlje in konkretnije spoznali politične vede takšne politološke »velesile«, kot je Indija. Izkazalo se je, da dosedanje sicer skromno sodelovanje naše politologije (neposredno in prek Mednarodne asociacije za politične vede) s politologi

dežel v razvoju kaže pozitivne učinke. To je ponovno potrdil predstavnik IPSA na zadnjem kalkutskem srečanju. To pa se je izrazilo tudi v tem, da so enemu izmed jugoslovanskih udeležencev srečanja (A. Bibič) zaupali sosklicateljstvo in predsedovanje na sklepni seji posvetovanja v Kalkuti. To posvetovanje pa je dalo tudi posebno priznanje dosedanjim naporom naših politologov za razvijanje sodelovanja med politologi dežel v razvoju, ko je soglasno potrdilo »Program sodelovanja med politologi, politološkimi institucijami in asociacijami v deželah v razvoju«, ki je bil sprejet oktobra 1979 za okroglo mizo v Ljubljani.

BOGOMIL FERFILA

Marksizem in univerza

(Posvetovanje je organiziral marksistični center univerze v Mariboru v sodelovanju z marksističnim centrom univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani v počastitev 60-letnice ustanovitve KPJ-ZKJ in v spomin Edvarda Kardelja. Posvet je bil v Mariboru 5. marca 1980).

Program posvetovanja, ki se ga je udeležil širok krog znanstvenih delavcev obeh slovenskih univerz, je bil razdeljen na tri problemske sklope:

1. Družbeni (ekonomsko-politični in idejni) pogoji za reformo univerze;
2. Vloga subjektivnih sil na univerzi;
3. Vloga in naloge marksističnih centrov pri univerzah.

Pohvaliti moramo »stabilizacijski« prispevek organizacijskega odbora, ki si je potek posvetovanja zamislil tako, da so za vsak problemski sklop določili poročevalca (F. Pivec, S. Soršak, Z. Cajnko), ki so uspeli avditoriju izčrpno, jedrnatno pa vendar v relativno kratkem času predstaviti glavne referate, nakar se je razvila široka in plodna razprava. S tem so dosegli to, da se je čas trajanja

posvetovanja skrčil za polovico, pa tudi finančni izdatki za posvet so manjši.

Po uvodnih besedah Z. Cajnka in rektorja mariborske univerze D. Djonlagića je udeležence posvetovanja pozdravil dr. Boris Majer. Izhodišče njegove razprave je bila ugotovitev, da nam mora biti pri razmišljanju o vlogi in pomenu marksizma, univerze v znanosti, pri reformi univerze vedno pred očmi njeno temeljno poslanstvo, njen osnovni smoter — kako kar najbolj usposobiti mlade ljudi za naloge, ki jih čakajo v naši samoupravni družbeni praksi, da bodo lahko uspešno razreševali probleme našega družbenega razvoja, da bodo v pluralizmu samoupravnih interesov znali pravilno izbrati, zastopati in razvijati interese delavskega razreda. Sedanji sistem vzgoje in izobraževanja postaja vse bolj anahronizem v primerjavi s potrebami današnjega in še posebej jutrišnjega dne.

Pri iskanju ustrežnejših novih oblik je potrebno upoštevati splošne, svetovne pridobitve človeškega uma, vendar pa se to ne sme zreducirati na mehanično sprejemanje tujih modelov, tujih rešitev; osnova nam mora biti naša lastna teorija in praksa, naša prehojena revolucionarna pot in kontinuiteta dosedanjih originalnih rešitev. Seveda pa spet ne smemo zapasti v drugo skrajnost, v empirizem in pragmatizem trenutne prakse; naše vodilo morajo biti potrebe dolgoročnega, strateško usmerjenega razvoja družbe. Takšno osnovo pa nam lahko dá samo marksistična analiza potreb našega razvoja.

Drugo področje, na katerega je opozoril dr. Majer v svojem izvajanju, je rastoči pomen družboslovnega znanja v procesu družbene reprodukcije v svetu in še posebej pri nas. V naši družbi postaja delovni človek odgovoren za pogoje in rezultate svojega dela. To pa zahteva od njega, da osvoji nek določen fond družboslovnega znanja, da bi lahko odgovorno sprejemal potrebne sklepe. Tudi za tehnično inteligenco ne zahteva samo strokovno znanje, kajti ta inteligenca ima pogosto pomemben delež pri oblikovanju političnih, ekonomskih rešitev našega razvoja. Z njenim družboslovnim izobraževanjem se tako

presega in razrešuje protislovje med humanistično in prirodoslovno izobrazbo.

Potrebno pa je vzpostaviti pretok informacij tudi v obratni smeri — tudi v družboslovje je potrebno vnašati določena prirodoslovna znanja, kar lahko pri humanistični inteligenci pomembno prispeva k pravilnemu vrednotenju in razumevanju tehnološkega procesa.

V sestavku *Formalizem — še nepremagana ovira marksistične idejne naravnosti* je ugotovil S. Podmenik v prvem delu (na podlagi lastnih in drugih izkušenj) izredno razširjeno in vztrajno (močno) »nagnjenost« študentov k formalističnemu načinu učenja in mišljenja. Na deduktivni ravni se to izraža v zelo nizki zmožnosti za samostojno izpeljevanje zvez med temeljnimi pojmi oziroma kategorijami, principi, teoretičnimi rešitvami, skratka z naučenimi posplošitvami, in med konkretnimi primeri oziroma empiričnimi dejstvi iz stvarnosti, prakse — tako pretekle, zgodovinske kot sodobne, ki jo študentje doživljajo tudi sami. Na tej nasprotni, induktivni ravni, se to izraža v enako nizkih zmožnostih za samostojno izvajanje načel, teoretičnih rešitev, to je že znanih, naučenih posplošitev iz empiričnih dejstev. Zaradi obojega potem niti ni mogoče pričakovati pripravljenosti ali zmožnosti za logično-empirično analizo in sintezo, to je za metode skladnosti, razlik, komparacije, korelacijskih variacij, izjem in skrajnosti. To pomeni za metode spoznavanja »posebnih«, »vzročnih« zvez med empirično, neposredno zaznavnimi (očitnimi) »pojavi« in teoretično, posredno dojemljivimi »splošnimi« (skritimi) »pogoji, možnostmi, okoliščinami« objektivne stvarnosti. Skupna posledica vsega tega je izredno nizka usposobljenost za uvidevanje ali dojevanje »problema«, ko gre za »nalogo«, ki jo je treba reševati s samostojnim razmišljanjem, opazovanjem in sploh z zadostno celoto metod intelektualno-praktičnega oziroma ustvarjalno-kritičnega dela.

S. Podmenik pa se ne zadovolji le z ugotovitvijo problema, marveč ga uporabi kot izhodišče za razmišljanje o vzrokih takšne miselnosti in ob kritični ana-

lizi le-teh deloma nakaže tudi možnosti na njihovo odpravljajanje in preseganje, v dobršni meri pa je to še odprto področje in terja nadaljnje proučevanje.

Študentje niso edini krivci za formalizem v njihovem mišljenju; v veliki meri je to objektivna posledica socializacijskega, inkulturacijskega procesa oziroma njegovih vsebin, ki jim jih posredujejo srednja šola, seminarji za družbenopolitično usposabljanje, univerza, »politika« (kot organizacija in akcija za neposredno vplivanje na celoto družbenih odnosov). Kjer je in dokler je samoupravljanje predvsem ali samo v formalnem »odločanju (glasovanju) vseh enako o vsem«, ne glede na to, koliko in kako je kdo vplival z dogovarjanjem pred odločanjem — tam je in tako dolgo bo enako formalistična tudi odgovornost »vseh enako za vse« — ne glede na delež v dejanski odgovornosti za posledice takšnega odločanja in dogovarjanja.

Nosilci interesov za enakopravnost družbenih odnosov ob neučinkovitem ponavljanju načel o stabilizaciji, produktivnosti, delitvi dohodka po delu, reformi izobraževanja itd. vedno bolj odločno zahtevajo konkretne metode, ki naj omogočijo učinkovito uresničevanje načel in odgovornosti. Zato je idejno opredeljevanje in razlikovanje (»za« samoupravljanje, socializem, marksizem ali »za« kaj drugega) v pogojih »pluralizma samoupravnih interesov« možno dosegati le s popolno deformalizacijo, to je z dosledno konkretizacijo vseh odnosov (samoupravljanja), to pomeni s »preverjanjem« vseh načel in sklepov do konkretnih metod za ravnanje (obnašanje) v temeljnih odnosih.

1. Momak je začel razpravo *Univerza kot relativno zaokrožena znanstvena in družbena celota* z ugotovitvijo, da je sodobno konstituiranje univerze eden od osnovnih ne le znanstvenih in pedagoških, pač pa tudi družbenih problemov.

Univerze in visoke šole se vse bolj usmerjajo h konkretnim, predvsem gospodarskim potrebam, odpirajo se družbi, izgubljajo svojo akademsko izolacijo in vse močneje razvijajo znanstvenoraziskovalno delo. V nadaljevanju je ugotov-

vil, da so se naše univerze razvijale pod močnim vplivom zahodnih, predvsem nemških univerz. Njihova organizacija je ustrezala Humboldtovi zamisli univerze, ki se je v 19. in 20. stoletju delno spremenila, vendar so univerze v bistvu ohranile tip akademskih institucij, organiziranih v fakultete, katedre in znanstvene discipline. Postopno je vse bolj rasel zid ne le med fakultetami, ampak tudi med posameznimi znanstvenimi disciplinami, s čemer je dejanska povezanost med njimi vse bolj pojemala.

Danes so vse izrazitejše težnje po preseganju obstoječe znanstvene monodisciplinarnosti. Ena sama znanost, pa najsi je še tako razvita, ni sposobna uspešno razrešiti zapletenih gospodarskih in družbenih problemov. Zato se vse pogosteje govori o potrebi po interdisciplinarnem in multidisciplinarnem pristopu.

Mnenja smo, da razrešitve nasprotij med monodisciplinarnostjo in interdisciplinarnostjo oziroma multidisciplinarnostjo ni mogoče iskati niti v izključevanju niti v načelnem opredeljevanju za ta ali oni pristop, pač pa v njihovem dialektičnem povezovanju in združevanju. Interdisciplinarnost in multidisciplinarnost se lahko razvijata le tedaj, če je razvita tudi monodisciplinarnost. Če tega pogoja ni, bosta ostali tudi prve dve naravnosti pri plitvi oz. nizki znanstveni ravni.

Če ta stališča prenesemo na probleme povezovanja fakultet, institutov, visokih in višjih šol znotraj univerze, smo menja, da tudi tukaj ni mogoče iskati rešitev v tem, da bi se ta ali ona institucija usmerila k enemu pristopu, druge pa k drugemu. Vse morajo uveljavljati tako ene kot druge pristope. Rešitev problema je po našem mnenju v oblikovanju vse zahtevnejših enotnih makroprojektov, v katerih bodo dobile svoje mesto tako interdisciplinarne, multidisciplinarne kot tudi monodisciplinarne raziskave; v njih naj bi se pri iskanju konkretnih rezultatov uveljavljali že doseženi rezultati v posameznih znanostih, kar bi skoz interdisciplinarne raziskave potem resnično pripeljalo k nadaljnjemu razvoju posameznih znanosti.

Ko skozi prizmo takih razmer pretresamo mesto in vlogo univerze kot enega od nosilcev znanstveno-raziskovalnega dela, se jasno nakazujejo naloge, ki jih ima univerza v nadaljnjem razvoju povezovanja znanstveno-raziskovalnega dela s celoto združenega dela. Univerza bi se morala vse bolj uveljavljati kot nosilec širših družbenih znanstveno-strokovnih interesov, ki teži k temu, da bi te interese uveljavljala čim neposredneje — tako s stališča svojih (znanstveno-pedagoških) interesov, kakor tudi s stališča potreb celotnega združenega dela. Za to pa se mora tudi sama bolje organizirati.

S tem se ponovno vračamo k prej obravnavanemu problemu, torej k povezovanju znotraj univerze, ki mora upoštevati interese celotnega združenega dela, kot tudi interese posameznih fakultet, institutov, visokih in višjih šol ter posameznih znanstvenih disciplin. Drugače povedano: gre za povezovanje, ki bo ob upoštevanju monodisciplinarnega pristopa še močnejše razvilo interdisciplinarno raziskovanje. Takšno povezovanje mora biti izhodišče vseh samoupravnih in drugih subjektivnih sil pri iskanju občege in lastnega interesa in pri organiziranju univerze. Samoupravno povezovanje in organiziranje na univerzi je edina pot za njeno preobrazbo.

Skupni prispevek Š. Kajzerja in M. Muleja *Univerza v socialistični samoupravni družbi kot družbi 21. stoletja* skuša odgovoriti na vprašanje, kako bi lahko ustvarili tako znanje, ki bo povezovalo najsodobnejše spoznane prvine prihodnjega dogajanja z ustvarjalno vlogo subjektivnih sil samoupravne socialistične družbe v tem procesu.

Avtorja podajata oceno sedanjega trenutka razvoja naše družbe, opozorita na vrsto pomanjkljivosti in z orisom temeljnega upravljalkega in informacijskega procesa na sodobni univerzi nakažeta ustrežnejšo organiziranost v prihodnjem obdobju. V tem procesu imajo družbenopolitične organizacije — kot posebna oblika združevanja prizadevanj delovnih ljudi — svoj pomemben delež nalog. So namreč organizirano jedro subjektivnih sil, ki povezujejo napredne

in ustvarjalne ljudi, ne glede na to, ali so člani DPO ali ne. Tako jedro je potrebno, ker je potrebna tudi organizirana in zavestna borba proti preostankom zastarelega ozkega in kratkoročnega gledanja. Zato naj bo glavna skrb za sodobno celostnost v temeljnem, upravljalškem in informacijskem procesu na univerzi.

Znanstveno-raziskovalno delo na univerzi ni nič novega, saj je bilo vedno ena njenih glavnih funkcij. Univerza ni nikoli samo prenašala znanja, temveč je v njej novo znanje tudi nastajalo. Položaj in funkcija znanstveno-raziskovalnega dela na univerzi se pri nas spreminja predvsem pod vplivom naslednjih dejavnikov: naglega razvoja znanosti v svetu in pri nas, procesa podružbljanja znanosti, spreminjanja njenega družbenega položaja in vloge ter pojava množičnih oblik visokošolskega študija — ugotavlja A. Kranjc v sestavku *Neločljivost pedagoškega in raziskovalnega dela*.

Pri slehernem študentu si prizadevamo, da bi razvili njegovo iniciativnost, ustvarjalnost, samostojnost in kritičnost; to so namreč hkrati lastnosti, ki so vključene v globalni vzgojni cilj univerze kot najvišje vzgojno-izobraževalne ustanove. Zato naj bi bilo v principu pedagoško in znanstveno delo pri vseh študentih in v vseh letih študija najtesneje povezano.

A. Igličar izhaja v sestavku *Univerza in družbeni sveti* iz pravne (zakonske) povezanosti našega koncepta visokega šolstva s celotno družbo, z njeno materialno in duhovno produkcijo. Zato je med bistvene naloge visokega šolstva — ob organiziranju in izvajanju sodobnih oblik visokošolskega izobraževanja — uvrščeno tudi sodelovanje univerze pri načrtovanju in usmerjanju družbenoekonomskega razvoja in pri uresničevanju razvojnih programov. Pomemben del te svoje funkcije lahko univerza oziroma njeni posamezni deli uresničujejo z vse bolj intenzivnim vključevanjem v delo družbenih svetov. Ob uvajanju družbenih svetov ves čas poudarjamo, da mora temeljiti njihovo delo na znanstvenih dosežkih, napredni družbeni za-

vesti in samoupravni praksi ter na strokovnem znanju in izkušnjah. Prav omejeno zahtevo pa bo mogoče dosledno uresničevati le s pritegovanjem univerze k delu družbenih svetov. Na drugi strani pa prav družbeni sveti kot sestavni del delegatskega sistema ponujajo univerzi večje možnosti za uveljavitev njenega vpliva na potek družbenega in gospodarskega življenja.

S takšno svojo dejavnostjo pa se tudi sama univerza vključuje v družbeno okolje in dobiva iz njega tudi impulze za svojo reformo, dograjevanje in prilagajanje splošnemu družbenemu razvoju. Vključevanje univerze v družbene svete je ena od pomembnih poti za preseganje takega stanja, ko bi bila univerza sama sebi namen.

M. Divjak razmišlja o nalogah in ciljnih marksističnega izobraževanja na sploh in še posebej na visokih šolah ter pokaže na področja, za katera meni, da so v izobraževanju premalo upoštevana in prisotna: kulturna vzgoja; ekologija in varstvo okolja; humanizacija odnosov med spoloma, spolna vzgoja, vzgoja in izobraževanje mladih za razumevanje med narodi, za sodelovanje in sožitje med narodi, poznavanje mednarodnih organizacij in pojavov v mednarodni skupnosti, zlasti neuvrščenosti. To poslednjo tematiko v nadaljevanju svoje razprave *Pouk o človeških pravicah kot sestavina marksističnega izobraževanja na visokih šolah* tudi izčrpno razgrne in poudari njeno vlogo v socializacijskem procesu mlade generacije.

Študent I. Soče je v sestavku *Za marksistično univerzo in ne za marksizem na univerzi* poudaril nujnost samoupravne, marksistične preobrazbe univerze in šolstva sploh. Svoj koncept samoupravne univerze utemeljuje z naslednjimi ugotovitvami:

1. Idealno skladnost odnosa šola-to-varna je mogoče doseči samo v statični situaciji. Ker statičnosti ni, lahko to skladnost iščemo le v razvojni dinamiki: zaključek študija (ožja specializacija) mora postati študij iz dela, to pa je osnova za pridobitev statusa delavca.

2. Predavanja *ex cathedra* je potrebno omejiti na minimalno število ur. Tako

bi bilo več časa za resnejši študij predmeta, individualno delo ali delo v manjših skupinah.

3. Odnosi v skupini morajo temeljiti na enakopravnosti, osebni angažiranosti posameznika in vzajemnem spoštovanju. Profesor je v skupini enak študentu. Delo skupine mora biti tako organizirano, da bo viden prispevek posameznika, kar je osnova za ocenjevanje.

4. Takšna skupina bi lahko bila osnovna celica v samoupravnem sistemu šole, ki bi veliko lažje opravljala družbeno poslanstvo vzgojitelja.

M. Čepič in M. Švajncer se ukvarjata z razmerjem med univerzo in kulturo oziroma združenim delom.

Zadnji trije referati prvega problemskega sklopa (D. Pučko, I. Jurančič, B. Ferfila) so obravnavali ekonomsko stran procesov reformiranja univerze.

S. Soršak je razčlenil *vlogo in naloge družbenopolitičnih organizacij na univerzi*. Univerza je sama organizirana subjektivna sila družbe, toda znotraj nje delujejo še mnoge druge organizirane subjektivne sile: zveza komunistov, zveza sindikatov, zveza socialistične mladine, strokovna društva (učiteljska), kulturne in družbene organizacije.

Organizirane socialistične subjektivne sile so bile že doslej pomemben družbeni dejavnik v graditvi univerze novega tipa. Razumljivo je, da so se ob prizadevanju za novo univerzo pojavljale tudi slabosti, ki so jih porajale družbene okoliščine, objektivne in subjektivne razmere na univerzi in nekatere slabosti v organiziranju in metodah delovanja samih organiziranih sil. Ocena dejavnosti subjektivnih sil navaja k sklepu, da bi z njihovim aktivnejšim odnosom do mnogih družbenih vprašanj, ki zadevajo univerzo, lahko dosegli več, kot je bilo doseženega v njenem razvoju.

I. Janko pa se je v svoji razpravi omejil samo na sindikat kot pomemben družbenopolitični dejavnik v razvoju visokošolskih organizacij. Prispevek zaključuje z optimističnim spoznanjem, da so sindikalne organizacije šol in fakultet gibalne subjektivne sile samoupravnega socialističnega razvoja visokošolskih dejavnosti. Posamezne osnovne organiza-

cije so toliko bolj uspešne, kolikor bolj so dejavni vsi njeni člani.

Z. Cajnko se je v razmišljanju o *Vlogi univerze in marksističnih centrov pri uveljavljanju in razvijanju marksizma in samoupravljanja* opiral na nekatera temeljna izhodišča našega družbenega razvoja in na vlogo univerze, ki narekuje konkretno nalogo in dejavnost subjektivnih sil na univerzi. Marksistični centri imajo v tem kontekstu naslednje naloge:

— nadaljnje zagotavljanje in razvijanje marksistične zasnovanosti visokošolskega (študijskega) vzgojnega, raziskovalnega, samoupravnega in družbenopolitičnega procesa;

— uveljavljanje integralnosti marksizma in njegove integralnosti s stroko, znanostjo, samoupravljanjem in družbeno prakso;

— zagotavljanje kvalitete, skladnosti vsebine in metod marksističnega izobraževanja;

— nadaljnja popularizacija marksizma in njegovo vključevanje v sistem permanentnega izobraževanja, samoizobraževanja, publiciranja ter v njegovo teoretično razvijanje;

— organizacijsko utrjevanje marksističnih centrov in njihovo sodelovanje z drugimi ustreznimi organizacijami pri razvijanju marksizma.

— Marksistični centri naj bodo — skratka — žarišča teoretičnega, idejnega, kritično ustvarjalnega snovanja, iniciranja, razvijanja in delovanja ter zagotavljanja idejne strokovnosti in znanstvenosti visokošolskega procesa.

Tudi D. Purg, B. Lorenčič in J. Kovač v svojih prispevkih obravnavajo vlogo, pomen in naloge marksističnih centrov v visokem šolstvu in posebej na Visoki šoli za organizacijo dela Kranj, kot tudi njihovo povezovanje in dopolnjevanje z drugimi oblikami organizirane akcije subjektivnih sil (marksistični krožki).

Vsi prispevki s posvetovanja bodo objavljeni v zborniku, ki bo po napovedih organizatorjev kmalu natisnjen.

IVAN KUVACIĆ

Sociologija

(Uvodenje u raspravu o aktualnim pitanjima savremenog društva, Školska knjiga, Zagreb 1979, 215 str.)

Osrednje vprašanje, ki se odpira ob novem delu z naslovom Sociologija, je vprašanje o njegovi specifičnosti in izvirnosti. To vprašanje je določeno predvsem z dejstvom, da je za jugoslovansko sociološko produkcijo značilno pravo obilje del z enakim ali bolj ali manj podobnim naslovom. Zaradi tega nas bo pri pregledu Kuvačičeve knjige najprej zanimalo, katere so osnovne značilnosti (specifičnosti) njegovega koncepta sociologije.

Kuvačičevo delo napoveduje v uvodnih poglavjih ustaljen način predstavitve sociološke problematike, saj se delo začneja z obravnavo predmeta in metod sociologije, pri čemer zlasti opozarja na tiste dileme, ki karakterizirajo sodobno sociologijo (sociologija kot sredstvo manipulacije ali kot dejavnik odpiranja novih družbenih perspektiv, dialektična metoda v sociologiji nasproti funkcionalni analizi, itd.). Naslednje poglavje je posvečeno analizi pojma dela in vprašanjem delitve dela v sodobnih družbah, temu pa sledi obravnavo pojma družbe. Potem ko posebej poudari, da so osnovni elementi vseh družbenih pojavov različne interakcije posameznikov in skupin in ko obširneje razčleni nekatere tipe interakcij, bi bilo pričakovati, da bo sledila v skladu s tisto usmeritvijo v jugoslovanski »obče-sociološki« produkciji, ki skuša marksistična družboslovja spoznanja vključiti v širše (formalno-sistematične) teoretične okvare — sistematična obravnavo posameznih družbenih pojavov oziroma »oblik družbenosti«.

Če bi obravnavo družine (natančneje: transformacij družine v »industrijski« družbi) še lahko šteli za sistematično in smiselno nadaljevanje prejšnjih poglavij, pa se nadaljnja vsebina niti najmanj ne sklada z usmeritvijo, ki jo napovedujejo uvodna poglavja. Sledijo namreč poglavja o socialnih stratifikacijah, družbenih spopadih in razrednem boju, moči in oblasti, družbeni kontroli, birokraciji, tehnokratski ideologiji ter o odtujitvi in popredmetenju, zadnji dve poglavji pa sta posvečeni odnosu med marksizmom in psihoanalizo ter »večni« dilemi: ali nevtralnost ali angažiranost. Tudi če sodimo zgolj po naslovih posameznih poglavij, ni težko ugotoviti, da razprava pušča ob strani nekatere pomembne »oblike družbenosti« (npr.: skupine, narod itd.), prav tako pa ne vključuje vse tradicionalne marksistične problematike.

Če skušamo Kuvačičevo delo brati tako, kot sugerira njegov naslov, torej kot »sociologijo« kot bolj ali manj sistematično predstavitev problematike — obče sociologije), potem se nam predvsem ponuja ugotovitev, da v delu soobstajata dve problematiki; marksistična (zgodovinsko materialistična) problematika ter problematika formalno-sistematične (obče) sociologije. Kot smo že ugotovili, pa se ta koeksistenca izteče v dvojni primanjkljaj, saj nobena od obeh problematik ni izpeljana do kraja. Glede na to, da je večina tvorstne jugoslovanske sociološke literature zaznamovana z odnosom (protislovjem) med tema dvema problematikama (glej M. Kerševan, Boris Zihrel in koncepcija marksistične obče sociologije, tipkopis), ostaja Kuvačičeva koncepcija sociologije v okviru že znanih dilem in protislovij jugoslovanske (obče) sociološke produkcije.

Vendar pa je takšno branje obravnavanega dela in njegove rezultate treba jemati z določeno rezervo, saj podnaslov (Uvajanje v raspravo o aktualnih problemih sodobne družbe) odpira možnost

tudi za drugačno razumevanje. Glede na podnaslov naj bi bil avtorjev poglavitni namen predstavitev »ključnih pojmov in problemov«, ki so relevantni za razumevanje »sodobne družbe«; delo naj bi bilo potemtakem predvsem problemsko usmerjeno, oblikovanje koherentnega koncepta sociologije pa naj bi bilo drugotnega pomena.

Ker smo že navedli naslove (teme) posameznih poglavij, ni težko povzeti, kateri pojmi in problemi so po avtorjevi presoji ključni za razumevanje sodobne družbe. Težko bi bilo oporekati, da delitve dela (še zlasti prevlada družbene delitve nad tehnično), družino, družbena slojevitost, družbeni spopadi in še posebej razredni boj (pri obravnavi razrednega boja se razločno pokaže analitična neustreznost pojma »sodobna družba«, saj avtor posebej obravnava razredni boj v štirih tipih sodobnih družb), moč in oblast, socialna kontrola (predvsem pa vzgojno-izobraževalne institucije kot njen pomemben člen), birokratska organizacija, tehnokratska ideologija ter odtujitev in popredmetenje niso tisti »pojmi in problemi«, ki posebej označujejo sodobne družbe. Kljub temu pa je, strogo teoretično gledano, očitno, da so predmet obravnave neizogibno bolj ali manj poljubno izbrani posamični »problemi in pojmi«; poljubni v tem smislu, da bi bilo mogoče izbor razširiti ali zožiti, ne da bi to nasprotovalo »okvirom« dela, posamični pa zaradi tega, ker je vprašanje medsebojne povezanosti posameznih področij v glavnem zanemarjeno (obravnavana na primer zaobide vprašanje povezanosti razrednega boja in odtujitve, razrednega boja in birokracije itd.).

Ta ugotovitev pa nas znova vrne k značilnostim Kuvačičevega koncepta sociologije, saj je izbor in način obravnave »pojmov in problemov«, ki označujejo sodobno družbo, tesno povezan s tem konceptom. Ob tem moremo tudi pojasniti domnevno neskladje med naslovom in podnaslovom obravnavanega dela, oziroma domnevno podreditev naslova podnaslovu. Kuvačičevo delo namreč jasno kaže, da vsaka obravnava ključnih pojmov in problemov določene družbe predpostavlja takšno ali drugačno »sociologijo«, oziroma da je v sle-

herno tako obravnavo nujno vpisana takšna ali drugačna »sociologija«. Zaradi tega je Kuvačičevo delo v prvi vrsti sociologija in šele potem razprava o aktualnih vprašanjih sodobne družbe.

Ob tem, ko smo se znova vrnili k avtorjevemu konceptu sociologije, velja opozoriti še na njegovo dosledno humanistično pozicijo, ki jo uveljavlja od prvega poglavja, kjer opredeljuje značilnosti sociološke dejavnosti, pa do zadnjega, kjer se posebej zavzema za humanistično angažirano sociologijo nasproti tistim usmeritvam, ki znanstvenost sociologije vidijo v tem, da se sociologija odreka kritičnemu razmisleku o smotrih lastne dejavnosti. Prav humanizem (ahumanizem ter kritičnost) nekritičnost sta po njegovi presoji pomembnejši ločnici v sociologiji, saj »Marx izhaja iz človeka, funkcionalizem pa iz sistema« (181) in »Weber dosledno in z veliko vneto brani meščansko družbo, ki jo Marx prav tako dosledno in s še večjo vneto napada« (191). Ta ločnica je pomembna tudi za razumevanje odnosa med marksizmom in psihoanalizo, saj ju, kljub vsem razlikam, zbližuje kritičen in humanističen odnos do družbe.

Slednjič se kaže ozreti še na eno oznako v podnaslovu obravnavane Sociologije, namreč na oznako »uivanje«. Če te oznake ne razumemo kot bolj ali manj formalen dodatek večini poskusov predstavitev (obče) sociologije, ampak kot izraz težnje po predstavitvi osnovnih značilnosti in dilem sociološke dejavnosti ter po identifikaciji značilnih področij sociološkega raziskovanja, torej predvsem kot oznako za razpravo o sociologiji in manj za razpravo v sociologiji, potem je za Kuvačičevo Sociologijo to ustrezna oznaka. Za to oznako ne govorijo le vsebinski razlogi, ampak predvsem način obravnave izbrane problematike. Prav način obravnave približuje delo nekaterim znanim »uvodom«, »povabilom«, itd. iz tuje sociološke literature, saj je delo, ki se opira na različne vire in iskustvene podatke, pisano na dinamičen način. Zaradi te značilnosti, ki bo delo nedvomno odprla širokemu krogu bralcev, moremo šteti Kuvačičevo Sociologijo za zanimivo osvežitev.

IVAN BERNIK

Omer Ibrahimagić: Samoupravni odnosi i institucije, Svetlost, Sarajevo, 1979, str. 157

V knjigi O. Ibrahimagića, profesorja družbenopolitičnega sistema na sarajevski fakulteti za politične vede, je osem prispevkov zbranih v tri temeljna tematska področja: Samoupravna družba in politični sistem; Svobodna menjava dela; Samoupravljanje v organizacijah združenega dela. Avtorjeva knjiga tedaj ni celovita monografska študija, temveč so to družboslovni fragmenti, ki se brez običajne učbeniške sistematičnosti spletajo v obravnavanje samoupravnih odnosov in v obravnavanje nekaterih pomembnejših institucij v našem političnem sistemu. Avtorja v knjigi raziskovalno privlači vprašanje institucionalnih rešitev in ob vsaki konkretni instituciji, ki jo obdela v svoji knjigi, se sprašuje, ali so obstoječi samoupravni odnosi tudi institucionalno najbolje zajeti. Institucije socialističnega samoupravljanja ne odsevajo samo načela organizacije družbenega življenja, temveč tudi družbene vrednote.

Dialektika samoupravnih odnosov in institucij je avtorja vodila tudi do razčlenitve pomena zavestnega usmerjanja v samoupravni družbi, na preučevanje odnosa med spontananim in organiziranim. Uresničevanje vodilne idejnopolitične vloge zveze komunistov je za avtorja eno izmed temeljnih obeležij političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Posebej se mu zdi pomembno, da zveza komunistov ne podlega niti birokratsko dogmatskemu pojmovanju vloge avantgarde delavskega razreda v socialistični samoupravni družbi, niti liberalistično, anarhističnim in malomeščanskim koncepcijam, ki se izgublajo v avtomatizmu v družbenih gibanjih. Posebej podčrtuje vlogo organiziranih socialističnih sil v boju proti partikularizmu, egoizmu in neopravičenim delnim interesom, pa tudi

proti poskusom birokratizacije in centralizacije.

Za avtorja knjige Samoupravni odnosi in institucije so samoupravne interesne skupnosti na današnji stopnji družbenega razvoja tista »najdena oblika« podružbljanja dela in sredstev, do katere smo prišli s prepletanjem ekonomskih zakonitosti, družbenega planiranja in usmerjanja, s poudarjenimi prvinami vzajemnosti in solidarnosti in s težnjo, da na področju dela in razširjene reprodukcije vse bolj presegamo državno posredovanje. Opozarja tudi na praktične slabosti pri delu nekaterih samoupravnih interesnih skupnosti. Te slabosti vidi predvsem v pojavih podvajanja interesov, pa tudi v šabloniziranih vidikih medsebojnega sodelovanja, v neracionalnih rešitvah pri razporejanju kadrov in sredstev. Če želimo — sodi avtor — na samoupraven, družbeno ekonomsko racionalen način oblikovati samoupravne interesne skupnosti, moramo upoštevati, da postaja v sodobni družbi človekovo delo vedno bolj zapleteno in večplastno, pa čeprav so delovne operacije parcialne. V procesu podružbljanja dela, na primer izobrazba ne more biti izključna skrb enih, zaposlovanje skrb drugih in socialni problemi skrb tretjih. Pogreša tudi večjo vlogo načrtovanja pri delu samoupravnih interesnih skupnosti.

Posebej še razmišlja o vlogi samoupravne univerze. Nobeno področje družbenega dela ne more obstajati ločeno. To še posebej velja za univerzo, ki pripravlja kadre za vsa področja gospodarskega, družbenega, kulturnega življenja. Vsak kolikor toliko resen poskus preoblikovanja univerze zahteva odgovarjajočo dejavnost tudi na vseh drugih področjih družbenega življenja. Avtor je kritičen tudi do univerzitetnega pouka, ki je po njegovi sodbi še vedno pretežno tradicionalen in izvajan bolj ali manj *ex chatedra*; v takšnem položaju je študent pasiven udeleženec, »porabnik« profe-

sorjevih predavanj in izpit je pravzaprav edina preveritev pridobljenega znanja.

Ibrahimagićeva knjiga ima na koncu še prispevek, ki govori o naši prehojeni poti od državnega podjetja do temeljne organizacije združenega dela. Za pisca naše knjige je samoupravljanje v delovni organizaciji v svojem družbenem in organizacijskem pomenu posebna oblika družbenopolitične oblasti. Organizacija samoupravljanja v delovni organizaciji je sestavni del družbenopolitičnega sistema Jugoslavije. Podrobnejši razčlenitvi podvrže zlasti oblike osebnega izjavljanja delavcev.

Avtorjeva knjiga se zaključuje z mislijo, da socialistično samoupravljanje ustvarja razmere, ko politične institucije zgubljajo prilastke klasične državne oblasti in postajajo mesto sporazumevanja samoupravnih subjektov.

Lazar Mojsov, Istorijske teme, izdala Radnička štampa, Beograd 1979, glavni in odgovorni urednik Čedo Maleš, str. 227.

Avtor, znan makedonski javni in družbenopolitični delavec ter eden izmed dolgoletnih vodilnih mož jugoslovanske diplomacije, v navedeni knjigi poglobljeno razpravlja o posamičnih temah iz zgodovine osvobodilnega boja makedonskega naroda ter delavskega in socialističnega gibanja v Makedoniji.

V knjigi je na novo napisal tisti del, ki govori o manipulaciji z zgodovino Makedonije. Ostali prispevki (Tekmovanje nacionalističnih propagand o Makedoniji; V. Glavinov — prvi propagator socializma v Makedoniji; Lenin o mladoturški revoluciji in balkanski vojni; O južnoslovanski federaciji) pa so bili napisani in prvič objavljeni tudi že v obdobju med leti 1949—1953. Lahko ugotovimo, da se kljub temu organsko prilegajo v celoto knjige in da so tudi danes izjemno zanimivi in dosti povedo radovednemu bralcu.

V času informbirojevske kampanje je bila posebna oblika pritiska na Jugoslavijo tudi manipuliranje z zgodovino Makedonije. S tem so ne samo razširjali zgodovinsko že preseženo polemiko o

»makedonskem vprašanju«, temveč so tudi obnavljali nacionalistične namišljene pravice do Makedonije, kar je bila ideološka posledica velikobolgarskega meščanstva. Naš avtor ilustrativno pokaže na zgodovinsko in družbenopolitično ozadje tudi tistih nacionalističnih vzbohov v odnosu do Makedonije, ki smo jim priče danes, več kot trideset let po famozni resoluciji Informbiroja. Mojsov nas znanstvenoanalitično prepriča, da ponavljanje oguljenih »argumentov« in anahronistično obnavljanje nekdanje metodologije, s katero se je skušalo prikazati »bolgarski značaj« Makedonije, nima namena odkrivati zgodovinska dejstva in razčiščevati resnico, temveč je izrazito politično vzpodbujeno in tudi v funkciji sedanjih zunanjepolitičnih razmer.

Avtor nam sporoča, da — nekdanji in sedanji — manipulatorji z zgodovino Makedonije, posebej tisti iz vrst velikobolgarskih politikov, »prosvetiteljev« in »zgodovinarjev«, ki niso doumeli nauka zgodovine, uporabljajo v temelju isto shematsko metodologijo pri razlaganju svojih nacionalističnih izhodišč. Zanikanje temeljnih pravic dela makedonskega naroda, ki je ostal v mejah Bolgarije, je logično privedlo do naslednjega koraka: do zanikanja makedonskega naroda, oziroma do njegovega »pogojnega« priznanja le kot nekakšne »nove realnosti« v SR Makedoniji. Takšni »novi realnosti« pa pripisujejo, da ima sicer »bolgarski etnični značaj« in »bolgarsko zgodovino«.

Proces nastajanja makedonskega naroda — nadalje navaja Mojsov — po takšni logiki nima svoje zgodovine, ima kvečjemu samo svojo sedanost. Iz teh razlogov so »prevzeli« vso zgodovino bolgarskega naroda in njegovega osvobodilnega boja, njegove vstaje in njegov Ilinden, njegove pomembne narodne voditelje. Kulturne delavce iz obdobja nacionalnega preporoda so proglasili za Bolgare in vso njihovo aktivnost prikazali kot del zgodovine bolgarskega naroda. V bistvu degradirajo sam makedonski narod in s tem dajejo na znanje, da nastaja pač samo kot rezultat nekakšnega začasnega »političnega kompromisa«. Tako pripravljajo teren, da se, če bi se za kaj takega ravno pokazala prilika, makedonski narod integrira v

»homogeno bolgarsko socialistično nacijo«.

Lazar Mojsov strne svoje misli v ugotovitve, da so vse manipulacije in »argumentacije«, ki so jih svojčas uporabljali velikobolgarski ideologi, sedaj v bistvu oživele, vendar v anahronističnem političnem okvirju. Kajti: pozablja se na bistvene spremembe, ki so nastale v ljudski revoluciji v Jugoslaviji. Pozablja se na končno osvoboditev in osamosvojitve makedonskega naroda, ki živi v bratski in trdni povezanosti z drugimi narodi in narodnostmi v SFRJ. Z nacionalnim dostojanstvom, interesi, z njihovo zgodovino ni mogoče špekulirati. Makedonski narod se je trdno opredelil za izgradnjo samoupravne socialistične družbe, ki mu zagotavlja polno narodno potrditev v enakopravni jugoslovanski socialistični federaciji.

Tempora mutantur, zaključuje naš pisec, toda korenine nacionalizma in velikobolgarskega šovinizma se še vedno ohranjajo in to kljub temu, da so se časi v Makedoniji res bistveno spremenili. Tudi delo družbenopolitičnega delavca, diplomata in publicista Lazarja Mojsova je pripomoglo k spoznavanju bolgarskih nacionalističnih korenin, k identifikaciji njihove vsebine in političnih pobud, ki jih ohranjajo pri življenju.

Ivan Šiber, Delegatski sistem i izborni proces (istraživanje), Izdal institut za političke nauke Fakulteta političkih nauka u Zagrebu, Zagreb 1979, str. 196.

Delo je nastalo v okviru obče jugoslovanskega raziskovalnega projekta Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema, ki ga na področju SR Hrvatske izvaja institut za političke nauke pri Fakulteti za politične vede v Zagrebu. Avtor Ivan Šiber, izredni profesor na imenovani fakulteti, je obravnavano raziskovalno študijo razdelil v uvod ter v poglavja, ki obravnavajo problematiko volitev v delegatskem sistemu, vrednostno motivacijske vidike volitev od leta 1945—1978 ter razčlenjevanje vloge delovnih ljudi in občanov v volilnih procesih.

Pisec nas v branje raziskovalne študije uvede z mislijo, da je analiza volitev in volilnega obnašanja tisto klasično področje, ki ga proučujejo politične vede, sociologija in socialna psihologija. Daje tudi možno tipologijo volilnega procesa in sicer, omenja a) klasične volilne procese, b) plebiscitarni značaj volitev in c) volilne procese, ki so v funkciji odločanja.

V poglavju o problematiki volitev v delegatskem sistemu se Šiber zaustavlja pri temeljnih prvinah projekta o raziskovanju volitev, pri empiričnih pristopih k volilnemu obnašanju in še ob razčlenjevanju volilnega obnašanja v naši državi. Privlači ga vprašanje vrednostno motivacijskih vidikov predlaganja kandidatov, vloga družbenopolitičnih organizacij in sredstev množičnih komunikacij ter nastopanje kandidatov in njihovi stiki s temeljno delegatsko družbeno ravnilo. Ugotavlja, da je pri nas samo glasovanje za delegacije in delegate najbolj raziskovalno analizirano. Zdi se mu, da je v klasičnih sistemih parlamentarne demokracije interes za sam akt glasovanja razumljiv, saj se odloča neposredno o institucionalizirani moči. V razmerah, ugotavlja avtor, kjer pa se volijo delegacije oziroma delegati, pa ima odstotek tistih, ki gredo na volitve, vendarle drugoten pomen. Vprašanje »volilne statistike« je relevantno samo tam, kjer imajo volitve plebiscitarni značaj in ko imajo podatki o 90-odstotni ali še višji udeležbi teže temeljne politične opredelitve. Mnogo pomembnejša se mu zdi analiza uresničevanja interesov prek delegatskih volitev.

V poglavju, ki govori o vrednostno motivacijskem vidiku volitev od 1945 do 1978 leta, predoči tudi vrednostno motivacijski profil posameznih volitev. Analizo je zasnoval na najbolj pogostih vprašanjih, ki so bila obravnavana v posamičnih razdobjih. Največja pozornost volilnim procesom je bila posvečena v obdobju neposredno po narodnoosvobodilni vojni, ko se je oblikoval in utrjeval novi družbeni sistem in ko so volilne aktivnosti imele pomen plebiscitarnega izjasnjevanja volilnega telesa o temeljnih vrednotah in usmeritvah družbe. Taka narava volitev se je postopno spreminja-

Ia, tako da so volitve — po Šibrovi oceni — v letu 1963 prvenstveno dobile obelježje družbenopolitične obnove kadrov. Težišče je bilo na osebnih kvalitetah kandidatov, ki bi v okviru skupnega, splošno sprejetega programa najbolj uspešno opravljali svojo družbeno vlogo.

Z novo ustavo 1974. leta smo uveljavili delegatsko načelo. Z volitvijo delegatov zagotavljamo prisotnost različnih interesov, pa tudi izvolitev tistih, ki žele, znajo in tudi zmorejo (glede na izpričane sposobnosti) odigrati odgovarjajoče delegatske vloge.

V tretjem (zadnjem) poglavju) avtor ugotavlja, da je aktivnost delegatske temeljne ravnine še vedno precej manjša kot to zahteva sam delegatski sistem, ki je prav gotovo družbenopolitično visoko aspirativen sistem. Motivacijski temelj volilne aktivnosti je še vedno znatno obremenjen s prvinami »plebiscitarnih volitev«. Volilne aktivnosti delovni ljudje in občani — kot so pokazali rezultati ankete — še vedno zaznavajo na ta način, da menijo, da v volilnih opravilih delovni ljudje in občani še vedno nimajo odločujoče vloge. Avtor se zavzema tudi za poenostavitev volilnega sistema in to do tiste mere, ko ne bi bila ogrožena temeljna logika delegatskih volitev. Zaključuje, da volilne procese v združenem delu spremlja večji interes kot v krajevnih skupnostih, da pa delegati v združenem delu kažejo manjšo raven aktivnosti kot delegati v krajevnih skupnostih.

Šibrova raziskovalna analiza ima na koncu osem strani obsegajoč povzetek v angleškem jeziku (prevod V. Grbin).

Miće Rakić, Od narodnog fronta do socijalističkog saveza (prilog savremenom organizovanju političkog sistema), Oslobođenje, Sarajevo 1979, str. 282, izšlo v zbirki Politička biblioteka (odgovorni urednik M. Prstojević)

Vsebina knjige je v bistvu precej širša kot daje slutiti sam naslov in ji izhodišče daje razglabljanje o krizi klasične politične organiziranosti. Kriza kapita-

lističnih proizvajalnih odnosov nosi s seboj tudi krizo meščanske demokracije. Nekateri meščanski družboslovci vidijo izhod iz krize v »participativni demokraciji«. Tradicionalne politične institucije očitno niso preveč prilagojene novonastajajočim potrebam družbe. Središča politične moči se vedno bolj ožijo, politična oblast »se premešča« iz parlamenta v neparlamentarna žarišča oblasti.

Prvo poglavje svoje družboslovne študije posveča Rakić teoriji in praksi političnih transmisij, kjer se posebej ustavlja ob stalinističnem pojmovanju. V transmisijskih političnih odnosih je degradirana izvirna vloga komunistične partije kot avantgarde delavskega razreda. Skrčena je na vlogo »centralne organizacije« in bistveno se tudi zmanjša pomen družbenopolitičnih organizacij. Prvo poglavje obravnava še ljudske fronte v socialističnih državah in organizacije ljudskofrontovskega tipa v novoosvojenih državah.

Za družbenopolitične sisteme mnogih socialističnih držav je značilen obstoj ljudske fronte, ki jo najbolj pogosto opredeljujejo kot zvezo delovnih ljudi mesta in vasi s komunistično partijo na čelu. Sestavni del ljudskih front so v nekaterih socialističnih državah tudi demokratske partije, ki sprejemajo program izgradnje socializma in ki so namesto »koalijskega političnega partnerja« postale v okviru fronte »lojalni sodelavec partije in države v okviru socialistične graditve«.

Avtor daje tudi kratek pregled razvoja nekaterih organizacij ljudskofrontovskega tipa. Ustavi se ob indijskem nacionalnem kongresu, ljudski politični posvetovalni konferenci Kitajske, fronti za nacionalno osvoboditev Južnega Vietnama, fronti ljudske akcije Čila, gibanju 26. julij na Kubi, fronti za nacionalno osvoboditev Alžira, Arabski socialistični uniji in progresivni uniji Senegala. Rakić sodi, da je skupna prvina večine teh gibanj, da so obogatile socialistični proces, da imajo znatno razširjen socialni temelj glede na druge partije in gibanja in da pomenijo zanikanje klasičnih političnih partij.

Razmišljanje o socialistični zvezi delovnega ljudstva uvedejo širša razglabljanja o ljudskofrontovski politiki Komunistične partije Jugoslavije. Avtor nam razgrne problematiko nastajanja ljudske fronte in ljudsko fronto opredeli kot »gibanje borbene enotnosti«. Ustvarjanje ljudske fronte v Jugoslaviji povezuje s širjenjem in razmahom revolucionarno demokratičnega vrenja v ljudskih množicah, ki je bilo v tridesetih letih tega stoletja značilno za politično življenje v predaprilski Jugoslaviji. Globlje korenine takšnega razpoloženja so bile v družbenoekonomskih in nacionalnih nasprotjih v državi, v pojavi fašizma na mednarodnem prizorišču in tudi v zaostrovanju nasprotij med imperialističnimi silami.

Rakić analizira tudi razpored političnih sil v času narodnoosvobodilnega boja in kaže na strategijo komunistične partije pri oblikovanju ljudske fronte v tem obdobju. Podčrta, da je boj jugoslovanskih narodov za svobodo objektivno predstavljal tudi visoko raven samoupravnega odločanja. Ljudska fronta na čelu s Komunistično partijo Jugoslavije je bila instrument mobilizacije množic v narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji. Ljudsko fronto tudi označuje kot »svojevrstno predhodnico socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji«.

V tistem poglavju knjige, kjer avtor osvetljuje socialistično zvezo delovnega ljudstva v sistemu socialističnega samoupravljanja, začne najprej z vprašanjem preoblikovanja političnega sistema po zmagi oborožene revolucije in nato razčlenjuje predpostavke za preraščanje ljudske fronte v SZDL. Pomembno mesto daje tudi pluralizmu socialističnih samoupravnih interesov in vlogi SZDL, pri čemer opozarja, da so nesmiselne teze o tem, da bi v pluralizmu samoupravnih interesov videli razvojne možnosti političnega pluralizma. Politološki razčlenitvi podvrže tudi delegatsko načelo političnega odločanja in vlogo SZDL pri tem ter uresničevanje vodilne vloge zveze komunistov v sistemu samoupravljanja. Sistem, ki temelji na pluralizmu samoupravnih interesov, zahteva, kot to ugotavlja Rakić, stalno demokratizacijo odnosov tudi znotraj zveze komunistov.

Posebne analize je v Rakićevi knjigi deležna vloga SZDL kot fronte organiziranih socialističnih sil. Rakić piše o socialno politični strukturi SZDL, o njenem programu in metodah dela, o družbenih organizacijah in društvih. Knjigo zaključuje prispevek F. Muhića, ki sodi, da je Rakićeva knjiga teoretični in praktični prispevek k poglobljenim spoznanjem o političnem sistemu samoupravnega socializma ter njegovih razvojnih smeri in možnosti.

Kulturni radnik (Zagreb)

št. 6/1979

NEVEN MATES: Družbeno lastništvo nad dohodkom in delitev; ZORAN VI-DOJEVIĆ: Sodobna jugoslovanska družba in problem razrednega zavezništva; RADIŠA JOVANOVIĆ: Družbeni pomen »izobraževanja delavcev za samoupravljanje«; VLADIMIR KOŠČEVIĆ: Od konkretnega do abstraktnega dela; *Sociologija in sodobnost*: S. R.: Uvodna beležka; FRANCO CRESPI: Kriza političnega predstavnštva in nove oblike participacije v Italiji; MAURO WOLF: Nekateri vidiki polemike o sredstvih množičnega komuniciranja v Italiji; FIRDUS DŽINIĆ: Kultura in sredstva množičnega komuniciranja; VLADO AR-ZENŠEK: Odtujenost in razredna zavest; *Refleksije*: DANKO GRLIĆ: Moč umetnosti; VJEKOSLAV MIKECIN: Filozofsko-sociološka beležka; *Ideje, pogledi mnenja*: RANKA KOVAČEVIĆ: Problemi avtomatizacije v sodobni družbi; MIRJANA KASAPOVIĆ: Marksizem Karla Korschja; NIKOLA VISKOVIĆ: Marksizem in država; NENAD SMOKROVIĆ: Problemi filozofije jezika; IVAN BILIĆ: Poti sodobne politične ekonomije. *Kazalo letnika 1979*.

Opredjeljenja (Sarajevo)

št. 1/1980

Politične teme: TODO KURTOVIĆ: Resnična svoboda kristalizira kot zrak socializma; MUNIR MESIHOVIĆ: Ekonomsko sodelovanje SFRJ z neuvrščeni-mi in drugimi državami v razvoju (po poteh sklepov VI. konference neuvrščeni-h); *Marksizem in filozofija*: VOJIN SIMEUNOVIĆ: Marksistična teorija in transformacija filozofije; BOŽIDAR SE-KULIĆ: Razprava o postvarenju; LJUBOMIR BERBEROVIĆ: Aktualnost

temeljnih tez marksistične filozofije narave; RISTO TUBIĆ: Med klasičnim Marksizmom in njegovimi funkcijami kot politične ideologije; NADA LER-SOFRONIĆ: Marksizem in feminizem; LUCIAN GOLDMAN: Izhajajoč od Lukacsa — o zgodovini in razredni zavesti; *Temeljne organizacije združenega dela*: DRAŠKO POPOVIĆ: Oblike samoupravnega organiziranja in bistvo dohodkovnih odnosov — nekatera izkustva iz prakse; RADE GALEB: Samoupravno odločanje delavcev — kriterij uresničevanja ustavnih funkcij TOZD; MA-NOJLO BABIĆ: Mesto in vloga TOZD v sistemu združenega dela; VASO BLAGOJEVIĆ: Združevanje dela in sredstev OZD materialne proizvodnje in OZD družbenih dejavnosti; MOMIR ČEČEŽ: Nekateri eksterni in interni dejavniki uresničevanja ustavne funkcije TOZD; DŽEFER OMERČEVIĆ: Nekatera vprašanja snovanja TOZD kot samoupravne skupnosti delavcev v združenem delu; *Prikazi*.

Opredjeljenja (Sarajevo)

št. 2/1980

Socializem in revolucija: ZORAN VI-DAKOVIĆ: Mednarodni vidiki formiranja subjektov socializma; FUAD MUHIĆ: Stalin in Trocki v boju za Lenino-vo zapuščino; VLADIMIR GOATI, DI-MITAR MIRČEV: Mladina v sodobnih samoupranih procesih; ANDREJ GORZ: Ekologija in kriza kapitalizma; *Revolucionarji, dela, spomini*: VELJKO VLAHOVIĆ: »V revolucijarni akciji« (ob izidu zbranih del pišejo: Franc Cengle, Miodrag Bogičević, Vladimir Premec); DŽEMAL BIJEDIĆ: Stabilizacija — politika brez alternative; *Aktualne ekonomsko-politične teme*: ĐURO VEKIĆ: Družbeno-ekonomski temelji in nekateri aktualni problemi delovanja enotnega

jugoslovanskega trga; KASIM TRNKA; VLADIMIR SULTANOVIĆ: Uresničevanje ustavne koncepcije komune in vloge občinske organizacije ZK; *Markszem in samoupravljanje*: ATIF PURIVATRA: Načela graditve in delovanja ZKJ; OMER IBRAHIMAGIĆ: Marksistična kritika političnega predstavnštva in teorija delegacije; *Prikazi*.

Mednarodni problemi (Beograd) št. 2/1979

BLAGOJE BABIĆ: Razvoj Indokitajske — še enkrat spočetka; LEO MATES: Vietnamsko-kampučijska vojna; *Znanstvena posvetovanja*: LEO MATES: Temelji obrambne doktrine in zunanje politike Jugoslavije; MILAN SAHOVIĆ: Vojnostrateška misel in mednarodno pravo; NIKICA PEJNOVIĆ: O nekaterih sodobnih tokovih vojaške znanosti; MIHAILO VUČINIC: Družbeni temelji in značilnosti sodobnih vojnoprategkih koncepcij; NEMANJA BOŽIĆ: Ravnotežje sil v vojaško-politični misli ZDA; *Prikazi*.

Savremenost (Novi Sad) št. 1—2/1980

Politični dogodki: Trideset let socialističnega samoupravljanja (izbor tekstov s komentarjem): izvlečki iz ekspozicija J. B. Tita ob sprejemanju Temeljnega zakona o upravljanju (26. VI. 1950), Izvlečki iz Temeljnega zakona o upravljanju . . .; *Teoretsko osmišljanje politike*: LJUBIŠA STANKOV: Idejno-politični problemi pospeševanja družbenega aktivizma članov ZK; Pogovor o družbenem aktivizmu članov ZK; *Izkustva prakse*: JELENA ANASTASOVSKA: Znanje — pogoj družbene prakse; *Pogledi in mnenja*: ATILA SAM: O družbenem aktivizmu nasploh; BORISLAV ĐUROVIĆ: Družbeni aktivizem članov — bistvena značilnost revolucionarne partije; SVE-TISLAV STOJAKOV: Družbeni aktivizem udeležencev temeljnih oblik marksističnega izobraževanja; RADIŠA JO-VANOVIĆ: Razredni značaj izobraže-

vanja delavcev, članov organov samoupravljanja, delegacij in delegatov; JO-VAN MILJUŠ: Človeški faktor v gospodarstvu dežel v razvoju; MILENKO PEROVIĆ: Tradicionalno malomeščanstvo v meščanskem ambientu eksistence; *Polemika*: FERENC TEKEI: Beleške o posthumem delu G. Lukácsa; FERENC BODGOVARI: Lukácsseva teorija o biti osvobajanja; *Prikazi*.

Mednarodni problemi (Beograd) št. 1/1979

TOMISLAV POPOVIĆ: Nova mednarodna ekonomska ureditev in Jugoslavija — metodološko-teoretski temelji za raziskovanje; HASAN HADŽIOMEROVIĆ: Suverenost držav kot dejavnik svetovnega razvoja; MILORAD UNKOVIĆ: Komparativne prednosti in gospodarski razvoj; *Pogledi in mnenja*: Značilnosti in težnje razvoja svetovnega trga transportnih pomorskih uslug; NEGOSLAV OSTOJIĆ: Napredek transfera tehnologije in difuzije znanja — nekaj modelov; *Iz raziskovalne prakse*: DIMITAR MIRČEV: Mednarodni odnosi in politika Jugoslavije v javnem mnenju v SR Makedoniji; *Beleške, Prikazi*.

Revija za sociologiju (Zagreb) št. 1—2/1979

Studije: VJERAN KATUNARIĆ: Kategorijalni sistem v marksistični sociologiji; MIROSLAV RADOVANOVIĆ: Sociologija politične sociologije (zakaj je potrebno sociološko proučevanje politične sociologije?); NIKOLA DUGANDŽIJA: Socializem, sociologija, svetost; DUŠKO SEKULIĆ: Nekaj tez o »teoretični« in »empirični« sociologiji; VESNA PUSIĆ: Porajanje odnosa moči v organizaciji (teze); SLOBODAN DRASKULIĆ: Alternative v socialni funkciji izobraževanja; BRANKO BURZIĆ: Ideologija in znanost; *Vidiki*: LJUBOMIR TADIĆ: O položaju sociologije; SLAVKO DAKIĆ: Simbolični pomen in doživetje mestnega središča in mesta *Prikazi knjig in revij, Informacije*.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 5—6/1979

Marksizem o ideologiji (I): IVO PAIĆ: Ideologija in njeno proizvajanje; ERNST BLOCH: Umetnost in družba; THEODOR V. ADORNO: Prispevek k znanosti o ideologijah; MICHEL HENRY: Vloga ideologije; N. B. BIKKENIN: Materialistične osnove Marxovega nauka o ideologiji; JOSEPH GABEL: Utopična in lažna zavest; Miklos Almasi: Stvarnost privida; E. J. HOBSBAWM: Razredna zavest v zgodovini; HENRI LEFEBVRE: Ideologija geta in geta ideologije; FERENC FEHER: Ideologija kot demiurg v moderni umetnosti; *Filozofska tema:* GYÖRGY LUKÁCZ: O ontologiji družbene biti (reprodukcija družbe kot totalitete); *Portreti:* MIKLOS ALMASI: Lukácsov ontološki »preobrat« (o ontologiji družbene biti, 1—3 del); *Prikazi.*

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 7—8/1979

Marksizem o ideologiji (II): ALESSANDRO MAZZONE: Fetišizem kapitala: o osnovnih vprašanih materialistične teorije ideologije; LOUIS ALTHUSSER: Ideologija in državni ideološki aparati (zapiski za neko raziskavo); GREGOR McLENNAN, VICORT MOLINA, ROY PETERS: Althusserjeva teorija ideologije; CHRISTIANE KAMMLER, GERHARD LUMPE, PETER SCHÖTTLER: Filozofija ideologije ali teorija ideološkega razrednega boja; NICOS POULANTZAS: Ideološki aparati: država, represija + ideologija?; JOHN CLARKE, IAN CONNELL, ROSIN Mc DONOUGH: Neprižnavanje ideologije: Ideologija v delu »Politična oblast in družbeni razredi«; NICOS MOUZELIS: Ideologija in razredna politika: Kritika Ernesta Laclaua; MAURICE GODELIER: Baze, družbe in zgodovina; M. MAFFESOLI: Logika dominacije; MINO VIANELLO: organizacija in ideologija; YVES BENOT: Ideologije in stvarnost (Primat ideologije in ideologij);

Kritika: ROY MORROW: Kritika Gouldnerja; STUART HALL, BOB LUMLEY, GREGOR McLENNAN: Politika in ideologija: Gramsci.

Socijalizam (Beograd)

št. 1/1980

Studije in članki: DRAGOMIR VOJNIĆ: Razmišljanja o trenutku razvoja gospodarskega sistema; BOŽO JOVANOVIĆ: Pospeševanje ekonomskih odnosov s tujino; BLAŽENKA DESPOT: Zgodovina in socialistična narava; NIKOLA PEJNOVIĆ: Vloga oboroženih sil s socialističnih preobrazbah; *Iz prakse za novo prakso:* NEBOJŠA SAVIĆ: Družbeni dogovori o akumulaciji in investicijah; *Prispevki:* VERA MUJBEGOVIĆ: Levičarstvo v komunističnem gibanju 1919—1921; NAJDAN PAŠIĆ: Marksistična kritika anarhističnih koncepcij temeljne celice prihodnje brezrazredne družbe; BORO PETKOVSKI: Svobodna menjava dela — proizvodni odnos — družbena lastnina; IVAN JELIĆ: O nekaterih temeljnih metodoloških problemih pri oblikovanju sinteze za »Zgodovino ZKJ«; *Prikazi.*

Pregled (Sarajevo)

št. 2/1980

Članki: FUAD MUHIĆ: Stalinizem in sociološka dimenzija; DRAGO KRNDIJA: Monetarna teorija in ekonomska kriza kapitalizma; DRAŽENA TOMLJANOVIĆ: Fiskalna politika in jugoslovanski sistem družbenih financ; MARIJAN SVETLIČIĆ: Večnacionalna podjetja dežel v razvoju; RATKO DUNĐEROVIĆ: Dosežki empiričnih raziskav psiho-socialnih vidikov samoupravljanja v industrijskih podjetjih; ILIJAS BOŠNJOVIĆ: Dva modela razvoja nerazvitih dežel in problem zaposlovanja; MILOJE PETKOVIĆ: Filozofija Mao Ce Tunga; *Iz zgodovine BiH:* RADE PETROVIĆ: Tridesetletnica društva zgodovinarjev BiH; *Prikazi.*

bibliografija knjig in člankov

Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

KOLAKOWSKI Leszek: Dijalektika prirode. Ideje, Beograd, 1979, št. 7, str. 5—25.

—: MARKSIZAM i ideologija. Tema broja. Marksizam u svetu, Beograd, 1979, št. 5/6 in 7/8.

—: MARKSIZAM i socijalizam. Tema broja. Naše teme, Zagreb, 1979, št. 10, str. 3—79.

SANGUINETI Edoardo: Intelektualci i marksizam. Naše teme, Zagreb, 1979, št. 11, str. 2000—2007.

II. FILOZOFIJA

HEIDEGGER Martin: Građenje, stanovanje, mišljenje. Dijalog, Sarajevo, 1979, št. 4, str. 167—178.

MISCEVIC Nenad: Uvod v teorije pomenjanja. Problemi, Lj., 1979, št. 192/193, str. 78—92.

III. SOCIOLOGIJA

BOLČIĆ Silvano: Sociološke napomene o mogućnostima efikasnog samoupravnog planiranja. Referat na »Razvoj sistema samoupravnog planiranja«, Beograd, 1979. Samoupravljanje, Beograd, 1979, št. 8/9, str. 80—90.

ČIMIĆ Esad: O socijalnom kontekstu sociološkog poziva. Revija za sociologiju, Zagreb, 1978, št. 3—4, str. 21—29.

DJURIĆ Mihailo: Utopija izmene sveta. Revolucija, nihilizam, anarhizam. Beograd, Institut društvenih nauka-Prosveta 1979, 253 str. — sig. II/14.788.

JOGAN Maca: Družina in zakonska zveza v socialistični samoupravni družbi. V: SVETOVANJE za skupno življenje. 1979, str. 107—157.

JUSTINEK Ivan: Temelji marksističnega pojmovanja družbe. Ljubljana, Univerzum 1980, 156 str. (Družbeno izobraževanje, 69) — sig. I (2952-69)

KATUNARIĆ Vjeran: Kategorijalni sistem u marksističkoj sociologiji. Revija za sociologiju, Zagreb, 1979, št. 1—2, str. 5—25.

KIRN Andrej: Ideologije in (ekološka) usoda planeta. Naši razgledi, Lj., 7. 3. 1980, št. 5.

MOCNIK Rastko: Zgodovinski materializem in sociologija kulture. Problemi, Lj., 1979, št. 192/193, str. 26—34.

POTRČ Miran: Družbeno planiranje. Ljubljana, Univerzum 1979, 101 str. (Delegat v samoupravni praksi: priročnik, 12) — sig. 13.374-12.

—: PREGLED publikacija OUN o položaju žena u društvu. Ljubljana, Medunarodni centar za upravljanje preduzećima u društvenom vlasništvu: INDOK služba 1978, 20 f. (ciklost.) — sig. P/IV/2695.

RADOVANOVIĆ Miroslav: Sociologija političke sociologije. Revija za sociologiju, Zagreb, 1979, št. 1—2, str. 26—40.

—: RAZVOJ sistema samoupravnog planiranja. Savetovanje, Beograd, 1979. Samoupravljanje, Beograd, 1979, št. 8, 9.

SEKULIĆ Duško: Nekoliko teza o »teorijskoj« i »empirijskoj« sociologiji. Revija za sociologiju, Zagreb, 1979, št. 1—2, str. 48—56.

SUPEK Rudi: Situacija sociologije u svijetu danas. Revija za sociologiju, Zagreb, 1978, št. 3—4, str. 5—14.

—: SVETOVANJE za skupno življenje. Živa Beltram, et al. (Ured. Azra Kristančič in Irena Kovačič. Izd. Skupnost socialnega skrbstva Slovenije). Ljubljana, Delavska enotnost 1979, 382 str. — sig. 8747.

UGLJEŠIĆ Dubravka: Mijesto i uloga sociologa na području zapošljavanja. Revija za sociologiju, Zagreb, 1978, št. 3—4, str. 80—85.

ZIHERL Boris: Temelji marksistične obče sociologije. Izd. Politična šola pri CK ZKS v Ljubljani. Maribor, Obzorja 1979, 316 str. s sl. (Marksistična knjižnica, 11) — sig. 13.381-11.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BAKARIĆ Vladimir: Znanost zaostaja za prakso. Komunist, Lj., 7. 3. 1980, št. 10.

BERGANT Milica: Vzgojne naloge družine. V: SVETOVANJE za skupno življenje, 1979, str. 299—331.

BURZIĆ Branko: Ideologija i znanost. Revija za sociologiju, Zagreb, 1979, št. 1—2, str. 69—72.

DIVJAK Milan: O bralni kulturi. I. Delo, Lj., 11. 3. 1980.

DRAKULIĆ Slobodan: Alternative u socijalnoj funkciji obrazovanja. Revija za sociologiju, Zagreb, 1979, št. 1—2, str. 62—68.

DZUVEROVIĆ Borisav: Kultura između dikta-ta tržišta i ideologije. Kultura, Beograd, 1979, št. 45/46, str. 41—55.

MENASE Luc: Oskar Kokoschka. In memoriam. Naši razgledi, Lj., 7. 3. 1980, št. 5.

VLAŠKALIĆ Tihomir: Tudi znanost naj po-stane sestavni del socialističnega samo-upravljanja. Delo, Lj., 28. 1. 1980.

—: **ZAKON** o usmerjenem izobraževanju. Pred-log. 1—5. Delo, Lj., 26. 2. — 1. 3. 1980.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

TEODORI Massimo: Historijat novih levica u Evropi. (Storia delle nuove sinistre in Europa. 1956—1978. Prijevod: T. Domiter, J. Sentija. Zagreb, Globus 1979. 415 str. (Plava biblioteka) — sig. III/3254.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ

DOBRIN Tanja: Delovni čas — odmor: — počitek — dopusti — odsotnosti z dela. Ljubljana, Univerzum 1979. 56 str. (Družbeno izobraževanje, 68) — sig. I/2952-68.

GLIGOROV Kiro: Velik razkorak med za-stavljenim in neuresničenim. Komunist, Lj., 14. 3. 1980, št. 11.

KARDELJ Edvard: Merila za tri kategorije dela. Delo, Lj., 23. 2. 1980.

KOCJANČIĆ Rudi: Družbeni svetli. Ljubljana, Univerzum 1980. 46 str. (družbeno izobraževanje, 70) — sig. I/2952-70.

STANIČ Gojko: Stvaralaštvo i uloga Saveza komunista. (Teze:). Marksistička misao, Beograd, 1980., št. 1, str. 119—138.

ZVEZA KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE. Kongres, 11, 1978, Beograd: Enajsti kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Dokumenti. Ljubljana, Komunist 1979. 574 str. — sig. 492-11.

4. Delavska in napredna gibanja:

PRIBIČEVIĆ Branko: Delavski razred in de-lavsko gibanje. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1979. 77 str. (Novi vidiki, 26) — sig. 13.491-26.

5. Mednarodni odnosi:

RIZMAN Rudi: Marksistično razumevanje na-roda. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1979. 66 str. (Novi vidiki, 25) — sig. 13.491-25.

RIZMAN Rudi: O rastučem društvenom zna-čaju nacije. Kultura, Beograd, 1979, št. 45/46, str. 8—24.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

KERSEVAN Marko: Povodom diskusije o marksizmu, ateizmu i religiji u samo-upravnom društvu. Socijalizam, Beograd, 1979, št. 12, str. 43—62.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

—: **ENCIKLOPEDIJA** samoupravljanja. (Odg. ured. Đorđe Miljković.) Beograd, Savre-mena administracija i Komunist 1979. (XX)+1143 str. — sig. P.Č IV/2777.

—: **JOSIP Broz Tito** u bibliografiji Jugoslavije. Zv. 1: Bibliografska građa knjiga i bro-šura za period 1945—1977 i članaka za period 1968—1977. Beograd, Jugoslovenski bibliografski institut 1977. 77 str. (ciklost.) — sig. P IV/2786-1.

PLEŠ Dušan: Bibliografija knjig za »Projekt raziskovanj družbenopolitičnih organizacij v samoupravni socialistični družbi. Ljubljana, Marksistični center pri CK ZKS 1978. 54 f. (ciklost.) — sig. IV/2779.

B. KNJIGE IZ TUJINE

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

REGNIER A.: La crise du language scienti-fique. Paris, Anthropos 1974. 399 str. — sig. 14.205.

—: **SCIENTISTS** confront Velikovsky. Ed. by D. Goldsmith. With a foreword by Isaac Asimov. Ithaca-London, Cornell Univ. 1978. 183 str. — sig. II/14.713.

—: **TOWARD** a science of man. Essays in the history of anthropology. Ed. by T. H. Thoresen. The Hague. Paris, Mouton 1975. XIII+232 str. — sig. II/14.726.

—: **WISSENSCHAFT** als interdisziplinäres Problem Hrsg. von R. Schwarz. Berlin, Walter de Gruyter 1974. (Internationales Jahrbuch für interdisziplinäre Forschung, Bd 1.) — sig. II/14.693—1.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BAHRO Rudolf: The alternative in eastern Europe Transl. by D. Fernbach. Oxford, NLB 1978. 463 str. — sig. II/14.739.

—: WHY nations act. Theoretical perspectives for comparative foreign policy studies. Ed. by M. A. East, S. A. Salmore, Ch., F. Hermann. Beverly Hills—London, 1978. 234 str. (Sage focus editions, 2) — sig. II/14.655—2.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BONHOEFFER D.: Gesammelte Schriften, Bde 1—6. München, Kaiser 1965—1978. sig. 14.224—1—6.

MACCORMAC R.: Metaphor and myth in science and religion. Durham, Duke univ. 1976. XVIII+167 str. — sig. II/14.715.

IX. POTOPISI — BIOGRAFJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

LUCAS D. J.: A first science dictionary. By —. and H. I— James, J. Simpson. London, Arnold 1979. 206 str. ilustr. — sig. C II/14.720.

MONKHOUSE F. J.: A dictionary of natural environment. By —. and J. Small. London, Arnold 1978. 320 str. ilustr. — sig. CII/14.721.

ROEMER M. — J. Stern: The appraisal of development projects, A practical guide to project analysis with case studies and solutions. New York, Praeger Publ. 1975. XXI+223 str. — sig. II/14.746.

—: WEBSTER'S biographical dictionary. Springfield, G. & C. Merriam 1976. XXXVI+1697 str. — sig. P III/3240.

UDC 35.076.12(497.12)(094.7):347.991(497.12)

GLOBEVNIK, dr. Josip: Social Contracts and the Judicial Review
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII, no. 4, p.

Social contract is a particular »lex contractus« by means of which socio-juridical subjects determine the rules (policy) settling the socio-economic and other relations which are of a broader common or general social importance. The theoretical dispute on the legal nature of the social contract has partly been solved by the Law of associated labour, according to which the contract imposes obligations on all parties involved. Nevertheless, according to the same law, the social contract in particular situations bears legal consequences, since certain general acts which are not in consistency with the social contract, are brought to the court of associated labour as subjects of dispute. Social contracts are normative general acts included in the category of self-management general acts and selfmanagement law. As such, they are subjected to the judicial review; the constitutional court in a constitutional dispute hears a social contract which is contrary to the constitution or illegal.

UDC 339.91(-15):33.001.1(-15)

SLIVNIK, Danilo: The Development of the World and the New Economic Order Viewed from the Standpoint of the Western Developed Countries
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII. No. 4, p.

The author analyses the official standpoint of the developed western countries and the views of the bourgeois theorists on problems concerning the development of the world as well as the struggle for the new international economic order. Hereby he comes to following conclusions: a) The developed western world keeps in the foreground particularly its own interests and therefore does not consider the Colombo resolution as a real alternative; b) it is prepared to offer some help, but though not within the frame of the new economic order; c) it defends the standpoint according to which the developing countries should rely on their own forces; d) the western countries point to the counter-productive nature of the measures and proposals given by the developing countries, claiming that they will prove to be equally negative for both the developing and the developed countries; e) in their views there are clearly expressed interests for the maintenance of the existing division of labour; f) there exist certain differences among the views of various western countries, the USA opposing most rigidly the requirements of the developing countries and denying every responsibility for the poverty in the world. The western developed countries point to the long-run nature of the struggle for the development of the world as a whole.

UDK 35.076.12(497.12)(094.7):347.991(497.12)

**GLOBEVNIK, dr. Josip: Družbeni dogovori in ustavnosodni nadzor
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 4, str.**

Družbeni dogovor je specifičen »lex contractus«, s katerim družbenopravni subjekti določijo pravila (politiko) urejanja družbenoekonomskih in drugih odnosov, ki so širšega skupnega ali splošnega družbenega pomena. Teoretični spor o pravni naravi družbenega dogovora je deloma rešil zakon o združenem delu, po katerem tak dogovor zavezuje udeležence družbenopolitično. Vendar pa ima po istem zakonu družbeni dogovor v nekaterih situacijah tudi pravne posledice, saj so določeni samoupravni splošni akti, ki so v nasprotju z družbenim dogovorom, predmet spora pred sodiščem združenega dela. Družbeni dogovori so normativni pravni akti, ki se vključujejo v kategorijo samoupravnih splošnih aktov in samoupravnega prava. Kot takšni so podvrženi ustavnosodni kontroli; ustavno sodišče v ustavnem sporu kasira neustaven ali nezakonit družbeni dogovor.

UDK 339.91(-15):33.001.1(-15)

SLIVNIK, Danilo: Pogledi zahodnega razvitega sveta na razvoj v svetu (in novo mednarodno ekonomsko ureditev)

Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 4, str.

Avtor v prispevku razčlenjuje uradna stališča razvitih zahodnih držav in poglede meščanskih teoretikov na probleme razvoja v svetu in boj za novo mednarodno ekonomsko ureditev. Pri tem ugotavlja: a) da postavlja zahodni razviti svet v ospredje predvsem svoje interese, zato koncepta iz Colomba sploh ne obravnava kot realne alternative; b) da je pripravljen dati nekaj pomoči, vendar zunaj koncepta nove ekonomske ureditve; c) zagovarja stališče, da se morajo dežele v razvoju opirati na lastne sile; d) opozarja na kontra-produktivno naravo ukrepov in predlogov dežel v razvoju, ki naj bi bili enako negativni za razvite dežele kot dežele v razvoju; e) v pogledih se jasno izraženi interesi ohraniti obstoječo mednarodno delitev dela, f) med stališči zahodnih dežel so razločki, daleč najmočneje se zahtevam dežel v razvoju upirajo ZDA, ki odklanjajo vsakršno odgovornost za revščino v svetu; g) zahodni razviti svet poudarja dolgoročno naravo boja za odpravo nerazvitosti v svetu.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Mitja Ribičič: Vloga subjektivnega faktorja v revolucionarni preobrazbi družbe

Branko Pribičević: Socializem – svetovni proces

Peter Klinar: Procesi socializacije in etnične identifikacije druge generacije migrantov

Darko Marln: Družbenoekonomski odnosi v obveščanju

Slavko Splichal: Pogoji in razvojne smeri podružbljanja komunikacijske sfere

Jan Makarovič: Vpliv bivalnega okolja na počutje in aktivnosti stanovalcev

Boris Verbič: Jugoslavija in Evropska gospodarska skupnost